

MESZEL FALAKON TÚL

**Születésnapi köszöntő kötet
Kótyuk István tiszteletére**

MESZELT FALAKON TÚL

**Születésnap i köszöntő kötet
Kótyuk István tiszteletére**

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Filológiai Tanszék, Magyar Tanszéki Csoport
Hodinka Antal Intézet
Beregszász, 2014

*„Hiszek a feleslegben. Abban, mi túl van családon és fajon,
abban, ami túl van a meszelt falakon.”*
(Babits Mihály)

A KÖTETET A FILOLÓGIAI TANSZÉK
MAGYAR TANSZÉKI CSOPORTJA
ÉS A HODINKA ANTAL INTÉZET
MUNKATÁRSAI KÉSZÍTETTÉK.

A kötettel a 2014. január 11-én 80. születésnapját ünneplő
KÓTYUK ISTVÁNT köszöntik egykori tanítványai, akik ma már a
Tanár Úr munkatársai a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar
Főiskola Filológiai Tanszékének Magyar Tanszéki Csoportjában és a Hodinka Antal Intézetben.

Isten éltesse, Pista bácsi!

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
BEREGSZÁSZI ANIKÓ: <i>„Anyanyelvünk peremén” is otthon. A kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés helyzete és céljai</i>	11
BRENZOVICS MARIANNA: <i>„Rám ezer virággal/szórtad a tavaszt.” Csokonai és a növénytudomány</i>	25
CSEERNICSZÓ ISTVÁN: <i>Magyar nyelvű oktatás Kárpátalján: kihívások, perspektívák</i>	33
DUDICS KATALIN: <i>„A tanár belátására, lelkiismeretére van bízva” – Pedagógusok a nyelvjárásokról</i>	69
HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA: <i>Nyelvhasználat és azonosságtudat néhány aspektusa</i>	77
KARMACSI ZOLTÁN: <i>Település- és utcanevek Kárpátalja magyarlakta településein</i>	87
KÉSZ MARGIT: <i>„A hit tartott meg bennünket...” Adalékok a népi vallásosság és néphit megnyilvánulásához Kárpátalján .</i>	99
MÁRKU ANITA: <i>Kölcsönszavak a hálózatban</i>	113
MOLNÁR D. ISTVÁN: <i>A kárpátaljai magyar településnevek változása a XX. század folyamán</i>	131
PENCKÓFER JÁNOS: <i>Piknik és vendéglátás. Kárpátokon innen és túl</i>	151

ELŐSZÓ HELYETT

**Valamennyi kárpátaljai magyar mestere,
Kótyuk István Tanár Úr 80 éves**

A születésnap i köszöntő írások, bár az ünnepelt addigi életútját és eredményeit hivatottak objektívan méltatni, természetüknél fogva mégis szubjektívek, hisz a laudáció szerzői általában nemcsak szakmai, hanem emberi kapcsolatban is vannak az ünnepelttel. Így vagyunk ezzel mi, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológiai Tanszéke Magyar Tanszéki Csoportjának oktatói és a Hodinka Antal Intézet kutatói is, hisz Kótyuk István, a Tanár Úr, Pista bácsi évtizedek óta többféle minőségben is jelen van az életünkben: volt oktatónk a tanulmányaink alatt, kollégánk a tanszéken, akinek oktatói, vezetői és emberi tapasztalatai nélkül a főiskola magyar tanszéki csoportja és magyar szakos tanárképzése nehezen jöhetett volna létre, szerzőtárs és kutatótárs nyelvészeti vizsgálódásainkban, s legfőképpen: ő Pista bácsi, akihez a virághagymák dugványozásának ügyétől a magyar grammatika legapróbb részletéig minden kérdésben fordulhatunk.

Dosztoevszkijnek szokás tulajdonítani a gondolatot, miszerint a modern orosz irodalom Gogol Köpönyegéből bújít elő. Ilyen értelemben a kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés ügye, a kárpátaljai magyar iskolákban folyó anyanyelvoktatás és annak alakítói, résztvevői, mi mindnyájan Pista bácsi szárnyai alól bújunk elő.

Kótyuk István évtizedek óta valamennyi kárpátaljai magyar mestere, oktatója, hiszen több tucatnyi magyarnyelv-tankönyv szerzője, szerkesztője, az anyanyelvi tantervek összeállítója, valamint történelem és földrajz tankönyvek fordítója. Az Ungvári Állami Egyetemen és a II. Rákóczi Ferenc

Kárpátaljai Magyar Főiskolán magyar szakosok nemzedékeit oktatta magas színvonalon, nagy-nagy hozzáértéssel, és szakmai következetességgel, alázattal.

Kótyuk István 1934. január 11-én született Nagyráton, Ung megyében. A Husztról Munkácsra áthelyezett tanítóképzőben szerzett elemi iskolai tanító oklevelet 1953-ban. Az 1950-es években Huszton indult, majd Ungvárra áthelyezett tanárképző főiskola magyar szakán kezdte tanulmányait, ám a főiskolát megszüntették. Így az Ungvári Állami Egyetem orosz nyelv és irodalom szakán szerzett diplomát 1958-ban.

Az egyetem befejezését követően a Kárpáti Igaz Szó, majd a megyei rádió magyar szerkesztőségében dolgozott. Az Ungvári Állami Egyetemen 1963-ban megnyílt Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék oktatója volt 1994-ig, nyugdíjba vonulásáig. 1997-től a Beregszászon létrejött II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tanára, a Filológiai Tanszék vezetője lett, s máig is oktat mondattant a jövőendő magyar szakos hallgatóinak.

Tudományos kutatómunkáját a magyar–ukrán nyelvi kontaktusok és a kárpátaljai magyar nyelvjárások kutatásának szentelte. 1974-ben védte meg kandidátusi disszertációját Az ungi magyar nyelvjárások ukrán jövevényszavai címmel (2007-ben a Nyíregyházi Főiskola jóvoltából nyomtatásban is megjelent). Ma szinte egyetlen magyar szakos tanár sincs Kárpátalján, akit ne Kótyuk István vezetett volna be a szintaxis rejtelmeibe. Az ukrán és magyar nyelv és kultúra kapcsolatainak erősítését, ápolását mindig is szívügyének tekintette.

Kótyuk István élete során több területen alkotott maradandót: kutatásai, műfordításai, lexikológiai, lexikográfiai munkássága, oktatói tevékenysége egyaránt kiemelkedő. Részt vett a Nyíregyházi Főiskolán az ukrán–magyar és magyar–ukrán szótár, illetve szótári adatbázis szerkesztésében, főszer-

kesztőként jegyzi a beregszászi főiskolán megjelent magyar–ukrán és ukrán–magyar iskolai szótárakat. Emellett műfordítóként igyekezett közelebb hozni egymáshoz a két szomszédos nép kultúráját: ukrán szépirodalmi alkotások fordítójaként is ismert. Több tucat általános és középiskolai magyarnyelv-tankönyv szerzője, felsőoktatási jegyzetek szerkesztője.

Dialektológiai kutatásait Csúry Bálint-díjjal ismerték el, műfordításaiért is több elismerésben részesült. Az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága 2009-ben Arany János életműdíjjal ismerte el tudományos és oktatói tevékenységét.

Sokat gondolkodtunk azon, mivel is ajándékozhatnánk meg az ünnepeltet jubileuma alkalmából. Aztán arra jutottunk, hogy mindenki azt adja, amije van: olyat, amit Tőle kaptunk: tudást. Azt a tudást, amelynek alakításához és gyarapításához Kótyuk Tanár Úr, mindannyiunk Pista bácsija nagyban hozzájárult.

Isten éltesse erőben, egészségben, emberségben Kótyuk Istvánt!

2014. január 11.

Tisztelettel és szeretettel: *tanítványai és kollégái*

„ANYANYELVÜNK PEREMÉN” IS OTTHON

A KÁRPÁTALJAI MAGYAR ANYANYELVI NEVELÉS HELYZETE ÉS CÉLJAI

Beregszászi Anikó

Szubjektív bevezető

arról, hogyan találkozott Rejtő Jenő és Pista bácsi (formálisabban Kótyuk Tanár Úr, de Rejtőre való tekintettel a formaságtól most eltekintünk) velem. Vagy én velük...

Boldogult másodéves ungvári magyar szakos koromban, minden szépreményűségem ellenére, amikor első ízben évfolyammunka-témát kellett választanom, rájöttem, hogy nem illünk össze a tanszékkal. A tanárok által meghirdetett témák egyike sem hozott lázba, mert én Rejtő-rajongóként az író egyéni stílusát, sajátos humorú szóalkotásait szerettem volna vizsgálni (gondoltam, Pizskos Freddelel meg Fülige Jimmyvel az évfolyammunka is elviselhetőbb hangulatú lehet). A tanszék tanárai meg, akik akkor tanítottak, – hogy úgy mondjam – nem lelkesedtek az ötletért. Kótyuk Tanár Úr akkor még nem tanított, az ő tárgyai csak a következő félévben indultak. Nem ismertük még egymást, de mivel nem kapkodtak értem a témavezetők, megszánt, elhívott konzultálni az otthona (egyébként csodálatos) kertjébe, és mondta, írhatom nála a munkám, na persze nem Rejtő Jenő stílusáról, hanem csakis igazi szakszerű nyelvészeti témából, foglalkozzam inkább a ritkább szóalkotási módokkal, azon belül a hapax legomenonokkal, mondjuk Rejtő Jenő regényeinek szövege

mint példaanyag alapján. Meg azt is mondta, hogy jó lenne, ha most fürgén elugranék ide a sarki trafikba két doboz cigiért, mert a felesége (később: Vera néni) elment valahová, és véletlenül kizárta cigaretta nélkül a kertbe, ami, lássuk be, mind egy egyetemi tanárhoz, mind egy Rejtő-rajongóhoz méltatlan állapot.

Hát így találkozott Pista bácsi és Rejtő Jenő velem. Vagy én velük.

Néha sok múlik a látszólag lényegtelen dolgokon. Ebből a történetből tanultam például azt, hogy nem feltétlenül az a jó út, ha a tanár a maga képére és elképzelésére akarja formálni a hallgatóját, hanem ha inkább azon igyekszik, hogy a diák önmagát találhassa meg, az érdeklődésére, a saját képére gyúrja a tudományt. Sok évvel később, a Rákóczi Főiskolán számos hallgató írt a témavezetésemmel szokatlan témájú dolgozatokat, arról, ami iránt érdeklődést, lelkesedést mutattak, például elképzelt iskolai rendezvényekről, olvasótáborokról, indiánosdiról, képregényekről... Nem tudják, hogy ezt a témavezetői rugalmasságot Pista bácsinak, Rejtőnek és két csomag cigarettának köszönhetik.

P.s.

Sok mindent, amit úgy gondolok, vagy épp másképp gondolok nyelvről, iskoláról, tanításról, tananyag-formálásról, főiskolai magyar szakos tanárképzésről, tankönyv-írásról, Pista bácsi, azt Tőled, Melletted tanultam diákként, később kollégaként, vizsgáztató tanárként vagy tankönyv-szerzőként. Engedd meg, hogy most ezzel az írással mondjak köszönetet érte! Isten éltesen, Tanár Úr!

Bevezető

A kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban folyó anyanyelvi nevelés tartalma és céljai a régió magyar közösségének egyik, a közbeszéd által is kiemelt érdeklődéssel kísért területe. Ennek oka, hogy a kárpátaljai magyarságnak kisebbségi helyzetben élő közösségként az anyanyelv és az anyanyelvű iskolahálózat megőrzése közösségi és nyelvi tervezési kérdés

is egyben, hisz az oktatás tannyelvén, illetve a magyar mint anyanyelv tanításának a tartalmán keresztül a közösség jövője, megmaradása, identitásának megőrzése hatékonyan befolyásolható, a nyelvpolitikai célok az oktatástervezésen keresztül eredményesen megvalósíthatók. Természetesen nehezíti a kárpátaljai magyar közösség helyzetét, hogy nyelvpolitikai és oktatáspolitikai céljai sokszor nem esnek egybe az állami nyelv- és oktatáspolitikai, illetve a többségi nemzet céljaival. Előbbinek magától értetődően hosszú távú nyelvi tervezési koncepciójának célja az identitás, a magyar nyelv és kultúra, a nemzeti kötődés megőrzése, az anyanyelv-domináns kétnyelvűség kialakítása (vö. Beregszászi–Csernicskó–Orosz 2001, Beregszászi 2002), utóbbi pedig – saját nyelvpolitikai célja, a nemzetállam kialakítása felé haladva – oktatáspolitikai döntéseivel sokszor akadályozza vagy nehezíti mindezt (vö. Csernicskó 2009, 2010, 2011, 2013).

Ebben a társadalompolitikai helyzetben kiemelten fontos, hogy a magyar tannyelvű iskolának legyen presztízse a közösségben, használható és hasznosítható tudást közvetítsen, s ennek egyik feltétele az anyanyelv oktatásának megújítása, tartalmának folyamatos frissítése.

A kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelésben jelenleg tantárgy-pedagógiai reform van folyamatban. Ebben kiemelt szerepük van az iskolai tanterveknek és a magyar nyelv tankönyveknek, melyeknek szintén egy megújulási folyamaton kell átesniük, ami 2005 óta fokozatosan megvalósulni látszik.

Az iskolai anyanyelv-oktatás egyik fontos célja, hogy a kárpátaljai magyarság nyelvi otthonosságérzete „Anyanyelvünk peremén” is megmaradjon.

A folyamat

Amikor 2001–2002-ben megfogalmazódik a kárpátaljai magyar nyelvi tervezés koncepciója (lásd Beregszászi–Csernicskó–Orosz 2001, Beregszászi 2002), annak az anyanyelv oktatására vonatkozó javaslata az additív, hozzáadó módszer alkalmazása a kárpátaljai magyar iskolákban az anyanyelv-domináns kétnyelvűség kialakítását segítve (az államnyelv és egy idegen nyelv megfelelő szintű ismerete mellett). A cél: a felcserélő helyett hozzáadó, a nyelvi változatosságot figyelembe vevő szemlélet, kontrasztív módszerek és funkcionalitás alkalmazása az anyanyelv oktatásának gyakorlatában. Ennek a szemléletváltásnak a közösségi hozadéka az, hogy a tanulók kommunikatív kompetenciájának szerves részévé válik a beszédhelyzethez automatikusan igazodó (szóbeli és írásbeli) nyelvhasználat képessége. A nyelv használat közbeni alakulásának ténye és alakításának készsége pedig a mindennapi eredményes kommunikáció feltétele. Az iskolai anyanyelvi nevelés legfontosabb feladata így az lehet, hogy hasznosítható tudást közvetítsen, felkészítse a tanulókat mindazon nyelvi kihívások megoldására, kezelésére, amelyekkel az iskolában és az iskolán kívül találkozhatnak. Ez pedig azt is jelenti, hogy a valós nyelvi helyzet, a kárpátaljai magyar nyelvhasználat jellegzetességei, „a mi szavunk járása” helyet kap az oktatásban (bővebben lásd pl. Beregszászi–Csernicskó 2007a, 2007b, Beregszászi 2011a, 2011b, 2011c, 2012).

Ezt az utat bejárva indult útjára a kárpátaljai magyar közösségben az az anyanyelvi tantárgy-pedagógiai reform, melynek megvalósítása jelenleg is tart. A megvalósítás ugyanis nem sikerülhet egyik napról a másikra. Már csak azért sem, mert vannak olyan alapfeltételei, melyeket meg kell teremteni, illetve olyanok, melyeken alakítani szükséges. Ezeket a fel-

tételeket általában az alábbi, öt jelentős elemet tartalmazó tengely mentén lehet felvázolni:

- a közösségre vonatkozó tudományos alap kutatások megléte és azok eredményeinek hasznosítása az oktatásban,
- új tankönyvek, tantervek, oktatási segédletek, módszertani útmutatók készítése,
- a magyar szakos tanárképzés színvonala, elméleti és gyakorlati keretei,
- a szakmai pedagógus-továbbképzések és tudományos konferenciák,
- valamint a tudományos utánpótlás-nevelés (vö. Beregszászi 2011a, 2011b, 2011c, 2012).

A fent meghatározott összetevők meglétének egyik záloga a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán, annak Hodinka Antal Intézetében, valamint Magyar Tanszéki Csoportjában folyó tudományos kutatások és oktatási tevékenység, melynek eredményeként rendelkezésünkre állnak a kárpátaljai magyar közösség nyelvi helyzetét és nyelvhasználati sajátosságait elemző alap kutatások, új tantervek és új iskolai magyarnyelv-tankönyvek születtek a kutatások eredményeinek figyelembe vételével, a főiskolán magyar szakos tanárképzés, tanár-továbbképzés és tudományos utánpótlás-nevelés folyik (ennek kézzel fogható eredményei pl. Beregszászi–Csernicskó–Orosz 2001, Csernicskó szerk. 2003, Csernicskó szerk. 2010a, 2010b, Csernicskó 2004, 2005, 2006, Beregszászi–Csernicskó 2004a, 2004b, Beregszászi–Papp szerk. 2005, Beregszászi–Csernicskó 2006, Csernicskó–Márku szerk. 2007, Karmacsi 2007, Karmacsi–Márku szerk. 2009, Braun–Csernicskó–Molnár 2010, Magyar nyelv, 2005, Kótyuk 2005, 2008, Beregszászi 2010, 2011d, 2012 stb.).

Az anyanyelv oktatásának tartalmát megváltoztatni a fentiek ellenére nem könnyű, és ráadásul hosszadalmas folyamat. Ennek okai főleg abban keresendők, hogy az oktatás tartalmát nem csak szorosan az oktatáshoz és a nyelvhez kapcsolódó tényezők befolyásolják és alakítják. Ezek a tényezők leginkább a következők:

a) A kisebbségi helyzet: a kisebbségi közösség anyanyelvi oktatásának kérdése nemcsak oktatási, hanem politikai tartalmú kérdés is.

b) A megfelelés kényszere: a magyar anyanyelvi nevelés tartalmának meg kell felelni az ukrán nemzeti alaptanterv elvárásainak, meg kell felelnie továbbá a helyi magyar közösség nemzeti és politikai elvárásainak, valamint nem ártana összhangban lennie a kurrens tudományos és tantárgypedagógiai eredményekkel is.

c) A hagyomány: amely a magyar nyelvterület egészére érvényesen (is) meghatározza az anyanyelvi oktatás tartalmát, nem engedve a grammatikai ismeretek részletes, sokszor öncélú iskolai oktatásának szokásából.

d) Érzelmi telítettség: a kárpátaljai magyar közösségnek, mint a kisebbségi közösségeknek általában, érzelmileg is telítettebb a viszonya az anyanyelvéhez, ezzel együtt az anyanyelvi nevelés kérdéséhez, mint többségi alapesetben.

e) Fokozott utóhatás: az egynormájú, nyelvművelőnek is nevezett előíró szemlélet hatása és napjainkig érvényes utóhatása a kárpátaljai magyar oktatásban fokozottan van jelen (vö. Beregszászi 2012).

Az eredmények

Az első sikeres lépés az anyanyelvoktatás tartalmának a módosítására és a változtatások kodifikálásra a 2005-ben megjelent, az ukrán oktatáspolitikai által akkor újonnan elképzelt, a korábbi 11

évfolyamosról 12 évfolyamos oktatási rendszerhez igazított magyar nyelv tanterv elkészítése volt (lásd Magyar nyelv, 2005).

Ebben a határkőnek számító magyar nyelv tantervben szerencsésen talált egymásra az éppen akkor friss nyelvészeti alapokra helyezett állami szabványtanterv szellemisége, a tanterv kiadására állami támogatást nyert csernyivci Bukrek Kiadó, a Területi Pedagógus-továbbképző Intézet, és az általuk a tanterv megírására felkért Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség és II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Így létre tudott jönni egy olyan, gyakorló magyar-tanárokból, főiskolai oktatókból és nyelvész kutatókból álló munkacsoport, amely Kótyuk Istvánnak, a régió legnagyobb tapasztalattal rendelkező tanterv- és tankönyvírójának, a Rákóczi Főiskola Filológiai Tanszéke tanszékvezetőjének az irányításával megalkotott egy olyan magyar nyelv tantervet, amely sok tekintetben előremutató volt.

Az előző általános és középiskola tantervekhez képest ez a tanterv főleg *szemléletében* volt más. Az általános iskolai osztályok tananyagának tartalmát (ami jelentős részben grammatika) nem lehetett teljes mértékben átszabni, ezt az állami szabványtanterv nem is tette lehetővé, de változtatni lehetett az anyanyelvhez és annak változataihoz való viszonyuláson, és hasznosabban, funkcionálisabban lehetett megközelíteni a nyelvtani ismeretek tanítását is. A 2005-ös tanterv újdonsága volt, hogy:

- kodifikálni próbálta az additív (hozzáadó) szemléletet;
- nem a grammatika oktatását tekintette fő feladatának, hanem azt, hogy az iskolából kikerülők képesek legyenek minden helyzethez megtalálni a megfelelő nyelvi változatokat és grammatikai formákat;
- kimondta, hogy a nyelvhasználat *helyénvalóságának* ismerete az anyanyelv oktatásának egyik legfontosabb célja;

— a nyelvtant nem öncélúan igyekezett tanítani, hanem azért, hogy a tanuló könnyen, magabiztosan és tudatosan tudjon válogatni a rendelkezésére álló nyelvi elemek közül, amikor egy konkrét élethelyzetben kell szóban vagy írásban megnyilvánulnia.

Jelentősebb változáson ment keresztül a középiskolai osztályok magyar nyelv tananyagának tartalma is. 2005-ben az ukrán oktatási rendszer még három középiskolai osztályban (10., 11., 12. évfolyam) gondolkodott, és az oktatás tartalmának megváltoztatására is lehetőséget adott. A korábbi tantervtől eltérően, a kárpátaljai magyarnyelv-oktatásban addig példátlan módon, a 2005-ös tanterv a középiskolai osztályokból száműzte a grammatikát, nem került sor annak harmadszori (az elemi és az általános iskola utáni) újramondására, hanem a nyelvet annak használata felől közelítve stilisztikai, szociolingvisztikai és retorikai ismereteket próbált tanítani (lásd Magyar nyelv, 2005) a következő sorrendben:

- 10. osztály: funkcionális stilisztika;
- 11. osztály: szociolingvisztika, nyelvi változatosság;
- 12. osztály: retorika.

Olyan témakörök jelentek így meg a középiskolai osztályok tananyagában, amelyek amellet, hogy előzmény nélküliek a régióban, módot adnak arra is, hogy a közösségről rendelkezésünkre álló tudományos eredmények az oktatásba is bekerüljenek. Olyan tartalmi egységek szerepelnek a tantervben és a tankönyvekben, mint például: a szituatív (beszédhelyzethez igazodó) nyelvhasználat, a nyelv és nyelvváltozatok fogalma, a nyelv változékonysága és viszonylagos állandósága, a nyelvváltozatok virtuális egyenlősége és aktuális egyenlőtlensége, a nyelvi alapú diszkrimináció és a nyelvi tolerancia. Beépülnek az oktatás tartalmába a helyi magyar nyelvváltozatok jellemzőiről (nyelvjárási jellemzők, a

nyelvi kontaktusok hatásai: kölcsönzés, kódváltás, pragmatikai sajátosságok) szóló ismeretek, a magyar nyelv más változataihoz viszonyított különbségek.

A 2005-ös tantervhez kapcsolódóan, évente haladva egyik évfolyamról a másikra, új magyar nyelv tankönyvek is készülnek a felvázolt témákban és szemléletben, például a Rákóczi Főiskola tudományos műhelyeiben (pl. Kótyuk 2005, 2008, Beregszászi 2010, 2011d). A kárpátaljai magyar közösség elgondolt nyelvi tervezési, azon belül oktatástervezési lépéseinek megvalósítását közben „kissé” nehezítette az állami oktatáspolitikai kiszámíthatatlansága. A tantervek és tankönyvek esetében például az, hogy 2010 nyarán az ukrán parlament egy hirtelen döntésével visszatértünk a 11 évfolyamos oktatási rendszerhez, így új középiskolai tantervre volt szükség (lásd Magyar nyelv, 2010), és két tankönyv helyett egyben kellett összevonni a 11. és 12. osztály tananyagát (lásd: Beregszászi 2011d), de ez a lépés az oktatásnak a 2005-ös tantervben elképzelt tartalmán és módszerein lényegében (szerencsére) nem változtatott.

A 2005-ös Magyar nyelv tanterv alapján és az azóta készült magyar nyelv tankönyvek piacáért, vagyis az állami megrendelésért általában két kiadó, a csernyivci Bukrek és a lvivi Szvit Kiadó ungvári fiókja versenyzett a meghirdetett pályázatokon. Mindkét kiadó igyekezett kialakítani a saját szerzői gárdáját. A Szvit főleg gyakorló iskolai magyartanárokkal és a Pedagógus-továbbképző Intézet módszerezéseivel, a Bukrek pedig elsősorban a régió felsőoktatásában dolgozó nyelvész kutató-tanáraival dolgozik együtt. Ez a két kiadó tankönyveinek a tartalmán és szerkezetén is nyomot hagy, bár összehasonlító elemzések egyelőre nem készültek ilyen témában.

Ellentmondások

A felsorolt eredmények ellenére a kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatás reformja még nem befejezett, és a pozitívumok mellett sokszor ellentmondások (is) tarkítják. Megnehezíti a közösség oktatásügyének mindennapjait az ukrán kormány kiismerhetetlenül változó oktatáspolitikája, a magyar (és más kisebbségi nyelvek) mint anyanyelv kétséges (vagy negligált) helyzete az érettségi és ezzel együtt a felsőoktatási rendszerben.

Az utóbbi években nem egyértelmű a tantervkészítés folyamata, és annak hivatalos engedélyeztetési procedúrája sem. Hivatalosan a tantervek elkészítése és engedélyeztetése a Területi Pedagógus-továbbképző Intézet feladata. A feladatot el is látják, részben korábbi tanterveket, részben a 2005-ös tantervet (is) felhasználva, de sajnos nem jönnek létre olyan munkacsoportok, mint a 2005-ös magyar nyelv tanterv esetében. Pedig szerencsésebb lenne, ha a tantervek és a tankönyvek készítésében az elmélet és a gyakorlat, az iskolai magyartanár és a tudományos kutató gondolkodása találkozna, mint történt ez a fent említett tanterv esetében. Akkor talán egyenesebben, váratlan kitérők nélkül haladhatna az anyanyelvi nevelés reformja a kárpátaljai magyar iskolákban a közösség azon célja felé, hogy a tanulók kommunikatív kompetenciájának a szerves részévé váljon „a mi szavunk járása”, valamint a beszédhelyzethez automatikusan igazodó (szóbeli és írásbeli) nyelvhasználat képessége.

Irodalom

- Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Orosz Ildikó 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász, Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 1996. A magyar nyelv változatai és stílusrétegei a kárpátaljai magyar nyelvtankönyvekben. In: Csernicskó István és Váradi Tamás szerk., *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt, 1996., 29–38.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004a. Egy új iskolatípus mint társadalmi és nyelvi strukturáló tényező? *Magyar Nyelv C(2004)/2*: 195–203.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004b. ...itt mennyit ér a szó? *Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár, PoliPrint.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2007a. A kárpátaljai magyar nyelvjárások és az iskola: elméleti és módszertani kérdések. In: *Acta Beregsasiensis*, 2007/1.:44-62.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2007b. A kárpátaljai magyar nyelvjárásokról. In: Csernicskó István – Márku Anita szerk.. *Hiába repülsz te akárhová. Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához*. Ungvár, PoliPrint.
- Beregszászi Anikó – Papp Richárd szerk., *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*, 101–114. Budapest–Beregszász, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Beregszászi Anikó 2004. Anyanyelvoktatásunk hatékonyságáról. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István szerk., *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 79–97. Beregszász, PoliPrint – Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Beregszászi Anikó 2009. Anyanyelv-oktatás hozzáadó (additív) szemléletben: a magyar nyelv tanterv kínálta lehetőségek. In: Karmacsi Zoltán és Márku Anita szerk., *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*, 20–25. Ungvár, PoliPrint.
- Beregszászi Anikó 2010. *Magyar nyelv 10. osztály*. Csernyivci: Bukrek.

- Beregszászi Anikó 2011a. An additive approach of the Transcarpathian Hungarian mother-tongue education: possibilities offered by the new curriculum. *Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. XXXIX (2011): 129–132.*
- Beregszászi Anikó 2011b. A kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatás ideológiai és tantárgy-pedagógiai szemléletváltásáról. *Modern Nyelvoktatás 2011/1: 32–44.*
- Beregszászi Anikó 2011c. Ideológiák, kutatási eredmények a kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatásban és a hasznosíthatóság gyakorlata. In: *Nyelvi mítoszok és ideológiák. A 16. Élőnyelvi Konferencia anyagai.* Beregszász, 2011.
- Beregszászi Anikó 2011d. *Magyar nyelv 11. osztály.* Csernyivci: Bukrek.
- Beregszászi Anikó 2012. *A lehetetlen lehetni. Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5-9. osztályában.* Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Braun László – Csernicskó István – Molnár József 2010. *Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján.* Ungvár, Poliprint.
- Csernicskó István és Váradi Tamás szerk., 1996. *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat.* Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.
- Csernicskó István – Márku Anita szerk. 2007. *Hiába repülsz te akárhová... Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához.* Ungvár, PoliPrint.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján).* Osiris Kiadó—MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest.
- Csernicskó István 2004. A kárpátaljai magyar beszélt nyelv tudományos vizsgálata: előzetes egy most induló kutatás anyagából. In: Beregszászi Anikó – Csernicskó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról,* 174–177. Ungvár, PoliPrint.
- Csernicskó István 2005. Kárpátaljai magyar beszélt nyelvi vizsgálatok: előzetes a Kárpátaljai Magyar hanganyagtár adatbázisából. In: Beregszászi Anikó – Papp Richárd szerk., *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok,* 101–114. Budapest–

- Beregszász, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet-II.
Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Csernicskó István 2006. Határon túli magyar előnyelvi kutatások, támogatáspolitikai és magyar-magyar tudományos együttműködés. In: Berényi Dénes szerk. *Tudományos konferencia az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság megalakulásának 10 éves évfordulója alkalmából*, 123–132. Budapest, Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 2006.
- Csernicskó István 2009. Az ukrainai oktatáspolitikai a nyelvi asszimiláció szolgálatában. *Korunk 2009/február*: 33–40.
- Csernicskó István 2010. Az államnyelv oktatásának nyelv- és oktatáspolitikai háttere Kárpátalján. In: Kozmács István, Vančoné Kremmer Ildikó szerk., *Közös jövőnk a nyelv I. Nyelv-tudomány és pedagógia, Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért, Veda pre vzdelanie – vzdelanie pre vedu, Science for Education – Education for Science*. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre Fakulta stredoeurópskych štúdií, 57–69. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara.
- Csernicskó István 2011. The linguistic aspects of the Ukrainian educational policy. *ESUKA – JEFUL 2011/2–1*: 75–91.
- Csernicskó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász, Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Csernicskó István szerk. 2010a. *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Budapest–Beregszász, PoliPrint.
- Csernicskó István szerk. 2010b. *Nyelvek, emberek, helyzetek. A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár: PoliPrint, 2010.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Osiris Kiadó – Forum Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Újvidék.

- Karmacsi Zoltán – Márku Anita szerk. 2009. *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. Ungvár, PoliPrint.
- Karmacsi Zoltán 2007. *Kétnyelvűség és nyelvelsajátítás*. Ungvár, Poliprint.
- Kótyuk István 2005. *Magyar nyelv. 5. osztály*. Csernyivci, Bukrek.
- Kótyuk István 2008. *Magyar nyelv. 8. osztály*. Csernyivci, Bukrek.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely. Budapest.
- Magyar nyelv, 2005. Kótyuk István és mtsai. *Magyar nyelv 5–12. osztály. Tanterv a magyar tannyelvű iskolák számára*. Csernyivci, Bukrek.
- Magyar nyelv, 2010. Beregszászi Anikó, Csernicskó István, Braun Éva, Hnatik-Riskó Márta. *Magyar nyelv 10–11. osztály. Tanterv a magyar tannyelvű általános középiskolák számára*. Kijev, 2010.
- Szépfolusi István – Vörös Ottó – Beregszászi Anikó – Kontra Miklós 2012. *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában*. Gondolat Kiadó, Budapest.

„RÁM EZER VIRÁGGAL SZÓRTAD A TAVASZT”

CSOKONAI ÉS A NÖVÉNYTUDOMÁNY

Brenzovics Marianna

A botanika a felvilágosodás korának egyik nagy szenvedélye volt. A század nagyhatású zenijének, Rousseau-nak (gyűjteményei ma is láthatók a párizsi múzeumban) a növénytan iránti lelkesedése magával ragadta mindazokat, kik vele közvetlenül, illetve közvetetten kapcsolatba kerültek. Csak ez idő óta vált a növények gyűjtése és tanulmányozása, és a vele szoros kapcsolatban levő kertészet, a virágok művelése megbecsült tevékenység a kor magasabb köreiben. Rousseau botanikára vonatkozó levelezése a "Lettres sur la botanique" (1784) kiadása után a jó ízléshez tartozott füveskönyveket bújni, a Jardin du Roy-ban (a királyi kertben) növénytant hallgatni, botanikai értékteremtéssel foglalkozni.

A századnak szinte minden költőjét vonzotta a botanika, olyan tudománynak érzékelték, amibe a költészetet is bele lehetett kapcsolni. Rousseau *A magányos sétáló álmodzásai* című írása is erről beszél: a gyaloglás, az elmélkedés és a növények tanulmányozása, az írás összefonódó tevékenységek. A Párizs környékén tett botanikai séták közepette egyfajta belső napló születik, amelyben a filozófus számba veszi élete legfontosabb történéseit.

Csokonaihoz maga Rousseau közvetítette a botanika szeretetét. De nem csak ő: a zseniális költő tudomány iránti

érdeklődésének forrásai közé sorolhatjuk a debreceni hagyományt, mert a természet szeretete, a természettudományokkal való foglalkozás terén Debrecen régi hagyományra tekinthet vissza: itt működött az első magyar fűvészkönyvnek, az 1578-ban megjelent *Herbárium*nak híres szerzője, Melius Juhász Péter. A természettudományok iránti érdeklődésének gyökereit megtalálhatjuk családi kapcsolataiban is (a költő apja orvos volt), iskolai élményeiben és nem utolsósorban a Debrecenben e korban kialakult botanikát tisztelő és tanulmányozó körben, melyhez Földi János, Fazekas Mihály és Diószegi Sámuel, Weszprémi István munkássága (Debrecen város orvosa volt és az *Új füves és virágos magyar kert* (1775) írója) mellett Csokonaié is tartozott. Ezek az emberek – Földi kivételével – még rokonok is voltak, de az igazi rokonságot mégis a botanikában lelték meg.

Csokonai megható szeretettel, barátsággal viszonyult Földi Jánoshoz és Fazekas Mihályhoz. Földiben nem csak a tudóst, hanem a költőt is tiszteli. Sokat szenvedett mestere halála megrendíti, utóbbit tanúsítja *Földi sírhalma felett* című remekműve is, valamint, hogy meg akarta írni Földi életrajzát, ami sajnos sohasem készült el, mert nem tudta Földi özvegyétől megszerezni Földi hátrahagyott iratait, köztük rövid önéletrajzát, pedig éveken át mindent elkövetett, hogy megkaphassa.

1803. január 19-én írt Széchenyi Ferenc grófnak, melyben Földi kézíratain kívül gyűjteményéről is megemlékezik, és a Múzeum számára megvételre ajánlja. A levél erre vonatkozó részlete a következő:

„Így a Museum számára alázatosan bátorodom néhai D. Földi Jánosnak, a természeti históriára 15 eszt[endő] alatt öszveszedett gyűjteményeit recommendálni. Az ő célját és szándékát bőven méltóztatik esmérni Exellentiad az ő fűvés-

tudományáról kiadott »Kritika és Rajzolat« nevű prolu-
diumából. Tehát röviden szólván, ő azt akarta, hogy a
természeti históriának mind a három országát magyar nyelven
kiadja, még pedig a Linné systemája szerint. Ki is jött az
állatoké: de — fájdalom! éppen a mely holnapba az világot
látott, abban költözött el a tudós és szorgalmatos író. A
botanicára is, valamint szintén a mineralogiára, már össze-
szedett ő minden materiálékat, úgy hogy azok csak a
rendbeszedő és elrakó kezeket várják. Egy európai nemzet
sem dicsekedhetik még azzal, hogy őnéki tiszta, világos, okos,
és systematica nomenclatióval bíró naturális históriája volna.
Homály, zűrzavar és egész chaos uralkodik a németbe
szintűgy mint a franciába, vagy akármelyikbe. A magyar
mutathatott volna ebben a fontos pontban remeket, ha a halál
tőlünk nem irigylette volna Földiben ezt a szerencsénket. Én
az említett tudóssal hat esztendeig voltam szoros barátságban,
esmérem studiumit, esmérem kézírásait. Ha méltóztatik
Exellentiad parancsolni: az özvegytől megalkuszom azokat.”

Később Fazekas Mihály, sógorával, Diószegi Sámuellel,
1807-ben adták ki Debrecenben a Linné rendszere alapján
készült első magyar növényhatározót, a Magyar Fűvész-
könyvet, a magyar növénytan nyelvét teremtették meg ezzel.
Ő tervezte a később híressé vált debreceni Fűvészkertet,
amelynek megnyitását azonban már nem érthette meg.

Csokonai Fazekashoz való barátságának szép bizo-
nyítéka *Főhadnagy Fazekas úrhoz* című költemény, amelyben
Linné neve szerepel:

*Már meglátott: gereblyéjét
És kapáját elteszi,
S félig harmatos Linnéjét
Pipája mellé veszi.*

*Jer, barátom! Lépegessünk
Kis kertednek útain.
S dohogás nélkül nevéssünk
Mások bolondságain.*

*Jer, s érezzük, hogy nagy telket
Többször fának ad az ég,
S kis jószágot és nagy lelket
Bírni boldogabb sors még.
Jer, e répánál térdeljünk,
Jer, kacsint e tulipánt,
Jer, e töknél süvegeljünk:
Mind használ ez, s egy se bánt.*

Csokonai ismerte a külföld nagy rendszerezőit is, Linné műveit, mert költeményeihez írt jegyzeteiben majdnem minden növénynek megadja a Linné alkotta tudományos elnevezést. Idézi C. Ph. Funke Naturgeschichte und Technologie (Braunschweig 1791) című többkötetes munkáját, említi még Plinius Historia Naturalisát, Millingthon angol botanikust, de más természettudományi műveket is idéz, így Blumenbachnak, a híres német zoológusnak és anatómusnak Handbuch der Naturgeschichte című műve VI. kiadását (Göttingen 1799). Raffnak Fábián által fordított Természeti Históriaját (Veszprém 1799), amellyel kapcsolatban Haraszi Gyula Csokonai életrajzában azt állítja, hogy e művet „hozzáadásokkal” költőnk fordította le. Ismerte továbbá Veszelszkinék A növény-plánták országából való erdei, és mezei gyűjteményét (Pesthen 1798), a régebbi irodalomból Melius Herbáriumát. Nagyra becsülte Apáczai Csere Jánosnak a XVII. század közepén Erdélyben kiadott Encyclopaediáját.

Csokonainak botanikai készségét költeményeihez írt jegyzetei bizonyítják. *Amaryllis (Idyllium Schraud kir[ályi] tanácsosné halálára)* című művének egyik részlete így hangzik: „Édes dísze az én kertemnek! úgy virítál te mint a májusi rózsza, nem érhetted az őszt: s úgy hervadál el, mint ama rózsza, mely sárga mint a nárcis, és balzsamos mint a viola.”

A májusi rózsáról ezt jegyzi meg: „Már itt akár a *R. Cinnamomea*, akár a *R. Damascena* értetődjék, mind egy, mert a rózsák többnyire májusban virágzanak, kivéve a hónapos rózsát, *R. omnium Calendarum*.”

A másik rózsához: „*Rosa lutea*. Sárga rózsza”.

Ugyanitt mondja: „Jól esik, ha *myrtus* viselte homlokomon ligeti estikék hervadoznak.” (A jegyzetben: „*Hesperis tristis*, Linné.”)

Kleist fordításához írt jegyzeteiben már bővebben ír e virágról: „Estike, *Hesperis Plinii*: *Hesperis tristis*, Linn. egy barátszín, és külső tekintetére nézve szomorú virág, melynek nappal semmi illatja nincs, de estve elkezdvén, egész éjjel a nap felköltéig olyan kellemetes szagot bocsát, mint az apró viola, vagy a jácint. Van szelíd is, vad is: ezt a debreceni erdőn is leltem.”

Beke Ödön említi, hogy a fenti idézetből kiderül, hogy Csokonai maga is botanizált, és hogy érdekes az is, hogy az estike nevet Diószegi—Fazekas alkotásának szokták tartani, pedig az 1807-ben megjelent Magyar Fűvészkönyvet megelőzte Csokonai Kleist-fordítása. Ennek első kiadása ui. 1802-ben jelent meg Komáromban, de a jegyzetek csak a második kiadáshoz voltak csatolva, ez azonban már Csokonai halála után, 1806-ban került ki a sajtó alól Nagyváradon.

Szintén a Kleist fordítások jegyzeteiben találjuk: „Kankalin, fülvirág, keztyűvirág, papagáj, mennyország kulcsa, *primula auricula*. Linn. Diószegiéknél ennek nevei: fülvirág,

medvefűl, melyek már Benkőnél is megvannak, a *Primula veris* nevei pedig: Kásavirág, Sz. György virága, sárga Kükörits, Kesztyűvirág, kankalin. Hogy mennyire haladt előre a tudományában, azt az *Anakreoni dalok* néhány jegyzetéből gyaníthatjuk.

A jegyzetekben még magyarázni kell, mi a kankalin; az ismeretlen jázmint akkor ajánlgatja a debreceni hajadonoknak, s Szenczi Molnár Alberttől kéri kölcsön a lomb szót, hogy a leveles gallyat, a latin frons-t, a száraz ággal szemben jelölni tudja. Botanikai és filológiai feladványok lapultak meg e ma már mindennapinak tűnő verssorokban. Csokonai ezekben az apró problémákban sosem dönt találomra. Szakember ő, aki a tudományára hallgat. (vö.: Beke Ödön: A botanikus Csokonai. Irodalomtörténeti Közlemények, 1959/3-4).

Németh László a Csokonai és a botanika kapcsolatát elemző tanulmányában írja, hogy Csokonai egy olyan költő, akinek a műveiben lexikonok lapulnak. S ez valóban elmondható róla, akárcsak az egész század költészetéről, a különbség persze az, hogy Csokonainak ezek a lexikonok nem terhelik le a költészetét, hanem szárnyalóvá teszik.

Németh László írja Csokonairól a már idézett tanulmányában:

„A verseiben egy új, nyájasabb, szelídebb mitológia jelenik meg: a növényei apró istenek és istennők. Csokonai görög istenei is e növények ambróziás öléből fölkerekedett zefírek közt járnának-kelnének: botanikával fertőzött az ő Olimpusuk is. Jellemük van itt a növényeknek, s mennyivel finomabban árnyalt jellemük, mint az allegorikus virágmesék virágjainak. Egy-egy mellékük ragasztott jelző világít, mint egy görög epiteton. Miért lettek a *Magányosság*hoz hold belengte bükkfái szőke-bikfák, s Endymion királynéja miért épp nárciszpálcával int hallgatást? Ha Berzsenyi szerint „Nem szül

gyáva nyulat Nubia párduca”, Csokonai ezt a maga kényelmesebb modorában így írja meg:

*Mint Jupiternek chaoni törzsöke,
Mely cserfamakkal széltibe tengeté
A vad világot s e bereknek
Századokig vala zöld királya.*

*Ámbár kiszárad, még se hal el, hanem
Késő fiában újra feléledez
S szent magva porhanyós egerfát
Nem terem és henye hanga bokrot*

Irodalom

- Beke Ödön: A botanikus Csokonai. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1959/3–4.
- Maurice Blanchot: Rousseau. Le livre à venir. Paris, Gallimard, 1959.
In: Marsó Paula fordítása, *Műhely*, 2012/3.
- Csokonai Vitéz Mihály összes művei – *Levelezés*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999.
- Csokonai Vitéz Mihály összes művei. I-II. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- Csokonai és a természettudományok. *Ponticulus Hungaricus*. V. évfolyam, 5. szám, 2001. május.
- Haraszi Gyula: Csokonai Vitéz Mihály. Aigner Lajos, Budapest, 1880.
- Németh László: Csokonai és a botanika. In: *Az én katedrám*. Magvető/Szépirodalmi, Budapest, 1983.

MAGYAR NYELVŰ OKTATÁS KÁRPÁTALJÁN: KIHÍVÁSOK, PERSPEKTÍVÁK

Csernicskó István

1. Az utóbbi néhány évben általánossá vált, hogy szülők, pedagógusok, oktatási szakértők, de még politikusok is egyre másra panaszkodnak: folyamatosan csökken az iskolai oktatás színvonala! A kárpátaljai magyar iskolák vonatkozásában ez az ukrán nyelv oktatásával kapcsolatos siránkozásban jelentkezik elsősorban, de időnként – például a felsőoktatási intézmények oktatói – az elsőéves egyetemi, főiskolai hallgatók hozott tudásáról nyilatkoznak úgy, hogy évről évre silányabb ismeretekkel érkeznek a diákok az iskolákból.

Az oktatásról egyébként is mindenkinek van véleménye, hisz – ha másként nem, egykori iskolásként, diákként, gyermekét iskoláztató szülőként – gyakorlatilag ma már mindenkinek közvetlen tapasztalatai vannak az intézményesített oktatásról. Én sem vagyok kivétel: nekem is vannak saját tapasztalataim. Egyrészt mint egykori iskolás és egyetemi hallgató, másrészt mint általános iskolai tanár, illetve főiskolai oktató szereztem ezeket. A hosszú évek tapasztalatai alapján pedig azt a következtetést vontam le magamnak, hogy mindenképpen igazuk van azoknak, akik úgy vélik, minőségi felsőoktatást csak biztos talapzatra, azaz az iskolából hozott alapos tudásra lehet építeni. Ám arról is meggyőződtem, hogy színvonalas általános és középiskolai oktatásra csak akkor van esély, ha magas szintű a felsőoktatásban folyó pedagógusképzés. Circulus viti-
osus: ördögi kör ez. Egymásra vagyunk utalva.

Ha azonban valaki Kárpátalján, akin nem kérhető számon sem a felsőoktatásban folyó, sem pedig az iskolai magyar nyelvi nevelés, oktatás színvonala, akkor Kótyuk István. Az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének, majd a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológiai Tanszékének oktatójaként magyar szakos pedagógusok generációinak volt nagy tudású, alapos, precíz és szigorú, hallgatóitól alapos ismereteket elváró tanára. S mivel Kótyuk István számtalan általános és középiskolai magyarnyelv-tanönyv szerzője, közvetve a kárpátaljai magyarok többsége a tanítványának vallhatja magát. *Az alábbi írással Kótyuk István-nak kíván 80. születésnapja alkalmából erőt, egészséget egyik volt hallgatója, ma már kollégája. Isten éltesen, Pista bácsi!*

2. A kisebbségi oktatás témaköre az egyik leghangsúlyosabb probléma, amivel a nemzetpolitikában megszólaló oktatási szakemberek, társadalomkutatók, politikusok foglalkoznak. Ez nyilván nem véletlen. A magyar kisebbségekkel kapcsolatos kutatások egyértelműen rávilágítottak arra, hogy a Kárpát-medence magyar kisebbségi közösségeiben – szemben például számos nyugat-európai és ukrainai kisebbséggel – a magyar nemzeti azonosságtudat legfontosabb, meghatározó, szimbolikus jelentőségű összetevője a magyar nyelv (Gereben 1998, 1999, Csernicskó 2008a, 2008b, Hires-László 2010). Azaz: a magyar nyelv megtartása nélkül kevés sikerrel tartható fenn Kárpátalján a magyar identitás. A magyar nyelv megtartásának pedig egyértelműen az egyik lényeges feltétele, hogy az anyanyelv jelen legyen az oktatásban.

A magyar nyelvű oktatás hosszú távú fenntartása azért is fontos, mert „a magyar iskolák átadnak egy sor olyan kulturális és történelmi referenciát, amelyek birtokában valaki részévé válhat a valamennyi magyar által birtokolt közös és

magától értetődő tudásnak. Teszik ezt részben a magyar (...) irodalom és történelem kanonizált formájának oktatásán keresztül. De talán ennél is fontosabb az a »rejtett tanterv«, amely gyakran eltér a hivatalos tantervi előírásoktól, ugyanakkor sokkal erősebb nemzeti tartalmakat közvetít, és nagy hatással van egy magyar szemszögű történelemszemlélet kialakulására a kisebbségi gyerekek körében” (Brubaker és mtsai 2011: 287, lásd még Papp 2012: 10).

Az anyanyelv jelenléte az oktatásban a „magyar világ” fenntartásához is lényeges. Ha a magyar tannyelvű oktatás nem teszi általánossá, széles körben elterjedtté a magyar nyelvű írni-olvasni tudást, akkor nem lehet magyar nyelvű újságokat, folyóiratokat, internetes portálokat, reklámújságokat, szépirodalmat stb. fenntartani, nincs piaca a magyar nyelvű kultúrának, de még az anyanyelvi íráshoz és olvasáshoz kapcsolódó nemzeti egyházak működése is nehezebbé válik. Azaz: a magyar nyelvű oktatás nélkül „nem lehetne működtetni a modern magyar nyelvű társadalmi nyilvánosságot. Az oktatás magasabb szintjein ezen kívül a magyar iskolák adják át a magyar nyelvű szakmai működéshez szükséges specializált szakszókincset, lehetővé téve ezzel a magyar világ kiterjesztését a munka világára is” (Brubaker és mtsai 2011: 288). Az anyanyelvi oktatás nélkül tehát a magyar nyelv funkcionális visszaszorulása, térvessztése elkerülhetetlenné válik.

Ukrajnában azonban az oktatási rendszer erősen centralizált, a kisebbségi oktatás semmilyen önállóságot nem élvez. A kijevi oktatási tárca szerint az országban nincsenek orosz, román, krími tatár vagy magyar iskolák: ezek az intézmények ukrán iskolák, melyeknek történetesen orosz, román, krími tatár vagy éppen magyar a tannyelve (Orosz 2005, 2007). A nemzeti kisebbségek nyelvén oktató iskolákban¹ – ahogyan

¹ Ukrán nyelven: школи з мовою навчання національних меншин.

ezeket az intézményeket a hivatalos ukrainai szakzsargonban nevezik – használatos tanterveket, tankönyveket, oktatási módszereket stb. egységesen az ukrán fővárosban hagyják jóvá, használatukat ott engedélyezik. Kijev dönt arról, hogy melyik matematika, fizika, történelem vagy földrajz tankönyvet fordítják oroszra, románra, magyarra, a fővárosi hivatalnokok határoznak arról, hogy a központ által kiírt pályázatra érkezett kéziratok közül melyik alapján készülhetnek el az anyanyelv és irodalom tankönyvek ezen iskolák számára, s a minisztérium határoz arról, használható-e egy munkafüzet, szemléltető, tanári kézikönyv, segédkönyv az iskolákban vagy sem.

A kisebbségi helyzet folyamánya, hogy a kisebbségi oktatás kérdésköre nemcsak szakmai, hanem politikai vonatkozásokkal is bíró kérdés. S mint ilyen, szükségszerűen beletagozódik a többség versus kisebbség viszony(latok)ba. Ennek egyik oka, hogy a többség és kisebbség tágabb társadalmi céljai nem feltétlenül esnek egybe (Crystal 1998: 456). Ez pedig konfliktusforrás lehet. „Az állami és a kisebbségi nacionalizmus konfliktusa folyamatosan lecsapódik az iskola világára is. A kisebbségi nyelven működő oktatás nem pusztán képzési vagy munkaerő-piaci igényeket elégít ki, hanem hozzájárul a kisebbség önértékeléséhez, identitásának fenntartásához és megerősítéséhez, a kisebbségi közösségi élmény objektív és szubjektív megéléséhez. Az állami nacionalizmus logikájában azonban az önálló kisebbségi intézmények gyakran a szecesszió lehetőségét hordozzák, ezért óhatatlanul is arra kényszeríti a nemzetállamot, hogy különféle eszközökkel ellenőrzése alatt tartsa. Ha ez a kontroll erőszakos, avagy a kisebbség úgy éli meg, hogy jogai csorbításával jár, feldereng a kisebbségi közösségek rémképe: a kényszerített asszimiláció. Kisebbségi szempontból érthető módon az asszimiláció ellen

küzdeni kell, hiszen ha a többségbe való olvadás folyamata kiteljesedne, ez éppen a kisebbségi közösség felszámolásához vezetne” – írja Papp Z. Attila (2012: 10).

Ha közösségként szeretnénk megmaradni, akkor oktatási rendszerünknek azt kell szolgálnia, hogy a kárpátaljai magyarság identitását (és az ahhoz szorosan kapcsolódó nyelvét, kultúráját, vallását stb.) megőrizve képes legyen megtalálni helyét a globalizálódó, ugyanakkor ezzel párhuzamosan regionalizálódó világban; rendelkezzen azzal a tudással és azokkal a készségekkel, képességekkel (kompetenciákkal), melyek révén megfogalmazhatja saját válaszait a folyamatosan újratermelődő, megújuló kihívásokra.

A közösségként való megmaradásban az anyanyelvi oktatásnak meghatározó szerepe van. Kutatásaink egyértelműen igazolják például, hogy a nem magyar tananyelvű iskolát végzett magyar gyökerű kárpátaljai magyarok jelentős része (közel fele) már nem (vagy nem csak) magyar identitásúnak vallja magát. A kárpátaljai magyar felnőtt lakosság 593 fős mintáján végzett kutatásunk során a magyar tananyelvű iskolában végzett magyar anyanyelvűek 95%-a vallotta egyben egyértelműen magyar nemzetiségűnek is magát. Azok körében, akik orosz vagy ukrán tananyelvű iskolába jártak, 53% volt azoknak az aránya, akik ukrán vagy orosz, esetleg nem egyértelműen magyar (hanem kettős vagy többes) nemzetiségűnek vallották magukat. Az anyanyelven oktató iskola előnyeit számos egyéb kutatásunk eredményei igazolják (lásd Beregszászi–Csernicskó 2007, Csernicskó–Göncz 2009, Csernicskó szerk. 2003, 2010b, Molnár 2009a, 2009b, 2010a, 2010b, 2010c). Vizsgálataink (lásd Csernicskó szerk. 2010b) például rámutatnak, hogy miközben a magyar nyelvű általános iskolát végzettek közül gyakorlatilag minden magyar nemzetiségű megtanult írni és olvasni ezen a nyelven, azok körében, akik

orosz vagy ukrán nyelven szereztek általános iskolai végzettséget, csak alig kétharmad a magyarul írni-olvasni tudók aránya. Az orosz nyelvű iskolában szocializálódott (egyébként magyar nemzetiségű és anyanyelvű) adatközlőinknek 22,51%-a nem tud sem írni, sem olvasni magyarul, 16,45% pedig csak olvasni tanult meg anyanyelvén; az ukrán nyelven iskolázottak között az anyanyelvén teljesen analfabéták aránya 17,93%, a magyarul csupán olvasni tudóké 18,79%. Kutatási eredményeinket megerősítik más kisebbségi magyar közösségek tapasztalatai (pl. Lanstyák–Szabó Mihály 1997, Göncz 2005, Dobos 2011) és a nemzetközi példák egyaránt (Crystal 1998: 456).

A nemzetiségileg és nyelvileg heterogén környezetben kisebbségként élő közösségek előtt rendszerint három út áll: az integráció, az asszimiláció, esetleg a szegregáció. A kárpátaljai magyarság számára az integráció a járható út. Az integrációnak azonban szükséges eszköze a kétnyelvűség: a többségi nyelv ismerete biztosítja a teljes körű részvétel lehetőségét a társadalmi életben, az anyanyelv megőrzése pedig a saját identitás és kultúra megtartását biztosítja.² Az asszimiláció folyamatában is szükséges a kétnyelvűség, ám itt csak átmeneti jelenséggént. Addig van rá szükség, amíg a kisebbségi közösség fokozatosan átáll az új, többségi egynyelvűségre, általában átvéve az új kultúrát és identitást is (esetleg megtartva korábbi identitásának és kultúrájának néhány marginális elemét). A szegregációhoz nincs szükség kétnyelvűségre. A csak anyanyelvi egynyelvűség azonban nem teszi lehetővé

² Ehhez lásd: „a kisebbségeknek nem csak az a joguk, hogy identitásukat az anyanyelv közege révén megőrizték, hanem az is, hogy integrálódjanak és részt vegyenek a szélesebb államközösségi társadalomban azáltal, hogy az állam nyelvét megtanulják. (...) az EBESZ tagállamok nemzeti kisebbségeinek többnyelvűvé válása úgy tekinthető, mint a nemzeti kisebbségek védelméhez és integrációjához kapcsolódó nemzetközi dokumentumok céljainak elérését szolgáló leghatékonyabb eszköz”. A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló Hágai Ajánlások és értelmező megjegyzések.

sem a horizontális, sem a vertikális mobilitást, mintegy bezárja az egyént saját kis közösségébe.

Lényeges kérdés azonban, hogyan értelmezzük az integráció fogalmát.³ Egy közelmúltban megjelent tanulmánykötet (Bárdi–Tóth szerk. 2011) szerzői arra hívják fel a figyelmet, hogy integráció és asszimiláció között nehéz éles határvonalat húzni, hiszen mindkettő nyereség és veszteség, befogadás és feladás is egyben. Az asszimiláció csökkenés az egyik etnikum számára, de növekedés a másik közösségnek. Az integráció egyszerre csökkenés és növekedés mindkét közösség számára: a befogadó és a beilleszkedő csoportnak egyaránt alkalmazkodnia kell valamilyen szinten a másikkhoz. Nem feledkezhetünk meg ugyanis arról, hogy az integráció nem azt jelenti csupán, hogy két csoportnak azonos jogai vannak. Ha ugyanis úgy értelmezzük az integráció jogát és az azonos starthelyzetet, hogy minden állampolgárnak joga van az államnyelven folyó oktatáshoz – mint ahogyan ezt a többségi társadalmak gyakran teszik –, akkor ez valójában nem integráció, hanem diszkrimináció, és nem jogegyenlőség, hanem jogfosztás: az egyik csoportot megfosztják attól a jogától, hogy anyanyelvén tanulhasson, míg a másik számára adott ez a lehetőség.

Papp Z. Attila (2010b: 74) szerint egy csoportot akkor tekinthetünk integráltnak, „ha tagjai az erőforrásokhoz hasonló mértékben férnek hozzá, mint a társadalom többi cso-

³ „Ha a kisebbségi érdekérvényesítés egy adott ország társadalmi integrálódását tűzi ki, akkor a kisebbségi oktatásnak is ezt kell szolgálnia. Csakhogy a kisebbségi és többségi integráció fogalma eltérhet: míg például a többség az anyanyelvi oktatást szeparálódásnak nevezheti, és minden alkalmat megragadhat az anyanyelv visszaszorítására még az anyanyelvi iskolarendszeren belül is, addig a kisebbségi érdekérvényesítés amellet érvel, hogy az anyanyelvi oktatás alapvető jog, és a közösségként való társadalmi integrációt is elősegíti. Hasonlóképpen, ha a kisebbségi politizálás valamiféle (kulturális, területi) autonómia elérését tűzi ki célul, akkor a kisebbségi oktatás fejlesztése többségi szempontból szeparációs törekvésnek tűnik, míg kisebbségi szempontból jogos igénynek” (Papp 2012: 13).

portja/tagja, és dezintegrálnak vagy szegregálnak, ha valamilyen dimenzió mentén kisebb mértékben részesül bizonyos erőforrásokból. Az erőforrásokhoz való hozzáférés vagy az azokkal való rendelkezés azonban az integráció megvalósulásának csak első lépését jelenti, és sikerről akkor beszélhetünk, ha a részvétel kiegészül a többségi társadalom tagjaihoz hasonló eredményekkel, outputokkal”. A szerző tanulmányában arra a következtetésre jut, hogy a „társadalmi integrációt jelentősen befolyásolja az iskolai végzettség” (Papp 2010b: 75). Az iskolarendszer, illetve az anyanyelvi oktatás tehát meghatározó a kisebbségek, így a kárpátaljai magyarok nyelvmegtartása és integrációja szempontjából egyaránt.⁴

Vagyis: ha a kárpátaljai magyar közösség a magyar nemzeti identitás és a magyar nyelv megtartását, valamint a társadalmi integrációt tekinti céljának, akkor szükségszerű, hogy valamilyen szinten elsajátítsa a többségi társadalom nyelvét, mégpedig az anyanyelvű oktatás rendszerén belül.⁵ Ha megvizsgáljuk a kárpátaljai magyar nyelvű oktatás körül a közelmúltban kialakult politikai helyzetet, akkor kiderül, hogy az ukrán nyelv elsajátításának fontosságában mind a többség (az állam, illetve az oktatási tárca), mind a kisebbség (a helyi magyar társadalmi, politikai és szakmai szervezetek) egyetértenek. A módszerekben nem feltétlenül.

⁴ Idevonatkozóan lásd még Tove Skutnabb-Kangas és Jim Cummins (1988: 393) írását egy a kisebbségi oktatásról szóló kötetben, ahol amellet foglalnak állást, hogy a társadalmi igazságosság nem a lehetőségek azonosságában rejlik, hanem az eredmények azonosságában (idézi Kontra 2010: 25–26).

⁵ „Munkaerő-piaci relevancia szempontjából, egyértelmű, hogy ha a pusztán anyanyelvű képzés nem társul az államnyelvi kompetenciák kialakulásával, ez csökkenti az adott országon belüli sikeres pozíciók megszerzését, és elméletileg növeli az anyaországi kivándorlás esélyét. Ha a kisebbségi csoport nem elég »nagy« önmaga teljes mértékű újratermelődéséhez (nem *self-sufficient*), a nyelvi bezárkózás valójában felerősíti az önfelszámolást” (Papp 2012: 10).

A többségi nyelv elsajátítását valamennyi Kárpát-medencei magyar kisebbségi közösség szükségesnek tekinti. S abban is egyetértés mutatkozik, hogy ezt a célt az iskolai oktatás keretein belül kell megvalósítani. Abban is közös a nevező a kisebbségi magyar közösségek körében, hogy a 21. századi globalizációs viszonyok között az államnyelv mellett (legalább egy) világnyelv alapjaival is meg kell ismerkedniük az iskolában a gyerekeknek (Szépe 1984, Lanstyák 1996, Beregszászi 2002).

Úgy véljük tehát, hogy a kárpátaljai magyar közösség számára mind az integráció, mind a nemzeti azonosságtudat, mind pedig a magyar nyelv megtartása érdekében a magyar nyelven oktató iskolatípus a leginkább megfelelő (Bartha 2003, Csernicskó 2013). Ugyanakkor egyértelmű, hogy az államnyelv hatékony és eredményes oktatásának problémáját mielőbb meg kell oldani, mégpedig ennek az iskolatípusnak a keretein belül.

Mielőtt arra a következtetésre jutnánk a fentiek alapján, hogy a magyar nyelvű oktatás megtartása önmagában garanciát jelenthet a kárpátaljai magyar közösség hosszú távú megmaradására, azt is látnunk kell, hogy a magyar tannyelvű iskolák léte és jövője nem kizárólag az államtól és a többségi társadalom törekvéseitől függ; „önmagában az, hogy egy oktatási programban az első nyelv a kizárólagos vagy fő oktatási nyelv, nem garantálja a képzés hatékonyságát még az első nyelv tekintetében sem, a másodnyelvről nem is beszélve” (Lanstyák 2005). Nagyon fontos szempont az is, hogy a szülők akarják-e majd, hogy gyermekeik magyar nyelven tanuljanak.⁶

⁶ Arról, hogyan vélekednek az anyanyelvi, illetve többségi nyelvi oktatás előnyeiről és hátrányairól a határon túli magyar szülők, lásd Dobos (2011: 81–96), Séra (2009b, 2010a, 2010b), Sorbán (2000, 2009).

3. A kisebbségi oktatás kapcsán felvetődik a magyar nyelvű képzés hitelességének, presztízisének problémája. Azok az oktatáspolitikai lépések, melyek bármilyen formában veszélyeztetik a magyar nyelvű oktatást, egyben bizonytalanságot okoznak a szülőkben, és ezzel sokakat arra ösztönöznek, hogy eleve ne a magyar, hanem az ukrán nyelvű intézményeket válasszák gyermekük számára (Bartha 2003: 64–65).

Mindez azt eredményezte, hogy – az 1980-as évek végén kezdődött fokozatos emelkedést követően – ismét csökkent a magyar nyelven tanuló gyerekek száma (36. ábra). Ahogyan az 1960-as években, a csökkenés oka most sem írható teljes mértékben a negatív demográfiai trendek rovására. Egy a kárpátjai magyar nyelven (is) oktató iskolák többségét érintő kutatási program adatai szerint a magyar nemzetiségű iskolások közel 8%-a a vegyes tannyelvű iskolák nem magyar tannyelvű osztályait látogatja, azaz ukrán nyelven tanul (Orosz és mtsai 2010: 12). A vizsgálat során az is kiderült, hogy 2005 és 2009 között a kutatásba bevont intézményekben 287 gyereket vittek át a magyar nyelvű képzésből ukrán nyelvűbe (Orosz és mtsai 2010: 13; lásd még Hires-László 2011: 29). A magyar osztályokból való elvándorlás mértékére utal az is, hogy a vizsgálat során több iskolaigazgató azzal indokolta, hogy magyar tannyelvű intézményében ukrán tanítási nyelvű osztályokat nyitott, hogy ezzel megpróbálta megőrizni a gyereklétszámot és ezáltal a pedagógusi munkahelyeket (Orosz és mtsai 2010: 28). Az ukrán tannyelvű Beregszászi 1. Számú Középiskola igazgatójával készített kutatási interjúból az is kiderül, hogy 2009-ben már komoly problémát okozott az iskola vezetése számára, hogy az első osztályba beiratkozott gyerekek jelentős része egyáltalán nem érti az oktatási folyamat nyelvét, azaz az ukránt (Orosz és mtsai 2010: 15).

Az oktatási hatóságok adataiból nem derül ki, hogy a kárpátaljai magyarok megközelítőleg mekkora hányada végezte/végzi nem magyar nyelven tanulmányait. Erre az adatra a kárpátaljai magyarok körében végzett szociológiai vizsgálatok adatai alapján következtethetünk. Az Oktatási Kataszter kárpátaljai adataiból az derül ki, hogy a 2009-ben megkérdezett 47 kárpátaljai iskola 9725 magyar nemzetiségű tanulója közül 9006 (azaz 92,6%) tanult magyar nyelven (Hires-László 2011: 28). Az 1. táblázatban hat, a közösségben végzett, több szempontból reprezentatív kérdőíves kutatás azon eredményeit foglaltuk össze, melyek azt mutatják meg, hogy a mintában szereplő adatközlők mekkora hányada végezte magyar, illetve nem magyar nyelven az (általános) iskolai tanulmányait.

Amint az 1. táblázatból láthatjuk, a nem magyar nyelven iskolázódott kárpátaljai magyarok aránya 13% és 20% között váltakozik az egyes kutatási mintákban. Okkal feltételezhetjük tehát, hogy átlagosan csaknem minden ötödik kárpátaljai magyar többségi tannyelvű iskolába jár(t). Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a fent említett kérdőíves kutatások nagyrészt csak a magukat magyar nemzetiségűnek valló, illetve a magyar nyelvű kérdőív kitöltését vállaló réteget érték el, akkor valószínűsíthető az is, hogy a kárpátaljai magarságon belül magasabb a többségi nyelvű iskoláztatásban részesültek/részesülők aránya. Azt is feltételezhetjük, hogy az utóbbi néhány évben – az ukrainai nyelv- és az ezzel szoros összefüggésben álló oktatáspolitikai események következtében – a nem magyar tanulók aránya emelkedik. Erre engednek következtetni egyéb kutatások eredményei is.

**1. táblázat. A magyar, illetve nem magyar tannyelvű
(általános) iskolát végzett adatközlők aránya a kárpátaljai
magyar közösségben néhány szociológiai,
szociolingvisztikai kutatás adatai alapján**

Kutatási program neve, éve	A minta (fő)	Magyar tannyelvű iskolát végzett, %-ban	Nem magyar tannyelvű iskolát végzett, %-ban
Olvasásszociológiai, 1995 ⁷	300	84	16
Mozaik, 2001 ⁸	500	81	19
Rétegződés, 2003 ⁹	573	85	15
Nyelvválasztás, 2006 ¹⁰	516	87	13
Kárpát Panel, 2007 ¹¹	350	87	13
Nyelvválasztás, 2008 ¹²	410	80	20

**2. táblázat. A magyar, illetve többségi nyelven tanulók %-os
aránya négy régió kisebbségi magyar közössége körében
1996-ban és 2011-ben**

Dobos (2011: 3) alapján.

	1996-ban		2011-ben	
	Magyar	Többségi	Magyar	Többségi
Erdély	62,0	38,0	58,8	41,2
Felvidék	59,9	41,1	52,1	47,9
Vajdaság	57,0	43,0	55,8	44,2
Kárpátalja	64,6	35,4	54,9	45,1

⁷ A kutatás adatait, részleteit lásd itt: Gereben (1995, 2005).

⁸ A kutatásról lásd: Csernicskó–Soós (2002).

⁹ A vizsgálat részleteiről: Beregszászi–Csernicskó (2006).

¹⁰ Molnár (2009a, 2009b, 2010a, 2010b, 2010c).

¹¹ Papp–Veres szerk. (2007).

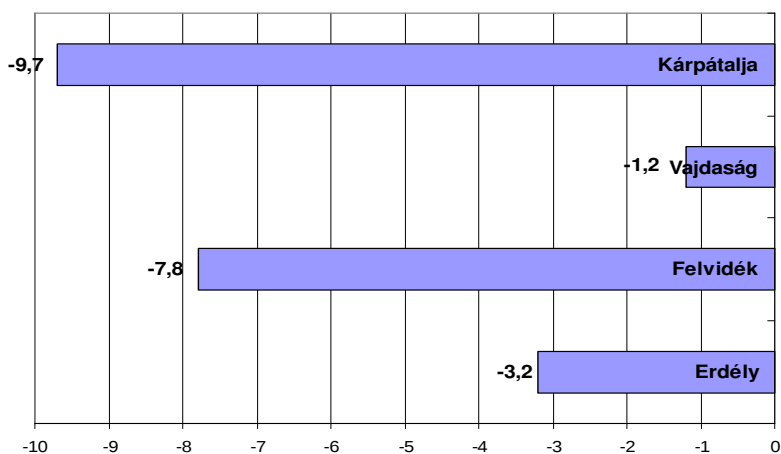
¹² Csernicskó szerk. (2010b).

A B-Fókusz Intézet és a KárpátPress 1996-ban és 2011-ben végzett kutatást az erdélyi, a felvidéki, a kárpátaljai és a vajdasági magyarok körében (lásd Dobos 2011). A vizsgálat központi kérdésköre arra vonatkozott, milyen iskoláztatják/tanították gyermekeiket az adatközlők. Amint az a 2. táblázatban összefoglalt adatokból látható, mindegyik régióban jelentős azoknak az aránya, akiknek gyermekei nem magyar nyelven tanultak/tanulnak.

Az 1. ábrán látható, hogy az 1996 és 2011 között eltelt másfél évtized alatt valamennyi vizsgált kisebbségi magyar közösségen belül emelkedett a gyermekeiket nem magyar nyelven iskolázató szülők aránya. A legnagyobb mértékben Kárpátalján esett vissza a gyermeküket magyar tannyelvű intézménybe járatók aránya a két adatfelvétel közötti időszakban (9,7%-kal).

1. ábra. A gyermekeiket nem magyar iskolába járató szülők %-os arányának változása 1996 és 2011 között négy régióban

Dobos (2011: 3) alapján.



A 3. táblázat adataiból az is kiderül, hogy Kárpátalján belül a legnagyobb mértékben azon családok körében emelkedett a gyerekeiket többségi nyelven oktató intézménybe járatók aránya, ahol mindkét szülő magyar iskolát végzett. Körükben 17,9%-kal csökkent a gyerekeiket magyarul taníttatók aránya 1996 és 2011 között. Ennél jóval kisebb (6,3%-os) a csökkenés ott, ahol az egyik szülő magyarul, a másik többségi nyelven tanult. Meglepő viszont, hogy azon családok között, ahol mindkét szülő többségi nyelven iskolázódott, 7,7%-kal emelkedett a csemetéiket magyar nyelvű oktatásban részesítők aránya. Ez sem kompenzálja viszont az összeségében közel 10%-os visszaesést.

3. táblázat. A gyermekeik számára magyar, illetve többségi tannyelvű iskolát választó szülők %-os aránya Kárpátalján 1996-ban és 2011-ben a szülők iskolájának tannyelve szerinti bontásban

Dobos (2011: 15) alapján.

szülők iskolájának tannyelve	1996-ban		2011-ben		a magyar iskolába járók arányának változása 1996 és 2011 között, %
	Magyar	Többségi	Magyar	Többségi	
magyar + magyar	83,2	16,8	65,3	34,7	-17,9
magyar + többségi	47,6	52,4	41,3	58,7	-6,3
többségi + többségi	38,3	61,7	46,0	54,0	7,7
Összesen	64,6	35,4	54,9	45,1	-9,7

A nem anyanyelvükön tanulók egy része valószínűleg azért választotta a többségi nyelven tanulást, mert lakóhelyén nem volt/nincs magyar tannyelvű iskola, így a szülők a

gyakorlatban nem élhettek tannyelvválasztási jogukkal.¹³ Másik részük azonban nyilvánvalóan azért, mert szüleik úgy vélték, hogy a magyar tannyelvű iskolában nem lehet eredményesen elsajátítani az érvényesülés nyelvét (Balogh–Molnár 2008, Balogh 2009, Séra 2009a, 2009b, 2010a, 2010b, 2010c, Dobos 2011). Azaz a szülők egy része úgy döntött a többségi nyelven oktató iskola mellett, hogy volt választási lehetősége.¹⁴

Ha figyelembe vesszük, hogy a szociolingvisztikai és pszicholingvisztikai kutatások eredményei alapján (lásd pl. Bárdi–Fedinec–Szarka szerk. 2008: 382, 2011, Lanstyák 2005, Kolláth 2005, Göncz 1999, 2004, 2005, Lanstyák–Szabó Mihály 1997, Lampl 2008, Sorbán 2000, 2009 stb.; a kárpátaljai magyarok kapcsán Beregszászi–Csernicskó 2006, Csernicskó szerk. 2010a, 2010b, Molnár 2009a, 2009b, 2010a, 2010b, 2010c, 2010d) a nem anyanyelven iskolázottak körében magasabb az asszimiláció esélye, korosztályonként minimum 13–20%-nyi, vagy akár 35–45%-nyi kárpátaljai magyart érint erősebben a beolvadás lehetősége. S ennek egyik oka az, hogy sok szülő azért dönt a többségi nyelven oktató iskola mellett, mert az anyanyelvi oktatás keretében – nem kis részben a megfelelő feltételek hiánya miatt – nem lehet eredményesen elsajátítani az államnyelvet.

Amikor az állam vagy a többségi társadalom arra való hivatkozással szeretné kiszorítani a kisebbségek nyelvét az oktatásból, rendszerint arra hivatkozik, hogy csupán a

¹³ Ennek kapcsán Kontra (2010: 168) nyelvi genocídiumot emleget: „A nyelvi genocídium kitüntetett színtere az oktatás, különösen az állami közoktatás. Amikor egy A anyanyelvű kisiskolás csak B tannyelvű iskolába járhat, magyarán amikor egy állam bizonyos polgárait megfosztja az anyanyelven iskolába járás lehetőségétől, akkor nyelvi genocídium történik.” A nyelvi genocídium egy nyelv használatának tiltása a mindennapi érintkezésben vagy az oktatásban (lásd Kontra 2010: 167–168).

¹⁴ Hogy ez nem csupán Kárpátalján fordul elő, arról lásd Kontra 2010: 174–176, Lampl 2008, Sorbán 2000.

kisebbségek integrációját, esélyegyenlőségét próbálja biztosítani. Mégpedig azért, hogy kiszabadítja őket nyelvi és nemzetiségi-etnikai gettójukból. Vagyis a többségek a kisebbségek hátrányos helyzetét nem úgy kívánják megszüntetni, hogy szélesebb nyelvi, nyelvhasználati és oktatási jogokat biztosítanak számukra, hanem úgy, hogy saját (többségi) nyelvüket mint az érvényesülés és a társadalmi mobilitás eszközét kínálják fel.¹⁵

Amikor az államhatalom képviselői a kisebbségek, így például a kárpátaljai magyarok szemére vetik, hogy nem képesek vagy nem akarják megtanulni az államnyelvet, s ezzel saját magukat rekesztik nyelvi korlátok közé, és hátrányos helyzetbe hozzák magukat a továbbtanulásnál¹⁶, a munkaerőpiacon, akkor a kisebbségi nyelven folyó oktatás hitelét rombolják.

4. A kárpátaljai magyar oktatás hitelessége, presztízse jelentős mértékben függ attól is, milyen színvonalú képzést nyújtanak intézményeink. Hiába őrizzük meg és fejlesztjük teljessé ugyanis a magyar nyelvű oktatási rendszert, ha az ott szerzett tudás nem versenyképes, s ha az oktatás alacsony színvonala miatt iskoláink nem a társadalmi egyenlőtlenségek kiegyenlítését, hanem konzerválását és újratermelését segítik. Az oktatás csak akkor képes ellátni valóban a funkcióit, ha magas színvonalú és hatékonyságú.

¹⁵ Kontra Miklós (2006b: 19) szerint Joshua Fishman (1988/1992: 169) ezt a fajta többségi érvelést a „Mi csupán ki akarjuk szabadítani őket a saját maguknak épített etnikai börtönből” szindrómának nevezi.

¹⁶ Mint ahogyan ezt az ukrán oktatási minisztérium tette egy 2008-as hivatalos dokumentumban, ahol a tárca megállapítja: „az ukrán nyelv nem megfelelő szintű elsjátítása egyes magyar tannyelvű intézmények végzőseit megfosztja konkurencia-képességüktől a felsőoktatási felvételi tesztvizsgákon” (lásd Melnyik–Csernicskó 2010a: 141).

Az oktatás színvonalának biztosítása azonban csak úgy lehetséges, ha követelményeinket és eredményeinket folyamatosan összevetjük egyrészt az ukrainai, másrészt például a magyarországi hasonló intézmények rendszerével. Ehhez viszont talán megfontolandó lehet valamiféle belső minőségbiztosítási szakmai fórum létrehozása. Nem engedhetjük meg magunknak, hogy az iskolát választó szülőnek a „magyar nyelvű vagy minőségi oktatás” dilemmájával kelljen szembenéznie. Fontos feladat, hogy a vagy kötőszó helyén az és álljon.

Az oktatás minőségének kérdése reális egybevetések nélkül nehezen értékelhető (Papp 2010a). Az Ukrajnában a felsőoktatásba jelentkezők számára 2008-tól kötelezővé tett úgynevezett független tesztelés (azaz a tesztközpontokban letett érettségi és egyben felvételi vizsga) ad némi támpontot ahhoz, hogy meghatározzuk, hol tart a kárpátaljai magyar nyelvű oktatás az országos átlaghoz képest. Orosz Ildikó a 2008-as tesztelés eredményeit elemezve arra a következtetésre jutott, hogy a legtöbb választható tantárgyból a magyar tannyelvű iskolákban érettségizettek elérik vagy némileg meghaladják a kárpátaljai ukrán tannyelvű iskolákban érettségizettek szintjét. Például matematikából, biológiából, fizikából jobb teljesítményt nyújtottak ukrán iskolákban érettségizett kortársaikhoz képest. A líceumokban, gimnáziumokban érettségizettek teljesítménye a szaktárgyakból jobb, mint az általános középiskolákban érettségizetteké (Orosz és mtsai 2012: 150–164). Ez természetesnek tekinthető, mert a líceumokban és a gimnáziumokban egy előzetese kiválasztás alapján nyernek felvételt a diákok, egy évvel tovább tanulnak¹⁷, és egyébként is motiváltabbak, mint a középiskolákban

¹⁷ Az általános középiskolákban Ukrajnában 11 évfolyam elvégzése után kaphatnak érettségit a diákok, a líceumokban és a gimnáziumokban azonban 12 évfolyam

tanulók zöme. A líceumok és gimnáziumok diákjai átlagban jobb teljesítményt nyújtottak, mint a hasonló típusú ukrán nyelven oktató intézmények végzősei. Kevesebb volt a nem teljesítők aránya, de kevesebben érték el 10–12-es¹⁸ osztályzatot is (Orosz és mtsai 2012: 150–164).

Kirívóan rosszak ugyanakkor a magyar tannyelvű iskolák végzőseinek mutatói a valamennyi felsőoktatási szakra jelentkező számára kötelező ukrán nyelv és irodalom központi érettségén. Miközben 2008-ban országos átlagban a maturalók 8%-a bukott meg az ukrán emelt szintű érettségén¹⁹, a magyar tannyelvű iskolák végzősei között ez az arány csaknem 30% volt.²⁰ 2009-ben országos átlagban a felsőoktatásba igyekvő vizsgázók 9%-a bukott meg az ukrán nyelv és irodalom vizsgán, Kárpátalján viszont 15%-a. A magyar tannyelvű iskolák 2009. évi végzőseinek 28%-a (535 fő) szeretne volna a felsőoktatásban folytatni a tanulmányait és futott neki a minden szakra, szakirányra körtelező ukrán nyelv és irodalom tesztnek. 44%-uk azonban elbukott ezen a vizsgán, és nem tanulhatott tovább.²¹

Az egységes szempontok szerint megszervezett érettségi/felvételi vizsgák eredményeinek elemzése arra is alkalmas, hogy a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák helyét meghatározza az ukrainai iskolarendszeren belül. A magyar nyelven oktató intézmények közötti eredményességi rangsor felállítására is felhasználható volna. Ám arra nem alkalmasak

elvégezése után. 2011-től azonban már a líceumok és gimnáziumok is 11 évfolyam elvégezése után érettségiztetnek Ukrajnában.

¹⁸ Az ukrainai közoktatás 12 fokú skálán értékel. Az 1-től 3-ig terjedő osztályzatok az elégtelen, a 4-től 6-ig terjedők a közepes előmenetelnek felelnek meg. 7-től 9-ig jó, 10 és 12 között jeles az iskolás értékelése.

¹⁹ Lásd: <http://www.testportal.gov.ua>

²⁰ Lásd: *Kárpátalja* című hetilap 2008. június 6., 5. lap.

²¹ Lásd: *Kárpátalja* című hetilap 2009. július 24., 13. lap.

ezek a mutatók, hogy általános képet kapjunk az ukrainai közoktatás színvonaláról. Mindenesetre az ukrán közoktatás átlagos színvonaláról kaphatunk némi képet, ha figyelembe vesszük, hogy 2009-ben és 2010-ben a központi teszteken ukrán nyelvből és irodalomból érték el a legmagasabb átlagpontszámot a felvételizők: a maximális 200 pontból 2009-ben átlagosan 148,33 pontot szereztek, 2010-ben pedig 152,81-et. Fizikából voltak viszont a legalacsonyabbak az átlageredmények: 2009-ben 113,49, 2010-ben ennél némileg jobb, 117,37 pontos átlagot értek el a felsőoktatásba igyekvők.²² Ezek az eredmények akár jónak is mondhatók volnának (hiszen 2010-ben ukránból a maximum pontszám 76,41%-át, fizikából pedig 58,69%-át érték el az emelt szinten maturálók), ha nem tudnánk, hogy a fent közölt eredmények valójában hazug statisztika mutatói. A maximálisan megszerezhető 200 pontból ugyanis 100 pontot már akkor megkap a vizsgázó, ha kitölti a vizsga regisztrációs lapját. Vagyis ukrán nyelvből és irodalomból a valójában csupán 100 pontos rendszerben mindössze 52,81 pontot, fizikából pedig csak 17,37 pontot értek el átlagosan azok az érettségizők, akik a felsőoktatásban szeretnék folytatni a tanulmányaikat.²³

A 2013–2014-es tanévben a kijevi oktatási tárca az alsó és felső tagozat után, az 5. és a 10. osztályban végzett ügynevezett monitoring felmérést, azonos szempontok szerint (<http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/6805/1383838108/>). Az 5. osztályban ukrán nyelvből, matematikából, idegen nyelvből, valamint az Én és Ukrajna c. tárgyból írtak felmérő dolgozatot az előző tanév tananyagából (továbbá az orosz tannyelvű iskolák tanulói anyanyelvből is). A 10. osztályosok előző tanévből megmaradt tudását ukrán nyelvből, Ukrajna

²² Урядовий Куп'єр 2010. július 7.

²³ Урядовий Куп'єр 2010. július 7.

történetéből, algebrából, geometriából, biológiából, fizikából stb. próbálták feltérképezni. Az eredmények 2013. december 16-án még nem ismertek, ám a kárpátaljai magyar pedagógustársadalom körében ellenérzéseket váltott ki a felmérés megszervezése, lebonyolítása. Elsősorban az zavarta a tanárokat, hogy a feladatokat és a helyes válaszokat hetekkel korábban közzé tette a minisztérium, s a tesztgyűjtemények megvásárolhatók voltak. Nos, az ilyen felmérések nem az oktatás minőségéről alkotott valós kép megszerzését szolgálják.

Az már más kérdés, mennyire érdemes a gyorsan elavuló, könnyen elfelejthető, ma már az interneten bármikor másodpercek alatt visszakereshető lexikális tudást mérni (és az oktatásban hangsúlyosan ezt követelni).

Az oktatás színvonalával kapcsolatos annak a problémának az alaposabb elemzése és kezelése is, mely az egyes iskolatípusokban folyó oktatás minőségével kapcsolatos. Kutatásaink eredményei egyértelműen rávilágítanak ugyanis arra, hogy a nyelvi nevelés területén jelentős különbségek vannak az úgynevezett tehetséggondozó intézmények (gimnáziumok, egyházi líceumok), a városi hagyományos középiskolák, illetőleg a falusi középiskolák között (Beregszászi-Csernicskó 2004a, 2004b). Az iskolatípusok közötti hasonló különbségek sejlenek a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség tantárgyi vetélkedőinek iskolák szerinti eredményeit összesítő mutatókból is, s nyilván az iskolatípusok eredményei közötti jelentős eltérések indokolják, hogy a KMPSZ egy ideje külön kategóriában versenyezteti a gimnáziumok és líceumok, illetve a hagyományos középiskolák növendékeit. Ha azokat a mutatókat elemeznénk, melyek azt foglalják össze, mely iskolákból hányan jelentkeztek 2008 óta az úgynevezett független tesztelésre, ill. hányan tették le sikerrel ezeket a vizsgákat, az iskolatípusok közötti számottevő eltérések

minden bizonnyal ez esetben is kirajzolódna. Hosszú távon nem lehet olyan iskolarendszert fenntartani, ahol csupán az, hogy melyik középiskolát választja a szülő gyermekének, egyben kijelöli továbbtanulási esélyeit is.

5. A kárpátaljai magyar oktatás kapcsán évtizedek óta a leggyakrabban az egy tömbben élő magyarok képzési lehetőségeiről esik szó. Ez voltaképpen érthető is, hiszen a tömbben élő magyarok jóval többen vannak, mint a szórványban, illetve számukra rendszerint rendelkezésre állnak az anyanyelvi oktatáshoz elengedhetetlen intézményi feltételek. Sokkal ritkábban merül fel a kárpátaljai szórványok oktatásának kérdése. Pedig a társadalomkutatók jó ideje figyelmeztetnek arra, hogy – mint minden közösség – a határon túli magyar nemzetrészek is rétegzettek, s nem kezelhetők monolit tömbként.

Az is gyakori, hogy a szórványban élők oktatása kapcsán ugyanazokat vagy nagyon hasonló elvárásokat fogalmazunk meg, mint a tömbmagyarság oktatásának vonatkozásában. Sajnos sokszor megelégedünk arról, hogy ha a tömbben élő, magyar domináns kárpátaljai magyarok számára – nemzetpolitikai, pedagógiai, pszichológiai és nyelvészeti szempontból egyaránt – az anyanyelvet tekintjük a leginkább ajánlható tannyelvnek (legalábbis a közoktatás szintjén), akkor azok számára, akik már egyáltalán nem vagy csak alig beszélnek magyarul, szintén anyanyelvük, mégpedig esetükben az ukrán lehet a leghatékonyabb tannyelv, s a magyar nyelv kapcsán inkább a nyelvélénkítés vagy a nyelvésztés jöhet szóba. Hogy ezek a fogalmak mit is fednek pontosan, azt ebben a körben nyilván szükségtelen magyarázni: a szórvány-magyarság oktatásával foglalkozóknak ismerniük kell őket.

A kárpátaljai magyar szórványok oktatásáról igazán reális és pontos képünk sajnos nincs. Szerencsére azonban ma már eredményekről is számot adhatunk e téren. Már van olyan helyzetértékelő felmérés, mely differenciáltan, településenkénti bontásban elemzi a szórványban élő kárpátaljai magyar közösségek oktatásának problematikáját, s ezen helyzetértékelés alapján fogalmaz meg ajánlásokat (Orosz 2004, Orosz szerk. 2007-ben a szerkesztő tanulmánya). Az elemzés pozitívuma, hogy szembe néz azzal is, hogy ma már nemcsak a „klasszikus”, Tisza-forrás környéki magyar nyelv-szigeteket kell szórványként kezelnünk, hanem a kárpátaljai léptékben nagyvárosi szórványokat vagy szórványosodó közösségeket (például Ungvár, Munkács magyarságát) is.

Ugyanakkor máig tapasztalható olyan hozzáállás is, mely a legnagyobb jó szándék mellett is egyértelmű károkat okoz szakmai tájékoztatatlanságával, türelmetlenségével. Arra a számon kérő magatartásra utalunk, mely a szórványban élőket teszi felelőssé anyanyelvük elvesztése (lásd: nyelvcsere és nyelvvesztés), alacsony magyar nyelvi kompetenciájuk, helyesírási hibáik stb. miatt (pl. Punykó 2007). Itt említhetjük azt a véleményt is, amely szerint a magyar (származású), de a magyarral csak az iskolában ismerkedő kárpátaljaiak számára is a magyar nyelven folyó oktatás lehet az egyetlen célravezető út. Az ilyen hozzáállás a gyerekek iskolai előmenetelét, társadalmi mobilitását áldozza fel a (kétséges kimenetelű) nyelv- és nemzetmentés oltárán. El kell fogadnunk, hogy másak a magyar nyelv és a magyar nyelvű/magyar nyelvi oktatás lehetőségei és esélyei tömbben és szórványban (vö. Péntek 2008: 150), például Beregszász és Rahó környékén. Ebből fakadóan az oktatás elé kitűzött célok, az alkalmazott módszerek terén is különbségeket kell tennünk tömb és szórvány között.

A kárpátaljai szórvány oktatásának megszervezését a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség (KMPSZ) vállalta fel. Csaknem félévszázados kihagyás után, jelentős energia-ráfordítással indította újra a szövetség a magyar nyelvű, magyar nyelvi oktatást a Felső-Tisza-vidék olyan településein, mint például Kőrösmező, Rahó, Gyertyánliget, Bustyaháza stb. Eltelt tehát sok év. Eljött az ideje annak, hogy elemezzük a ma már két évtizedes hagyományokkal bíró szórványoktatás körülményeit, hatékonyságát, megfogalmazzuk szakmai tapasztalatait. Egy Papp Z. Attila vezetésével végzett kutatás tett egy nagyon fontos lépést ebbe az irányba.²⁴ Többek között azért is, mert eleve ritka, hogy a kárpátaljai magyar oktatás hatékonyságát, eredményességét mérhető, standardizált módszerekkel, egy tudományos kutatás adataira alapozva vizsgálja bárki is.

A hét kárpátaljai településen lefolytatott kutatás tapasztalatai rendkívül érdekesek. Az egyik leginkább figyelemre méltó tapasztalat az, hogy – bár az iskola feladata éppen az volna, hogy hozzájáruljon a kompetenciák fejlesztéséhez, kiegyenlítődéséhez – Kárpátalján a vizsgált kompetencia-területeken „az iskolák–települések közötti különbségek növekednek, azaz az iskola hatása a magasabb képzési szinteken a különbségek felerősödéséhez vezet”.

A kutatás egy másik, legalább ennyire fontos tapasztalata az, hogy „a magyar nyelv hatása akkor érvényesül a szövegértésnek ezen az elemi szintjén, ha használata kilép a családból, azaz ha a gyerek képes használni a megszokott környezetétől másabb, ám mégis informális világban”, és „leginkább a különféle társas helyzetekben folytatott magyar nyelvű kommunikációnak van pozitív hatása”. Az is hangsúlyos következtetés, hogy „ha a gyerekek szabadidejébe

²⁴ Papp Z. Attila: Bepillantás a kárpátaljai magyar szórvány oktatásba.

beépül a magyar nyelvhasználat, akkor az automatikusan hozzájárul a nyelvi készségek fejlődéséhez”. Ez a következtetés tökéletes alátámasztása annak, hogy a nyelvet elsősorban a használat élteti. Ha nincsenek meg a nyelv használatához szükséges feltételek, ha a nyelv csak az iskolai tanórákon és néhány szimbolikus, szakrális színtéren (például csupán a misén vagy istentiszteleten) jelenik meg, akkor gyakorlati értéke, „hasznosságának” tudata megkopik, és csupán olyan eszközzé válik, mint a nagyanyáinktól örökölt rézmozsár: szép, kedves emlék, melyet évente kétszer leporolunk, de egyébként semmire sem tudunk használni. Azaz: ha nem teremtyük meg a magyar nyelv használatához szükséges társadalmi feltételeket, akkor önmagában a magyar nyelv iskolai oktatása/elsajátítása kevésbé tudja szolgálni a nyelvmegtartást; azt pedig tudjuk jól: a kárpátaljai magyarok nem skótok, írek, és nem is amerikai magyarok: itt a magyar nyelv megtartása nélkül a magyar identitás fenntartása, tovább örökítése nehezen képzelhető el. Hasonló következtetésre jutnak a kutatás szervezői is: „nem azon kell csüggedni, hogy a szülők beszélnek-e avagy nem magyarul a gyerekekkel, hanem meg kell teremteni azokat az informális kereteket, ahol a gyerekek magyarul beszélhetnek”.

A több szempontú elemzés rávilágít arra, hogy a kárpátaljai magyar szórványban folyó oktatást lehetetlen homogenizálva szemlélni: jelentős különbségek vannak az egyes közösségek között, valamint a tekintetben is, hogy hol milyen magyar oktatási formában vesznek/vehetnek részt a gyerekek. A kutatásba bevont hét település esetében például Bustyaházán csak az anyanyelv oktatása folyik, míg például Técsőn vagy Huszton az adatközlők olyan oktatási intézményt látogatnak, ahol a tannyelv (azaz az ismeretek átadásának legfőbb eszköze) a magyar nyelv. Ez nyilván jelentős mérték-

ben meghatározza egyrészt a nyelvi kompetenciák közötti eltéréseket is, másrészt az olyan településeken, mint például Técső vagy Huszt, jóval nagyobb esély van a magyar nyelv iskolán kívüli használatára is, szemben az olyan helységekkel, mint mondjuk Gyertyánliget vagy Szolyva.

A kutatópontok közötti különbségek a tekintetben is jelentősek, hogy mekkora számú és arányú magyar lakosság él az egyes helységekben (4. táblázat).

4. táblázat. A magyar nemzetiségűek száma és aránya, ill. a magyar anyanyelvűek aránya a Papp Z. Attila vezette kutatás kutatópontjain a 2001-es ukrainai census hivatalos adatai alapján

	magyar nemzetiségű, fő	a magyarok aránya, %	a magyar anyanyelvűek aránya, %
Bustyaháza	341	4,0	3,6
Gyertyánliget	491	14,5	14,3
Huszt	1706	6,0	4,8
Kőrösmező	809	10,1	8,2
Rahó	1037	6,9	4,8
Szolyva	335	2,0	1,4
Técső	2306	24,2	22,6

Ennek ellenére azonban korántsem állíthatjuk, hogy azok, akik a magyar tananyelvű iskolát látogatják, és/vagy olyan településen élnek, ahol viszonylag nagy(obb) létszámú magyar közösség van jelen, magasabb kompetenciákkal rendelkeznének.

Az is kiderül a kutatásból, hogy sok olyan gyerek is részt vesz az elemzett oktatási formákban, akik nem magyarként identifikálják magukat. Érdeemes volna talán azt is feltárni,

hogy esetükben a család magyar gyökereinek, vagy inkább a magyar nyelv Magyarország által megtámogatott presztízsének van szerepe abban, hogy magyarul tanulnak.

Összességében véve a kutatás több szempontból is figyelmet érdemel:

a) Standardizált tesztek segítségével méri a magyar nyelvű oktatásban vagy magyarnyelv-oktatásban részesülő gyermekek nyelvi kompetenciáit, azok változását az iskolai évfolyamok szerint. Ezzel a kárpátaljai magyar oktatásnak ez a szelete először lett tárgya olyan kutatásnak, amely mérhető, más közösségekben folyó oktatással összevethető adatokkal operál.

b) Bár Ukrajna nem vesz részt az olyan nemzetközi kompetenciatesztvizsgálatokban, mint pl. a PISA felmérések, a vizsgálat tapasztalatai arra figyelmeztetnek, hogy itt az ideje annak, hogy a Kárpátalján folyó magyar nyelvű oktatás általában is szembenézzon hatékonyságával, eredményességével. Ez pedig csak akkor lehetséges, ha hasonló kutatások révén nyert adatokra alapozva elemezzük, milyen kompetenciákkal rendelkeznek a kárpátaljai magyar tan nyelvű iskolák tanulói. A magyar nyelven oktató iskola ugyanis önmagában kevés: ha a képzés színvonala, hatékonysága alacsony, akkor ezek az intézmények csak részben láthatják el feladataikat.

c) A vizsgálat felhívja a figyelmet arra, hogy a kárpátaljai magyar szórványokban folyó oktatást sem lehet összefüggő tömbként kezelni: jelentős különbségek lehetnek az egyes települések, iskolatípusok, képzési formák (és ezek eredményessége) között.

d) A kutatás eredményei között van néhány óvatos, lábjegyzetbe rejtett megjegyzés, melyek erősen elgondolkodtatók: a kárpátaljai minta több tekintetben gyengébb

eredményeket ért el, mint a hasonló módszertannal vizsgált csángó minta. Nos, tekintve, hogy (a) a kárpátaljai mintában az adatközlők jelentős része nem fakultatív, iskolán kívüli nyelvoktatásban részesül, hanem magyar tananyelvű állami iskolában tanul, és hogy (b) a kutatópontok egy részén a magyar közösség aránya, száma nem elhanyagolható, illetve (c) ezeken a településeken magyar intézmények működnek, kisebb-nagyobb magyar közélet is jelen van, ez élesen felveti ennek az oktatásnak a célszerűségét.

e) Nincs (nem volna szabad, hogy legyen) olyan oktatási rendszer, amely mögött nem húzódnak explicite és implicate megfogalmazott társadalmi célok. Nem létezik olyan iskolarendszer sem, melynek nincs valamiféle rejtett tanterve, melyet neveltjei felé közvetít. Bár közvetlenül nem erről szól ez a kutatás, mégis felmerül a kérdés: vajon milyen társadalmi, politikai, gazdasági, nyelvi, kulturális és szimbolikus céljai vannak annak az oktatásnak, mely ezen vizsgálat tárgya volt. Mert ha a nyelvésztés és nyelvmegtartás, akkor – mint azt a kutatás eredményeiből láthatjuk – ezt nem éri el. Ha a szaktárgyak magas szintű oktatása, akkor – úgy tűnik – ez sem valósul meg. Amennyiben a kulcskompetenciák fejlesztése, az élethosszig tartó tanulásra való felkészítés, akkor – sajnos – ezen a téren sem valósulnak meg a célok. Amíg nem határozzuk meg, melyek azok a (társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális, pedagógiai, nyelvi stb.) célok, amelyek elérése érdekében fenntartjuk és fejlesztjük oktatási rendszerünket, addig nem beszélhetünk oktatási intézményhálózatról, maximum egyes intézményekről, melyek többé vagy kevésbé szoros hálózatot alkotnak. Amíg nem fogalmazzuk meg pontosan, mi is a célja a szórványoktatásnak, azokat a módszereket sem tudjuk jól megválasztani, amelyek révén hatékony, magas színvonalú lesz ez a képzés.

Az elemzett kérdések mellett célszerű lehet annak megvizsgálása is, van-e szignifikáns eltérés azoknak a gyerekeknek a magyar nyelvi kompetenciái között, akik magyar *nyelvet*, illetve magyar *nyelven* tanulnak. Az sem érdektelen, kik (milyen végzettséggel rendelkező, milyen nyelvi és szakkompetenciákkal bíró pedagógusok) tanítanak a szórványban. No és persze annak megvizsgálására is szükség volna, hogy kaptak-e a szórványban oktatók speciális képzést, felkészítést arra, hogy ilyen oktatási programban vegyenek aktívan részt. Alapvető fontossággal bír annak felmérése is, miből tanítanak a kárpátaljai magyar szórványban dolgozó tanítók, tanárok: vannak-e célirányosan kidolgozott oktatási program, tananyag, tanterv, tankönyv(család). Az is kérdés, felmerül-e egyáltalán az oktatás szervezőiben, működtetőiben, támogatóiban és „fogyasztóiban” ezek szükségessége.

Bár (egyelőre?) nem ismerjük a Papp Z. Attila vezetésével lefolytatott kutatás minden részletét, nincsenek részleteiben feldolgozva, bemutatva és publikálva az adatok, eredmények. Ezért elképzelhető, hogy a fenti következtetésem (részben) elhibázottak, és a vizsgálat eredményeinek tételes megismerése után nagy részüket felül kell bírálnom. Ám úgy tűnik, a Papp Z. Attila vezette vizsgálat egy kis, de jelentős lépés a kárpátaljai magyar oktatási intézményekben folyó oktatás diagnosztizálásához. S ha megvan a szakszerű diagnózis, remélhetőleg kiderül, hogy elegendő csupán az életmód-változtatás, vagy netán műtéti beavatkozásra van szükség.

Irodalom

Balogh Livia 2009. „Előrelátó vagy, de mégis...” Az óvodák tannyelvének megválasztása kisebbségi közegben. In: Horváth István és Tódor Erika Mária szerk. *Nemzetállamok, globalizáció*

- és kétnyelvűség, 277–291. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Kriterion.
- Balogh Livia – Molnár Eleonóra 2008. Az államnyelv elsajátításának ára a nemzeti identitás feladása? *Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка*. Випуск XVII–XVIII: 10–19.
- Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László szerk. 2008. *Kisebbségi magyar közösségek a Kárpát-medencében a 20. században*. Budapest: Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Bárdi Nándor – Tóth Ágnes szerk. 2011. *Asszimiláció, integráció, szegregáció. Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*. Budapest: Argumentum.
- Bárdi, Nándor – Fedinec, Csilla – Szarka, László eds. 2011. *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century*. New York: Columbia University Press.
- Bartha Csilla 2003. A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei és az oktatás. In: Nádor Orsolya és Szarka László szerk. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*, 56–75. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Beregszászi Anikó 2002. A kárpátaljai magyarság nyelvhasználati sajátosságai a nyelvi tervezés szemszögéből. *Kisebbségkutatás* 2002/2: 368–375.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004a. Egy új iskolatípus mint társadalmi és nyelvi strukturáló tényező? *Magyar Nyelv* C/2: 195–203.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004b. ...itt mennyit ér a szó? *Írások a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2006. *A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződése*. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2007. A kárpátaljai magyar nyelvjárásokról. In: Csernicskó István és Márku Anita szerk. *Hiába repülsz te akárhová... Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához*, 7–96. Ungvár: PoliPrint.
- Brubaker, Rogers – Fleischmidt Margit – Fox, John – Grancea, Liana 2011. *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. Budapest: L'Harmattan.
- Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris.

- Csernicskó István 2008a. A nyelv szerepe a kárpátaljai magyarság azonosságtudatában. In: Császár Melinda – Rosta Gergely szerk. *Ami rejtve van s ami látható. Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára*, 101–113. Budapest–Piliscsaba: Pázmány Társadalomtudomány 10.
- Csernicskó István 2008b. Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben. In: Fedinec Csilla szerk. *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 153–170. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.
- Csernicskó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek: nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Csernicskó István szerk. 2010a. *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Budapest–Beregszász: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – Hodinka Antal Intézet.
- Csernicskó István szerk. 2010b. *Nyelvek, emberek, helyzetek: a magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár: PoliPrint.
- Csernicskó István – Göncz Lajos 2009. *Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban: Útmutató kárpátaljai magyar szülőknek és pedagógusoknak*. Budapest: Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala.
- Csernicskó István – Soós Kálmán 2002. Gyorsjelentés – Kárpátalja. In: *Mozaik 2001. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*, 91–135. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- Dobos Ferenc 2011. *Asszimilációs folyamatok az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében 1996–2011*. Kutatási jelentés. Budapest: B-Fókusz Intézet. Kézirat. <http://www.kmkf.hu/tartalom/asssimilacio.pdf>
- Fishman, A. Joshua 1988/1992. The Displaced Anxieties of Anglo-Americans. In: James Crawford ed. *Language Loyalties: A sourcebook on the Official English controversy*, 165–170. Chicago: The University of Chicago Press.

- Gereben Ferenc 1995. Nemzeti és vallási identitás kisebbségi és többségi helyzetben. Empirikus vizsgálat hat közép-európai ország magyar nemzetiségű lakossága körében. *Protestáns Szemle* 1995/3: 197–216.
- Gereben Ferenc 1998. Anyanyelv és identitástudat kapcsolata a magyarpárú kétnyelvűség helyzetében. In: Lanstyák István és Szabó Mihály Gizella szerk. *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében*, 113–127. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete.
- Gereben Ferenc 1999. *Identitás, kultúra, kisebbség*. Budapest: Osiris.
- Gereben Ferenc 2005. *Olvasáskultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata*. Budapest: Lucidus Kiadó.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Göncz Lajos 2004. *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége*. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Göncz Lajos 2005. A kétnyelvűség pszichológiája. In: Lanstyák István–Vančone Kremmer Ildikó szerk. *Nyelvészetről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. 33–76. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda.
- Hires-László Kornélia 2010. „Az öreg fát már nagyon nehéz kivágni”: a nemzeti és lokális identitás faktorai az ezredfordulón a kárpátaljai magyar közösségben. Ungvár: PoliPrint.
- Hires-László Kornélia 2011. A kárpátaljai magyarság közoktatási intézményei a 2009-es évben – az Oktatási kataszter elemzése. In: Kötél Emőke szerk. *Kataszter – Kárpátalja. Gyorsjelentés. A Kárpát-medence magyar oktatási és tudományos intézményei – adatbázisfrissítés, 2009*, 23–41. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium.
- Kolláth Anna 2005. *Kihívások és megoldások. Gondolatok a szlovéniai Muravidék kétnyelvű oktatásáról*. In: Ring Éva szerk. *Felzárkózás vagy bezárkózás? A többnyelvű oktatás előnyei, veszélyei a kisebbségi közösség életében*, 75–96. Budapest: EÖKIK.

- Kontra Miklós 2006. A határon túli magyar nyelvváltozatok. In: Kiefer Ferenc főszerk. *Magyar nyelv*, 549–576. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kontra Miklós 2010. *Hasznos nyelvészet*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Lampl Zsuzsanna 2008. *Magyarok és szlovákok. Szociológiai tanulmányok nem csak az együttélésről*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István 1996. Anyanyelvi nevelés a határon innen és túl. In: Csernicskó István és Váradi Tamás szerk. *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*, 11–15. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.
- Lanstyák István 2005. A kétnyelvű oktatás veszélyei Szlovákiában. In: Ring Éva szerk. *Felzárkózás vagy bezárkózás? A többnyelvű oktatás előnyei, veszélyei a kisebbségi közösség életében*, 43–73. Budapest: EÖKIK.
- Melnik, Svitlana – Csernicskó István 2010a. *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації*. Ужгород: ПоліПринт.
- Molnár Anita 2009a. Tannyelv, nemzeti identitás és a nyelvek presztízse – egy Kárpátalján végzett kutatás margójára. In: Borbély Anna, Vančóné Kremmer Ildikó és Hattyár Helga szerk. *Nyelvideológiák, nyelvi attitűdök és sztereotípiák*, 439–446. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet, Gramma Nyelvi Iroda, Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar, Tinta Kiadó.
- Molnár Anita 2009b. Tannyelv és nemzeti identitás kapcsolata egy 2006-os felmérés tükrében. In: Karmacs Zoltán és Márku Anita szerk. *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*, 122–127. Ungvár: PoliPrint.
- Molnár Anita 2010a. A tannyelv hatása a magyar nyelv helyzetére Kárpátalján. In: Garaczi Imre – Szilágyi István szerk. *A kultúra, a tudomány és a nemzet helyzete a Kárpát-medencében*, 189–201. Veszprém: Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány.

- Molnár Anita 2010b. Magyar vagy ukrán tannyelvű iskola? A tannyelv lehetséges következményeiről Kárpátalján. In: Fábri István – Kötél Emőke szerk. *Határhelyzetek 3. Önmeghatározási kísérletek: hagyományőrzéstől a nyelvi identitásig*, 186–212. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium.
- Molnár Anita 2010c. Nyelvi ideológiák és nyelvválasztás összefüggéseiről a kárpátaljai magyarok körében. In: Kozmács István, Vančóné Kremmer Ildikó szerk. *Közös jövőnk a nyelv II. Nyelvtudomány és pedagógia, Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért, Veda pre vzdelanie – vzdelanie pre vedu, Science for Education – Education for Science. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre Fakulta stredoeurópskych štúdií*, 53–63. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara.
- Molnár Anita 2010d. Finomhangolás: a tannyelv és a nyelvválasztás. In: Csernicskó István szerk. *Nyelvek, emberek, helyzetek. A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben*, 80–85. Ungvár: PoliPrint.
- Orosz Ildikó 2004. Anyanyelvi/anyanyelvű oktatás a kárpátaljai magyar szórványban. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István szerk. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 55–76. Ungvár: PoliPrint.
- Orosz Ildikó 2005. *A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán államiság első évtizedében (1989–1999)*. Ungvár: PoliPrint.
- Orosz Ildikó 2007. *A függetlenségtől a narancsos forradalomig. A kárpátaljai magyarság helyzete a független Ukrajnában (1991–2005)*. Ungvár: PoliPrint.
- Orosz Ildikó és mtsai 2010. *Beszámoló a „Magyarok oktatási-képzési stratégiája Kárpátalján az új ukrán oktatáspolitikai törekvések fényében*. http://www.htmtp.mtaki.hu/palyamunka_pdf_2010/2009C00109CS_kutatasi_beszamolo.pdf
- Orosz Ildikó szerk. 2007. *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében*. Ungvár: PoliPrint.
- Orosz Ildikó – Csernicskó István – Ambrus Pál – Kristofóri Olga 2012. *A kárpátaljai magyar nyelvű/nyelvi oktatás stratégiai kérdései*. In: Orosz Ildikó: *Két évtized távlatából*, 67–242. Ungvár: PoliPrint.

- Papp Z. Attila 2010a. A kárpátaljai magyar nyelvű oktatás rendszere és néhány aktuális kihívása 2009-ben. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*, 480–498. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.
- Papp Z. Attila 2010b. Itt és ott: integrációs kihívások a magyarországi kisebbségi és a határon túli magyar oktatásban. *Regio* 2010/4: 73–108.
- Papp Z. Attila 2012. Kisebbségi magyarok oktatási részvételének értelmezési lehetőségei. *Educatio* 24/1: 3–23.
- Papp Z. Attila – Veres Valér szerk. 2007. *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Péntek János 2008. A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái. In: Fedinec Csilla szerk. *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 136–152. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.
- Punykó Mária 2007. „Ez egy érzés, hát mégis, hogy magyarul!” A Felső-Tisza-vidék kárpátaljai részének helye és szerepe a magyar kultúrkörben. In: Orosz Ildikó szerk. *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében*, 45–65. Ungvár: PoliPrint.
- Séra Magdolna 2009a. Az iskolai tananyelv-választás szerepe a kárpátaljai magyar kisebbség jövője és társadalmi mobilitása szempontjából. In: Kötél Emőke – Szarka László szerk. *Határhelyzetek II. Kultúra, oktatás, nyelv, politika*, 241–268. Budapest: Balassi Intézet – Márton Áron Szakkollégium.
- Séra Magdolna 2009b. Képzelet és valóság találkozása a kárpátaljai magyar szülők tananyelv-választási döntéseiben. In: Karmacsi Zoltán és Márku Anita szerk. *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*, 154–157. Ungvár: PoliPrint.
- Séra Magdolna 2010a. Érvek és ellenérvek az iskolai tananyelv-választásban (avagy az oktatáspolitikai változások hatása a kárpátaljai magyar közösségre, irányított beszélgetések alapján). In: Fábri István – Kötél Emőke szerk. *Határhelyzetek* 3.

- Önmeghatározási kísérletek: hagyományőrzéstől a nyelvi identitásig*, 161–185. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium.
- Séra Magdolna 2010b. Magyar vagy ukrán? Érvék és ellenérvék a szülők tannyelv-választási döntéseiben. In: Garaczi Imre – Szilágyi István szerk. *A kultúra, a tudomány és a nemzet helyzete a Kárpát-medencében*, 204–212. Veszprém: Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány.
- Séra Magdolna 2010c. Ha haladsz, haladsz, ha nem, maradsz... – avagy alkalmazkodás az oktatáspolitikai rendeletekhez? *Közoktatás* 2010/1–2: 6–8.
- Skutnabb-Kangas, Tove – Cummins, Jim 1988. Concluding remarks: Language for empowerment. In: Tove Skutnabb-Kangas – Jim Cummins eds. *Minority Education: From Shame to Struggle*, 390–394. Clevedon–Philadelphia: Multilingual Matters.
- Sorbán Angella 2000. „Tanuljon románul a gyermek, hogy jobban érvényesülhessen”. Az asszimiláció természetrajzához. *Magyar Kisebbség* 2000/1: 167–180.
- Sorbán Angella 2009. A nyelvválasztás és szociológiai háttere az oktatás különböző fokozatain. In: Bálint Emese és Péntek János szerk. *Oktatás: nyelvek határán. Közelkép és helyzetkép a romániai magyar oktatásról*, 125–143. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- Szépe György 1984. Jegyzetek a nyelvi tervezésről és a nyelvpolitikáról. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XV: 303–329.

„A TANÁR BELÁTÁSÁRA, LELKIISMERETÉRE VAN BÍZVA” – PEDAGÓGUSOK A NYELVJÁRÁSOKRÓL

Dudics Katalin

A kárpátaljai dialektológiai kutatásokkal évtizedek óta összeforr Kótyuk István neve. Nem csak elméleti és leíró munkáiban (Kótyuk 1973, 1990: 267–271, 1993: 75–93, 1993a: 1339–1342, 1995, 1998: 301–306) foglalkozott, foglalkozik a magyar nyelvnek ezen változataival, hanem a megszerzett ismeretek gyakorlatban való hasznosítását is szorgalmazta: a felsőoktatásban eltöltött időszakban alakíthatta tanítványai, a leendő pedagógusok nyelvszemléletét, a számos általa jegyzett iskolai tankönyvben pedig a felnövekvő nemzedék anyanyelv-változatához való viszonyát befolyásolhatta. A modern nyelvszemlélet, anyanyelv-oktatási módszerek elterjedésével az első additív szemléletet közvetítő kárpátaljai magyar iskolák számára készült magyar nyelv tanterv szerzői csoportjának vezetője lett (Kótyuk 2005).

Ennek a tantervnek az elfogadása azért is jelentős, mert kisebbségi körülmények között a nyelvjárásokhoz, beszélőikhez való pozitív, ugyanakkor racionális viszonyulás fontos, hiszen a különfejlődés miatt (a magyarországihoz képest) egyfajta fáziskésés figyelhető meg a határon túli magyarok nyelvhasználatban. A nyelvmegtartás szempontjából is kedvező szemléletet pedig leghatásosabban az iskolák közvetíthetik, hiszen a fiatalok ebben az intézményben találkoznak először konkrétan a nyelvhasználatukra vonatkozó

véleményekkel, értékelésekkel. A nem kellő tapintattal elhangzó véleménynyilvánításnak kétféle hatása is lehet:

1. a tanuló megszégyenül, nyelvi megnyilatkozásaiban bizonytalan lesz, szégyell beszélni, így nem sajátítja el kellően a köznyelv normáit.

2. a tanuló megszégyenül, dacos ellenkezéssel csak a nyelvjárást használja, nem is kívánja elsajátítani a köznyelv normáit.

Így a pedagógus szerepe (s nem csak a magyar szakos pedagógusé) a nyelvhasználat alakításában jelentős (Kiss 1996: 144, Kožík 2004: 94, Lakatos 2007: 156, Mattheier 1980: 130, Sándor 1998: 351–352).

Disszertációm részeként 2007–2008-ban 150 kárpátaljai magyar pedagógust kérdeztem meg egy kérdőív segítségével a különböző nyelvváltozatokhoz, különösen a nyelvjárásokhoz való viszonyukról.

Amikor a nyelvjárások fogalmát tudakoltam, a pedagógusok többsége válaszolt a kérdésre. A következő szempontok alapján határozták meg ennek a változatnak a fogalmát:

A nyelvjárás identitáskifejező eszköz, hagyomány – „Kisebb népcsoport jellegzetes beszéde; egy kisebb közösség beszédérzéke, ami a születésükkel jár”, „Kommunikációs eszköz (identitáskifejező) – kisebb községhez, település, területhez való tartozás kifejezője (az Ungvári járásban Nagydobrony)”, „Olyan nyelvváltozat, amelyet egy-egy földrajzi tájegységen élők beszélnek (amelyet őseiktől örököltek)”, „A nyelvjárások ősi formái a magyar nyelvnek”.

A nyelvjárás kommunikációs eszköz – „A nyelvjárás tulajdonképpen számomra köznyelvtől eltérő színes szavakat, szófordulatokat jelenti, melyekben nőttem és élek”, „Tájnyelvnek azt a stílust nevezném, melyet egy adott közösség beszél, használ és megérti egymást”.

A nyelvjárás régi, haszontalan – „Véleményem szerint azt, amikor egy vidéken a szavakat nem a helyes magyar megfelelőjén használják. pl: voltál la, mituc, máma”, „A nyelv megtekerése, átformálása, variálása területenként különböző módon, ami a szavak kiejtését és nem rendhagyó szótári használatát foglalja magába”, „Valamely nyelv elferdítését nevezzük nyelvjárásnak vagy tájszólásnak”.

Bár elismerik, hogy környezetükben használják, ők egyfajta távolságtartó attitűdről vallanak. Ennek valószínűleg a nyelvjárásokkal, nyelvjárási beszélőkkel kapcsolatos előítéletek az okai. Adatközlőim nyíltan elzárkóznak a negatív sztereotípiáktól, mégsem tudják kivonni magukat teljesen a hatásuk alól. Erre utalnak a T/3. személyű megfogalmazások a nyelvjárási beszélők kapcsán: magukat nem sorolják közéjük. Az okokat csak feltételezhetjük:

a tanárok megpróbálnak megfelelni a velük szemben állított követelményeknek: feladatuk, többek között, hogy a köznyelvre oktassák a tanulókat, ezért nekik ezt a változatot kell beszélniük, tőlük ezt várják el, nekik így illik. Presinszky Károly nyitrai egyetemisták körében végzett felmérése során a hallgatók nagyobb része a „helyes” beszédet a tanároknak, nyelvészeknek, közéleti szereplőknek tulajdonította (Presinszky: 2009: 242).

az is előfordulhat, akárcsak tanítványaik esetében, hogy a nyelvjárásias nyelvhasználat nem tudatos körökben. Egyik adatközlőmtől idéznék ennek alátámasztására: *„Nyelvjárással nem igazán találkozhatunk a településen, ahol élek, inkább helytelen szóalakokkal (tájszókkal), pl: mán, esztet, asztat”.*

Mindenképp biztató, hogy a távolságtartás ellenére rejtett presztízse van körökben ennek a változatnak: fontosnak tartják megőrzését, sajnálnák, ha eltűnnének. Öröndetes, hogy több adatközlő válaszából kiderül, hogy a közoktatás

szintjére is eljutnak a legújabb nyelvtudományi kutatások eredményei, s feladatuknak tekintik ennek a szemléletnek a közvetítését. Az alábbi válaszok ezt bizonyítják:

„Elmagyaráztam, hol használhatja szabadon a nyelvjárást, és hol kell a köznyelvet használnia”, „A nyelvjárás nagyon szép, de szerintem mindenkinek ismernie kellene a köznyelvet is”, „A nyelvjárás fontos kincsünk, nem elítélendő, nem szégyen, de kell ismernünk a helyes köznyelvet. Odahaza nyugodtan beszélhet nyelvjárásban, a közéletben tudni kell így megnyilatkozni”, „Ha tanórán nyelvjárásban beszélt. Felhívtam a figyelmét, hogy az órán igyekeznünk kell köznyelven beszélni, illetve írni”, „...otthon és barátai előtt beszélhet nyelvjárásban, de jó, ha megtanulja a köznyelvet is, amit gyakorolunk az órákon”.

Egyik salánki adatközlőm elmondta, az új tanterv, az új kutatások eredményeinek alkalmazása nem mindig egyeztethető össze az alacsony óraszámmal. Csupán „*a tanár belátására, lelkiismeretére van bízva*”, milyen módon szorít erre időt. A felmérésből az derült ki, hogy a kárpátaljai magyar pedagógusok a legjobb úton haladnak a kívánt kiegyenlítő-funkcióelkülönítő attitűd irányába. Igaz, hogy a nyelvjárásokhoz való viszonyulásuk nem nevezhető egyértelműen racionálisnak, hiszen ők egyfajta szimbólumként, megőrzendő hagyományként tekintenek a nyelvjárásokra. Pedig Péntek János szavaival: „*a közösségek attitűdjében lehetőségek szerint egyensúlyba kellene hozni a nyelv szimbolikus és használati értékét*” (Péntek 2004: 217). Ennek ellenére megállapíthatjuk, hogy a rendszeres továbbképzések, felvilágosító munkák eredményeként megfigyelhető egyfajta pozitív irányba való elmozdulás a csoport nyelvjárási attitűdjében. Ebben nagy szerepe van a kárpátaljai magyar pedagógusképzésnek is: korábbi, a beregszászi főiskolások körében végzett vizsgálat során

kiderült, hogy jóval pozitívabban viszonyulnak a nyelvjárásokhoz azok, akik már részesültek dialektológiai, szocio-lingvisztikai képzésben (T. Károlyi 2002: 135–144, T. Károlyi–Szabó 2000: 105–112). Ezért is lenne fontos, hogy a magyar szakosok, illetve az alsós tanítók mellett minél több kárpátaljai magyar diák ismerkedjen meg a helyi nyelvváltozatokkal, funkciójukkal. S ezen az úton haladva csak idő kérdése, hogy e csoport, s általuk tanítványaik, ne csak hagyományként, hanem aktívan használt, élő változatként tekintsenek anyanyelvváltozatukra. S azt is büszkén vallják majd – Péntek János, valamint Beregszászi és Csernicskó egy-egy írására is utalva –, hogy nem csak őrzik, hanem használják is nyelvjárásukat bizonyos helyzetben (Beregszászi–Csernicskó 2004: 24–34, Péntek 2002: 267–273). Hiszen ahhoz, hogy anyanyelvünket megtartsuk, használjuk kisebbségi helyzetben, magabiztosan és öntudatosan kell vállalnunk, használnunk anyanyelvváltozatunkat is. S ha gyermekeinknek nem lesz kisebbségi érzésük nyelvjárásuk miatt, feltételezhetően nem lesz kisebbségi anyanyelvűségük miatt sem. S tudjuk, hogy a pozitív „belső” tényezők milyen jelentősek a nyelvmegtartás szempontjából (Gal 1990: 47–59).

Irodalom

- Beregszászi Anikó–Csernicskó István 2004. Az anyanyelvet nem megőrizni, hanem használni kell! In Beregszászi Anikó–Csernicskó István. *...itt mennyit ér a szó?* Ungvár: PoliPrint. 24–34.
- Gal, Susan 1990. Mi a nyelvcsere és hogyan történik? In Kontra Miklós szerk. *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete. 47–59.
- Kótyuk, Sz. I. 1973. *Українізми в венгерському говорі низової річки Уж Закарпатської області Української ССР.* Kandidátusi értekezés. Uzsgorod: Uzsgorodi Állami Egyetem.

- Kótyuk István 1990. A zárt *i*-zés az ungi nyelvjárásban. In: Jakob László–Keresztes László–Kiss Antal–Maticsák Sándor szerk. *Congressus septimus internationalis fenno-ugristarum*. 3A. Sessiones sectionum dissertationes. Linguistica. Debrecen. 267–271.
- Kótyuk István 1993. Népi növényismeret és növénytani szókincs Ráton. In Lizanec Péter– Horváth Katalin szerk. *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*. Ungvár – Budapest: Intermix Kiadó, 75–93.
- Kótyuk István 1993a. Az *ö*-zés esetei az ungi nyelvjárásban. In *Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon III*. Budapest–Szeged: Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Sciptrum Kft. 1339–1342.
- Kótyuk István 1995. *Anyanyelvünk peremén*. Ungvár – Budapest: Intermix Kiadó. 101–119.
- Kótyuk István 1998. Az ungi nyelvjárás igeragozási rendszere. In Szabó Géza – Molnár Zoltán szerk. *III. Dialektológiai Szimpozion*. Szombathely: Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai II. 301–306.
- Kótyuk István 2005. *Magyar nyelv 5–12. osztály*. Tanterv a magyar tannyelvű iskolák számára. Csernyivci: Bukrek.
- Kiss Jenő 1996. A nyelvi attitűd és a másodlagos nyelvi szocializáció: vizsgálatok nyelvjárási környezetben. *Magyar Nyelv* 92: 138–151.
- Kožík Diana 2004. A nyelvjárásokkal kapcsolatos attitűdvizsgálatok a szlovákiai magyar pedagógusok néhány csoportjában. In Lanstyák István–Menyhárt József szerk. 2004. *Tanulmányok a kétnyelvűségről II*. Pozsony: Kalligram. 93–124.
- Lakatos Katalin 2007. Kárpátaljai magyar iskolások és pedagógusok nyelvjárási attitűdjéről. In Gutmann Miklós–Molnár Zoltán szerk. *V. Dialektológiai Szimpozion*. Szombathely: Berzsényi Dániel Főiskola BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék. 156–163.
- Mattheier, Klaus J. 1980. *Pragmatik und Soziologie der Dialekte: Einführung in die kommunikative Dialektologie des Deutschen*. Heidelberg: Quelle und Meyer.

- Sándor Anna 1998. Alsótagozatosok anyanyelvhasználata kisebbségi helyzetben. *Magyar Nyelv* 94: 351–355.
- Sándor Anna 2007. A dialektológia és az anyanyelvi oktatás kapcsolatának szükségszerű voltáról. In Gutmann Miklós–Molnár Zoltán szerk. *V. Dialektológiai Szimpozion*. Szombathely: Berzsenyi Dániel Főiskola BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék. 233–238.
- Presinszky Károly 2009. Nyelvi attitűdök vizsgálata nyitrai magyar egyetemisták körében. In Borbély Anna–Vančoné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga szerk., *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet–Gramma Nyelvi Iroda–Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar. 241–248.
- Péntek János 2004. A külső régiók esélyei az új évszázad magyar nyelvi kommunikációjában. In Balázs Géza szerk. *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője II*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ. 213–228.
- Péntek János 2002. Nem őrizni: használni kell a nyelvet! In A. Jászó Anna–Bódi Zoltán szerk. *Szociolingvisztikai szöveggyűjtemény*. Budapest: Tinta Kiadó. 267–273.
- T. Károlyi Margit–Szabó Géza 2000: Identitás és nyelvhasználat a beregszászi magyar főiskola hallgatói körében. In Borbély Anna szerk. *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. A 10. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Budapest: MTA Élőnyelvi Osztálya. 105–112.
- T. Károlyi Margit. 2002. A nyelvi tudatosság és attitűd vizsgálata a beregszászi főiskola hallgatóinak különböző csoportjaiban. In P. Lakatos Ilona szerk. *Mutatványok a hármas határ menti nyelvhasználat kutatásából*. Nyíregyháza: Bessenyei Kiadó. 135–144.

NYELVHASZNÁLAT ÉS AZONOSSÁGTUDAT NÉHÁNY ASPEKTUSA

Hires-László Kornélia

A kárpátaljai magyarság életében a nemzeti/etnikai¹ identitásban az anyanyelvhasználat olyan tényező, amit más tényezőkkel való kölcsönös együttjárás fémjelez. Nyelv és identitás viszonyát lassan evidenciákkal körbelengett mítoszok uralják, és szinte elválaszthatatlanná vált a két fogalom egymástól. Minden téren – értem ez alatt a politikát, oktatást, intézményhálókat, nemzetstratégiákat – azokat a tényezőket látjuk, melyek arra apellálnak, hogy az egyén csak és kizárólag egy adott etnikum tagjaként nevezheti meg önmagát. Több tudományág együttes eredményeiből is kiderült azonban, hogy az identitás képlékeny, nem lehet statikusnak nevezni, valamint két fontosabb részre lehet tagolni, az *én* és a *mi*, vagyis a személyes és a csoporton belüliséget tükröző egységekre. Természetesen nem megcáfolni szeretném a nyelvhasználat és az identitás együttjárását, csupán arra szeretnék rávilágítani, hogy az etnikai identitás nem mindig statikus dolog, és képlékenységet alakítják az etnikai színezetű interakciók. A nyelvhasználat és az etnikai hovatartozás két kiemelt kulturális elemét járom körbe először, ahol bemutatom, milyen releváns tényezője a két teljesen eltérő szintérenél a nyelvhasználat, és miként épül be az identitás formálásába a nyelv, majd ezután térek ki az etnikai önzonosság sem-

¹ A továbbiakban etnikumként fogom használni a fogalmat. A nemzet több emóciót és etnopolitikai töltetet hordoz magában, az etnikai megnevezés alatt magát a népcsoportot érthetjük.

legességére. Ugyanakkor megpróbálom bemutatni, hogy a nyelvhasználat és a *mi* önazonosság, vagyis a csoporthoz való tartozás milyen markáns összefüggésben állhat.

1. A nyelv és identitás különböző hétköznapi és kevésbé hétköznapi szintereken

A nyelv a kultúra része, és a kulturális adaptálódás legfontosabb eleme a nyelv. A kultúra minden területén elmaradhatatlan a nyelvi kibontakozás. A kultúra elemeiben való aktív részvétel tehát önmagában is a nyelvhasználatot vonja magával. Az etnikumok kulturális identitása magát a kulturális adaptálódást jelenti, és ezzel együtt a nyelvhasználatot. A kultúra, nyelvhasználat és identitás egy kisebbségi sorban lévő közösség körében markánsan felértékelődhet. A kárpátaljai magyarság bizonyos rétegeiben ez valóban meg is történik, meglehetősen eltérő formában. A kultúra más és más közegeiben megvalósuló adaptálódáson keresztül eltérő formát ölt a nyelvhasználaton keresztül az identitás kibontakozása. Itt két területet kell kiemelniünk, amelyek alkalmakat biztosítanak a kulturális elemek megjelenésének. Az egyik fontos és igen markáns terület a vallás, a másik pedig a politikai, érdekérvényesítő szervek rendezvényei. Az elsőként említett terület, a vallás minden társadalmi réteg számára olyan alkalmakat teremt, amelyeken keresztül nyelvhasználattal táplálhatják az identitást. A kárpátaljai magyarság számára a vallásosság kiemelt szerepet tölt be az értékrendi és identitásvizsgálatok adatai szerint (vö. Csernicskó–Soós 2002, Gereben 1999: 128–131, Tomka 2000 13–21).

A következő interjúrészlet jól szemlélteti a vallásosság relevanciáját az értékrend-alakító tényezők közül, s a kialakult vallásos értékrend összekapcsolását az etnikai mivolt magyarázatával, értelmezésével.

AK: Igen fontos, mert a magyaroknak sok adottságaik vannak Istentől, amit tudnak jó irányba vagy rossz irányba is kamatoztatni. Azért örülök neki, hogy magyar vagyok, mert így a magyar nép között adhatom át azokat az értékeket ami, amit én az Isten fényében látok. (30_D58_Bene_1973_no)²

A magyar nyelvű egyházak az alkalmakon keresztül a nyelvhasználat, és főként az anyanyelvi nyelvhasználat egyik fontos színterévé válhattak, valamint a történelmi egyházakba való betagozódás önmagában egy szimbolikus erővel bír, mely a magyarság identitás megtartó, azonosságtudatot fémjelző komponensévé emelkedett ki. A kárpátaljai magyarság bizonyos rétegei számára tehát a vallásos hit beépült az identitás-szerkezetbe, és ezt láthattuk az idézett interjúrészletben egy szélsőséges megközelítésben.

A kárpátaljai magyarság kapcsán több esetben is kimutatták, hogy a közéletbe kevésbé betagozódott egyének-nél a politikai aktivitás és érdeklődés igen alacsony (Csernicskó–Soós 2002: 129). Főként a helyi politikai erőktől való elzárkózás tapasztalható. A közösség másik szegmense az a réteg, amely aktív és alakító személyisége a közéletnek, és tevékeny szereplőként kapcsolódik valamely érdekérvényesítő szervezethez. Eddig még nem vizsgálták, körülbelül mekkora részét teheti ki ez a csoport a kárpátaljai magyarságnak, de feltételezhetjük, hogy csak egy kis szegmensét érinti. Önmagában érdekes a közélettől markánsan elzárkózó réteg, de az aktív tagok tevékenysége, mely megjelenik a helyi orgánumban és hírt ad a helyi magyarság tevékenységéről,

² A Hodinka Antal Intézet vizsgálatából származó interjúrészlet abból a kutatásból származik, melynek során 2003-tól kezdve félig-strukturált életútinterjú készült minden kárpátaljai magyar lakta településen legalább 3 adatközlővel (bővebben: Beregszászi–Csernicskó 2004: 174–177; Csernicskó–Hires-László–Márku szerk. 2009; Hires-László 2010). Az idézet végén zárójelben az interjú azonosítószámát és fontosabb adatait közöljük.

lényegében ettől a rétegtől eredeztethető. A hírek és azok tartalmának értelmezésétől való elzárkózás mellett érdemes megemlíteni, hogy a tudósított rendezvények egy kulturális adaptációt hivatottak, vagy volnának hivatottak szolgálni az anyanyelv megjelenésének egyik színterévé és szimbólumává emelkedve. A következő interjúrészletben a vallási és politikai erő képviselőjét emeli ki az adatközlő egy megemlékezésre utalva, ahol az érzelmi töltet válik fontossá a magyarság megélésénél.

TM: *Ki a magyar? Ki számít magyarnak, vagy mitől magyar a magyar?*

AK: *Legelőször. Most volt nálunk az emlékműnél a megemlékezés az úgynevezett Málenkij- robotra.*

TM: *Ühüm.*

AK: *Ahová elvitték a férfiakat. Nekem is odamaradt két nagybátyám. De mikor, hát elénekeltük, hogy „Tebenned bízunk eleitől fogva”, a 90. zsolttárt. De mikor a tiszteletes úr, a polgármester úr elmondta a beszédjét, egyöntetűleg elénekeltük a magyar Himnusz és a Szózatot, és ez a magyar. (28_D32_Borzsova_1947_Férfi)*

A történelmi traumák megemlékezései egy amúgy is érzelmi túlfűtöttséget idéznek elő a résztvevőknél, ezt az érzelmi állapotot emeli az egyházi és világ képviselő jelenlétében identitásszimbólummá vált Himnusz és Szózat éneklése. A vallásosság kiemelése érezhető a 90. Zsoltár említésénél. A történelmi traumákat idéző megemlékezések általában valamilyen magyarság szolgálatában álló érdekérvényesítő szervhez köthetők. Az ilyen jellegű rendezvények adnak tehát teret a magyar kultúrára alapozó hagyományok hangoztatására. Ez az adatközlő nem jelentette ki a nyelvtudást, az intézményi, családi köteleket ahhoz, hogy magyarnak számítson valaki, csupán az érzületet helyezte

előtérbe. Ellentétben a következő interjúrészlettel, ahol az emóció kevésbé válik relevánssá:

TM: Szerinted ki a magyar? És mitől magyar valaki?

AK: Az a magyar, aki nyilván magyarul beszél, aki magyar iskolában tanult, aki egy magyar ajkú gyülekezethez tartozik, és akinek a családjában van olyan, aki, aki magyarul beszél. Tehát vagy az édesanyja vagy az édesapja, vagy valamelyik hozzátartozó, és ő is vállalta ezt a, ezt a nyelvet, ezt a nemzetiséget, azt a kultúrát, amit a magyarság jelent. Hát számomra nem csupán az a magyar, aki esetleg csak magyar apától és anyától született, hanem lehet az is, aki mondjuk, magyar iskolában nevelkedett vagy magyar iskolában tanult, és esetleg ezt a kultúrát sajátította el, vagy lett az övé. (147_Munkács_1975_férfi)

Az idézet szerint tehát a magyar nyelvhasználat határozza meg az etnikumhoz tartozást, és a csoporthoz való tartozás alaptétele, hogy magyar nyelven zajlik az interakció a családban. A család, az iskola és az egyház (gyülekezet) mind olyan társadalmi csoport, amelyeknek meghatározó ereje van az önazonosság kiépítésében: a kulturális elemek elsajátításának olyan csatornái, melyeken keresztül a kulturális identitás létrejötte elképzelhetetlen.

A vallásos és politikai élet nem tekinthető hétköznapi területnek. A kárpátaljai magyarságnál kimutatott erős vallásos kötődés miatt mi mégis annak tekintjük, amin keresztül az egyház aktív tagjainak a mindennapi életében markáns szerepet tölt be a vallásos alkalmakon való részvétel. A kevésbé hétköznapi a politikai életet tekintjük, ahol a politikai erőktől való elzárkózás következtében valóban alkalmi jellegű a közélet eme formájában való tevékenység.

Minderre azért térünk ki, mert egyetlen kutatás sem foglalkozik az identitás megélésének eltérő, kirívó eseteivel.

2. Interakció, nyelv és önazonosság

A társadalom tagjai egymással különböző módon interakcióba lépnek egymással, és ennek legfontosabb eleme a nyelvhasználat. „A kulturális különbségek csakis akkor függnék össze az etnicitással, ha a társadalmi interakciókban az ilyenfajta különbségtételnek jelentősége van” (Eriksen 2008: 61). A kulturális különbségeknek számos példáját lehet említeni, de mégis nézzük az önazonosság szempontjából, miként elemezheti az olyan személy az énjét, akinek számos eltéréssel kell szembenéznie nap mint nap.

AK: Az apám részéről hát magyar vagyok, az anyám részéről pedig ukrán nemzetiségű.

(...)

AK: Hát, ez a legnehezebb kérdés, ugyanis, mondjuk azt, hogy magyar végül is legtöbbször azt használom. Hát magyarnak tartom magamat. Hát, számomra nem dominál az, hogy most éppen milyen nemzetiségű vagyok, nem vagyok az a nacionalista. (63_279_Zápszony_1981_férfi)

Az első kijelentésében az adatközlő megállapítja, hogy személyes identitása egyik szülői ágról magyar, a másik ágról pedig ukrán. Ha a csoporthoz való tartozást kell meghatározni egy vegyes házasságból kikerült egyénnek, akkor látható, hogy a nyelvhasználat felől közelíti meg a kérdést, kiemelve, hogy ez a kérdés számára kevésbé releváns. A hétköznapijait átszövő kulturális eltérések mondathatják vele azt, hogy számára kevésbé fontos tényező az önazonosság etnikai színezete, utalva arra, hogy a képlékenységek jegyeit hordozza. Tehát a mindennapi etnicitás – etnikai színezettel járó bármilyen társas interakció – a családon belül oda vezetett, hogy önazonosságában etnikai csoporthoz való tartozás inkoherensé vált.

A kárpátaljai magyarság a mindennapi élete során több etnikummal is interakcióba léphet, melyek közül kiemelt szerepet tölt be a többséget alkotó ukrán etnikum. „Az egyén két dimenzióban egyensúlyoz egyszerre, miközben az egyik dimenzió elvárásaival való állandó konfrontációja befolyásolja lehetőségeit a másik dimenzióban is. Az egyensúly fenntartása az én-identitás megőrzésének feltétele. Az egyén én-identitását attól függően tudja alakítani, hogy különös egyéniségét mennyire képes – mások elvárásait elfogadva, egyszersmind el is utasítva – megőrizni és közös nyelvi közegben ábrázolni. Az én-identitás nem adott egyszer s mindenkorra az egyén számára. Mivel az interakciós folyamat része, mások elvárásaitól és az egyén változó élettörténetétől függően kell minden egyes interakciós folyamatban állandóan újrafogalmaznia” (Krappman 1980: 235).

TM.: És általában lényeges az, hogy ki milyen nemzetiségű?

AK.: Hát, mán tudja, úgy van ugyi, nem tudom már, hogy el van keveredve, ugyi. Má az én unokám is olyanhoz ment, hogy az anyja hucul, az apja magyar. Nahát de mit lehet tenni? Jó élete van, hát akkor, na. (10_316-Bótrágy- 1934-n_anytr)

Az idézett interjúalany az unokája családi körülményeit hozza fel példaként, ahol egy vegyes házasságból származó férfi lett a család tagja. A „hucul” megnevezés általában negatív érzületet, elemeket hordoz magán. Érezhető az adatközlő cselekvőképtelenséget kifejező megfogalmazása, amin keresztül a nemtetszését fejezte ki. Mellékesen hozzáfűzte, hogy az anyagi jólét azért biztosított, és ez talán kompenzálja az unokája választását. Itt is egyfajta egyensúlyozás érezhető, ami a csoportos identitás felől az egyéni identitás felé halad, és az egyensúlyozásnál az adatközlő eljutott a nemzetiségtől, az etnikai hovatartozástól az anyagi jólétig, ahol a meggyőzés erejével próbál élni önmaga és a külvilág számára. Valamint

olyan területre tért át, ami kevésbé etnicizált, hiszen a gazdasági aspektus kevésbé élhető át etnikai töltettel. Brubaker és társai (2012: 201) megállapítják, hogy „a hétköznapi gondokat és problémákat – főleg nehéz és gyorsan változó gazdasági körülmények között való boldoguláshoz és előbbre jutáshoz kötődőeket – meglehetősen ritkán etnicizálják”.

3. Összefoglalás

A vallásos élet több területen kapcsolódik a kárpátaljai magyarság hétköznapijaihoz, szemben a politikába való betagozódással és egyáltalán a politikai közélet követésével. A nyelvhasználat, anyanyelvhasználat mindkét területen fontos szerepet tölt be – mindkét esetben a kommunikáció az elsődleges, ami mellett szimbolikus jegyeket hordoz magán a nyelvhasználat, ami a „nemzeti összetartozás” eszméjében gyakran hangoztatott. A valláshoz és a politikumhoz kapcsolódó mindkét színtéren a csoporthoz való tartozás valósul meg a benne való részvétellel, s egyik terepen sem jelenhet meg az egyén a nyelv mint identitásjelző szimbólum használata nélkül. Az egyéni identitásnál, mint láthattuk a kettős kötődés is előfordulhat, aminek következtében a személy kevésbé tartja fontosnak a kizárólagos etnikai identitás kérdését. A kárpátaljai magyarságon belül számos hasonló helyzetű vegyes házasságból származó személy élheti át hasonlóképpen az etnikai hovatartozás kérdését, anélkül, hogy gondot jelentene számára egy-egy konkrét alkalomhoz igazodó interakció.

Ajánlom ezt az írást a mindenki Pista bácsijának, aki anno diákkoromban sok grammatikai kategóriát mutatott be számunkra a

főiskolás évek alatt. Minden órára egy fekete aktatáskával jött be hozzánk, és a külső szemlélő, a tapasztalatlan diák azt gondolhatta, hogy abban a táskában lapul az előadás jegyzete. Nos, tévedés: a gazdag példaanyag, amit az órákon elemeztünk, valamint a sok grammatikai kategória és a nyelvtani szabályok tömördek mennyisége nem ott, hanem Pista bácsi fejében volt. Számomra máig is kérdéses marad, hogy vajon volt-e abban a táskában egyáltalán jegyzet. A Tanár Úr magyar identitását soha nem szónoklatokkal és közszereplésekkel érvényesítette, hanem olyan oktatói munkával, ahol az órákon a „magyarság” szónak el sem kellett hangoznia. A mai szélsőséges világban tudjuk igazán értékelni ezt a példamutató oktatást. Külön köszönet Pista bácsinak a gyönyörű kökörcsin hagyományért, amelyek minden tavasszal gyönyörűen nyílnak a kertemben.

Irodalom

- Brubaker, Rogers – Feischmidt, Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana: *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban* L'Harmattan. Budapest. 2011.
- Csernicskó István – Soós Kálmán: Mozaik 2001. Gyorsjelentés – Kárpátalja. In: Mozaik 2001. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében, 91–135. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet. 2002.
- Csernicskó István: *A nyelv szerepe a kárpátaljai magyarság azonosságtudatában.* In: Császár Melinda – Rosta Gergely szerk.: *Ami rejtve van s ami látható. Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára.* Pázmány Társadalomtudomány 10. Budapest–Piliscsaba. 2008a. 101–113.
- Csernicskó István: *Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben.* In: Fedinec Csilla szerk.: *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban.* Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest. 2008b. 153–170.

- Eriksen, Thomas Hyland: Etnicitás és nacionalizmus. Antropológiai megközelítések. Gondolat Kiadó. PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. Budapest–Pécs. 2008.
- Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében.* MTA Kisebbségkutató Műhely – Osiris Kiadó. Budapest. 1999.
- Gereben Ferenc: *Olvasáskultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata.* Lucidus Kiadó. Budapest. 2005.
- Hires-László Kornélia: *„Az öreg fát már nagyon nehéz kivágni”. A nemzeti és lokális identitás faktorai az ezredfordulón a kárpátaljai magyar közösségben.* Ungvár: PoliPrint Kft. 2010.
- Krappman, Lothar: *Az identitás szociológiai dimenziói. Az interakciós folyamatokban való részvétel szerkezeti feltételei.* Szociológiai Füzetek 21. Budapest. 1980.
- Tomka Miklós: *Vallás és nemzeti tudat.* Kézirat, 2000.

TELEPÜLÉS- ÉS UTCANÉV-TÁBLÁK KÁRPÁTALJA MAGYARLAKTA TELEPÜLÉSEIN

Karmacsi Zoltán

A második világháború végeztével a mai Kárpátalja területét (*oroszul* Закарпатская область, *ukránul* Закарпатська область, *magyarul* Kárpátontúli terület) a Szovjetunió területéhez (azon belül az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz) csatolták. A mai Kárpátalja területén a magyarok aránya 1910-ben volt a legmagasabb (30,8%), s a legalacsonyabb 1946-ban (8,7%¹), ám az 1880 és 2001 között elvégzett népszámlálási és népfőiskirírósi adatok alapján a magyarok aránya mindig meghaladta a 10%-ot (vö. Molnár–Molnár 2005: 9, 1. táblázat).

Kárpátalja története szintén nem volt mentes a viszontagságoktól, hiszen számos államalakulat birtokolta több-kevesebb ideig. Az ezeréves magyar fennhatóságot a trianoni békedöntés után a csehszlovák éra, a Podkarpatszka Rusz követte egészen 1939-ig, amikor is a terület újra magyar fennhatóság alá került. 1946-tól a volt Szovjetunió része lett, majd széthullása után napjainkban a független Ukrajna egyik megyéje (vö. Baranyi szerk. 2009, Fedinec–Vehes szerk. 2010, Csernicskó 2013). E politikai sokszínűség erőteljesen rányomta az itt élők anyanyelvére, nyelvhasználatára is a bélyegét,

¹ A magyarok népességén belüli alacsony aránya a második világháborús veszteségekkel és a magyar férfiak 1944-es deportálásával függhet össze (Molnár–Molnár 2005: 9).

hiszen a hatalomváltással sok esetben államnyelv váltás, új nyelvpolitikai elképzelések érvényesültek.²

A fentiek következtében Kárpátalja helynevei a XX. században több névreformot is megélték. Az 1912-ig lezajlott helynévrendezés után a Podkarpatszka Rusz fennhatósága alatt sok magyar település nevét szlávossították (pl. *Beregszász* – *Berehovo*). Az 1938-tól újra visszamagyarosított településneveket 1946. június 25-én az USZSZK Legfelsőbb Tanácsának döntése értelmében oroszossították, majd később az ukrán névformákat is hozzárendelték, s minden hivatalos nyelvhasználati szintén e formát kellett használni. Így lett Tiszabökényből *Bobovoje*, Zápszonyból *Zasztavnoje* stb. (vö. Beregszászi 1995/1996, 1997a, 1997b, 1998, 2004).

1988-tól újabb névreform kezdődött, amelynek egyik alapja a gorbacsovi politikai reformok voltak, másik támpillére pedig az 1989-ben elfogadott nyelvtörvény.³ Ezek hatására a kilencvenes években számos magyarlakta település kapta vissza történelmi magyar nevét. Azonban még nagyon sok település mai napig hivatalosan a „megörökölt” szláv nevet viseli.

2011 és 2012 folyamán a Hodinka Antal Intézet munkatársai a Beregszászi, Ungvári, Nagyszőlősi és Munkácsi járás legalább 50%-ában magyarok lakta településein végzett kutatása⁴ során digitális fotók segítségével felmérték az egyes települések nyelvi tájképét, dokumentálva a magyar nyelv megjelenését (vagy éppen hiányát) az egyes helységek szimbolikus terében. Bár a kutatás elsődleges célja az volt, hogy az egyes településeken a fotók segítségével megvizsgáljuk,

² E bonyolult problémakört a hely szűke miatt nem boncolgatom, de részletesen olvashatunk róla Csernicskó István *Államok, nyelvek, államnyelvek* című monográfiájában (Csernicskó 2013).

³ Ukrajna törvénye az Ukrán SZSZK nyelveiről (1989).

⁴ A kutatás a Bethlen Gábor Alap támogatásával valósult meg.

milyen arányban és miként van jelen a magyar nyelv, illetve az ukrán–magyar kétnyelvűség a különböző jellegű, rendeltetésű, műfajú feliratokon, a vizsgálat azonban emellett nagyon sok más jelenségre is felhívta a figyelmet.

A vizsgálat alapján megállapíthatjuk, hogy a kilencvenes évek kaotikus helyzete – amikor is sok esetben a település határából hiányoztak a névtáblák – mostanra rendeződött. Sőt, egyes települések három névtáblával is várják a vendégeket: a hivatalos szervek (pl. állami közútkezelő cég, vagy helyi önkormányzat által lakott területet jelölő, fehér alapú névtábla) által kihelyezett névtáblával, politikai/kulturális szervezet által kihelyezett, illetve a település önkormányzata által kihelyezett név- és üdvözlőtáblával. A vizsgálatban szereplő települések esetében a hivatalos szervek által kihelyezett névtáblák két nyelven vannak kihelyezve, de előfordul az is a kisebb, főútvonalaktól félreeső települések esetében, hogy hiányoznak (pl.: Hetyen, Halábor, Aklihegy, Karácsfalva, Csepe, Forgolány, Tiszaújfalu stb.). Előfordul, hogy egyes magyar nyelvű településnév nem a magyar közösség által használt alaknak megfelelően van feltüntetve, hanem az ukrán név transliterációja figyelhető meg. Ilyen például Gát (traszliterációja a GAT), Gút (GUT), Tiszabökény (TYSOBYKEN), Péterfalva (PYITERFOLVO). Sokkal szembe-tűnőbb például Nagymuzsaly esetében az eltérés, ahol az ukrán névből transliterált elnevezés, a MUZHIYEVO került a névtáblára. Ezt sérelmezve a helyiek saját kezükbe vették a magyar név feltüntetését, s fehér festékkel lefestve a MUZHIYEVO feliratot, festékszóróval a magyar NAGYMU-ZSALYt írták fel. Ezt az ukrán szélsőjobb politikai szervezetek vandalizmusként tüntetik fel.



1. kép. Nagymuzsaly névtáblája

Bótrágy esetében az ukrán elnevezés többféleképpen él a köztudatban és a hivatalos szférában is. A falu szélén található közúti információs táblán a település neve ukránul БОБТРАДЬ, míg a vasúti megállóban és a községháza munkarendjének tájékoztatójában БАТРАДЬ-ként szerepel. A hivatalosan elfogadott ukrán nyelvű névváltozat ez utóbbi (vö. Molnár–Molnár 2005: 92, 103). Hasonló a helyzet Szernye esetében: a közúti táblán CEPHE-ként szerepel a település ukrán neve, míg a vasúti megállóban PIBHE-ként. Azt azonban hozzá kell tennünk, hogy a vasúti megálló neve nem feltétlenül esik egybe a település nevével. A PIBHE egyébként a település szovjet korszakból „örökölt” megnevezése: a kommunizmust építő birodalom fennállása idején Szernye község neve oroszul POBHOE, ukránul PIBHE volt.



Tiszabökeny esetében a lakott területet jelölő hivatalos szervek által kihelyezett névtábla ukrán településneve ТИСО-БИКЕНЬ-ként azonosítja a települést, míg az egyik magyar társadalmi szervezet által kihelyezett üdvözlőtáblán az ukrán neve ТИСОБЕКЕНЬ. A hivatalosan elfogadott névforma a ТИСОБИКЕНЬ (vö. Molnár–Molnár 2005: 101).



Az utóbbi években a kárpátaljai magyarság két érdekképviselői szervezete, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (továbbiakban KMKSZ) és az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség (továbbiakban UMDSZ) pályázati támogatással sablonszerű településnév-táblákat helyezett el a kárpátaljai magyar lakta falvak határában. Mindkét szervezet névtáblájának jellemzője, hogy két nyelven fel van tüntetve a település neve, illetve az üdvözlő szöveg, továbbá megtalálható rajta a település címere is. A szövegek elhelyezése az ukrajnai törvényeknek megfelelő: elsőként az ukrán szöveg, majd utána/alatta a magyar nyelvű szöveg szerepel a táblákon.

E táblák kihelyezése a kárpátaljai magyar politikai helyzetre jellemző területi megosztottságnak megfelelően mintegy megjelöli és felosztja a magyar lakta falvakat, jelezvén, hogy ez a falu a KMKSZ vagy az UMDSZ szimpatizánsa-e inkább. Azonban akad olyan település is, mint például Nagydobrony, Csongor, Izsnyéte, ahol mindkét szervezet kihelyezte névtábláját.



6. és 7. kép. Nagydobrony KMKSZ (balra) és UMDSZ (jobbra) által kihelyezett kulturális névtáblája

A település-névtáblák harmadik típusa a helyi önkormányzat által kihelyezett név- és üdvözlőtáblák. Ezen táblák esetében is jellemzően két nyelven jelenik meg a település neve és az üdvözlő szöveg. Ilyen névtáblája van például Badalonak, Tiszaújlaknak, Csetfalvának, Dédának, Salánknak, Gátnak, Oroszinak, Nagymuzsalyinak, Várinak, Halábornak stb. Asztély üdvözlőtábláját csak magyar nyelven helyezték ki.

A helyi önkormányzatok által kihelyezett név- és üdvözlőtáblákon néhány település esetében, mint például Bene, Mezőgecse, Beregszász, Tiszakeresztúr, Csongor stb. megjelent a rovásírásos településnév is. A rovásírásos táblák kihelyezését egy helyi öntevékeny civil kör támogatja, szervezi.

A kilencvenes években lezajlott névreformnak köszönhetően sok település visszakapta történelmi nevét, amelyeket jelen vizsgálatban a gyakorlatban is volt módunk tapasztalni mind a település-névtáblák, mind pedig a hivatalok, intézmények névtábláinak esetében. Így nagyon sok település orosz/ukrán neve helyett ma már az ukrán megnevezésben is a történelmi magyar név transliterációja köszön vissza. A teljesség igénye nélkül említsünk meg néhányat közülük: *Клинове* helyett *Оклі*, *Заболоття* helyett *Фертешолмаш*, *Добриця* helyett *Бене*, *Четово* helyett *Четфалва*, *Новое Село* helyett *Берегуйфалу*, *Іванівка* helyett *Яноші*, *Заставное* helyett *Запсонь*, *Дьяково* helyett *Неветленфолу* stb. használatos.

A hivatalok elnevezéseiben azonban előfordulnak olyan települések is, amelyeknél a régi névtáblák révén még a magyar nyelvű feliratokon a szovjet ideológia által preferált orosz névformák köszönnek vissza. Ez a jelenség főként a Nagyszőlősi járás településire jellemző. Így olvashatunk még napjainkban is például CSORNOTISZIVI, PEREHRESZTYAI,

NOVE SELOI, FANCSIKOVOI, VERBOVECI községi tanácsokról, illetve VINOHRAGYIVI JÁRÁSról és KÁRPÁTON-TÚLI TERÜLETről. A megye nevének ezen változatú feltűntetésével elvétve a Munkácsi és Ungvári települések névtábláin is találkozhatunk. A megyei nevének egy másik alakja is feltűnik a névtáblákon a Munkácsi és Beregszászi járásokban, mégpedig a Kárpátalja és a Kárpátontúli terület vegyítéséből, a KÁRPÁTALJAI TERÜLET megnevezés.



**8. kép. A Tiszaújlaki
Községi Tanács névtáblája**



**9. kép. A Feketeardói
Községi Tanács névtáblája**

A magyarlakta települések az utcanév-táblák tekintetben viszonylag jól ellátottak, azonban néhány településen vannak olyan utcák, amely esetében hiányzik, vagy csak annyira rossz állapotban van, hogy alig vagy egyáltalán nem olvasható az utca neve.

A legtöbb esetben az utca és térneveket mindkét nyelven feltűntetik, jellemzően az ukrán törvényi kereteknek megfelelő elhelyezési formában: felül az ukrán név, alul a magyar. Azonban előfordulnak települések, ahol a közterület magyar neve kerül az ukrán fölé. Az egynyelvű utcanév-ismertetés jellemzően ukrán vagy orosz nyelven történik, míg csak magyar nyelvű utcanév-táblával jelen kutatásban csak ritkán találkoztunk. Az orosz nyelvű utcanév-táblák még a volt Szovjetunió idejében kerültek kihelyezésre.

A két nyelven kihelyezett utcanév-táblák esetében a magyarról ukránra történő fordítás kétféleképpen történhet:

1. A magyar elnevezést transliterálják ukrán nyelvre. Például Bátyú településen a *Vasút utca* elnevezést *вул. Вауым-*ként fordítják le ukrán nyelvre.

2. A magyar elnevezést értelemszerűen fordítják le. Borzsova településen például a *Vasút utca* ukrán fordítása *вул. Залізнична*.



10. kép. A Vasút utca névtáblája Bátyúban



11. kép. A Vasút utca névtáblája Borzsován

Nagybereg utcanév-tábláit jellemzően a magyar nyelvű nevéből transliterálták át ukrán nyelvére, így lett az *ERDŐ* *ЕРДІВ*, a *RÖVID PIVÍD*, a *NAGYSZER* *НАДЬСЕР*, a *TÓSZEG* *ТОВСЕГ*, az *IGÉNYELT* *ІГЕНЬЕЛТ*, az *ÉGER* *ЕЙГЕР* utca stb.



13. kép. Az Igényelt utca névtáblája Nagyberegen

A fordítások esetében az ukrán utcanév nem minden esetben azonos a magyar utcanévvel. Beregújfaluban például a

II. *Rákóczi Ferenc utca* esetében az ukrán fordításnál elmarad a római szám. Ennél sokkal nagyobb a különbség Gát településen, ahol az *Óvoda utca*-t *вул. Дитяча*-ként fordítják le, vagyis *Óvoda utca*-ból *Gyermek utca* lesz.



13. kép. Az Óvoda utca (?) névtáblája Gáton

1991-től számos település igyekezett megszabadulni azon utcanevektől, amelyek a szovjet ideológiát hirdették. Ennek köszönhetően sok magyarlakta településen cserélték le ezen neveket magyar vonatkozású utcanévre (vö. Sebestyén 2008: 198–199). Nagyszőlős esetében 17 utca (Milován, kézirat: 12–13) kapott új nevet, míg Beregszász város esetében 61 utca (vö. Zubánics 2001: 37–38) viseli új vagy régi-új nevét. Azonban napjainkban is számos településen találkozhatunk olyan régi szovjet ideológiai jellegű utcanévvel, mint például *Marx*, *Lenin*, *Partizán*, *Tyereskova*, *Engels*, *Az Úr hősei*, *Gagarin* stb. Sebestyén (2008) tanulmányában ezt a helyi hivatalnokok nemtörődömségének rója fel.

Irodalom

- Baranyi Béla szerk. 2009. *Kárpátalja*, MTA Regionális Kutatások Központja–Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest.
- Beregszászi Anikó 1995/1996. Language Planning issues of Hungarian Place-names in Subcarpathia. *Acta Linguistica Hungarica* Vol. 43: 1–8. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Beregszászi Anikó 1997a. Magyar helységnevek Kárpátalján (1988–1995). *Forrás* 1997/5: 104–108.
- Beregszászi Anikó 1997b. Magyar helységnevek Kárpátalján a nyelvi tervezés tükrében. In: B. Gergely Piroska – Hajdú Mihály szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia Előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.)* I. kötet, 356–361. Budapest–Miskolc: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete.
- Beregszászi Anikó 1998. Magyar helységnevek Kárpátalján (1988–1995). In: *Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról*, 85–91. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.
- Beregszászi Anikó 2004. Magyar neve? Az ukrainai földrajzi nevek magyar használatáról. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 71–82. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó 2005. „Csata” a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv. In: Beregszászi Anikó és Papp Richárd szerk. *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*, 158–163. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Budapest–Beregszász.
- Csernicskó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek: nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Fedinec Csilla – Vehes, Mikola főszerk. 2010. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.
- Látható és működő kétnyelvűség? A magyar nyelv hivatalos/hivatali használata a kárpátaljai Beregszászi járásban elméletben és a gyakorlatban.* Pályázati beszámoló, kézirat.

Látható és működő kétnyelvűség? A magyar nyelv hivatalos/hivatali használata a Nagyszőlősi, Munkácsi és Ungvári járásokban elméletben és a gyakorlatban. Pályázati beszámoló, kézirat.

Milován Andrea. *Kétnyelvű közterületi feliratok a kárpátaljai Nagyszőlősen*, kézirat.

Molnár József – Molnár D. István 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász: KMPSZ Tankönyv- és Taneszköztanácsa.

Sebestyén Zsolt 2008. Magyar helynévkutatás Kárpátalján, In: *Névtani Értesítő* 30. szám: 195–203

Zubánics László 2001. *Beregszászi kalauz*, Beregszászi Járási Nyomda, Beregszász.

Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки про мови в Українській РСР від 28.10.1989 р. № 8312-XI. Відомості Верховної Ради УРСР від 09.11.1989 р., № 45, ст. 631.

„A HIT TARTOTT MEG BENNÜNKET...”

ADALÉKOK A NÉPI VALLÁSOSSÁG ÉS NÉPHIT MEGNYILVÁNULÁSÁHOZ KÁRPÁTALJÁN

Kész Margit

*"A hit az élet ereje, az ember,
ha egyszer él, akkor valamiben hisz.
Ha nem hinné, hogy valamiért élnie kell, akkor nem élne."
(Tolsztoj)*

A kereszténység felvétele óta a néphit, a népi vallásosság egy sajátos tudásrendszert alkotott. E rendszer a vallásosság megnyilvánulásának olyan formáját hozta létre, amelyben a hivatalos vallás tanításai ötvöződtek a kereszténység előtti, pogány hiedelmekkel, rítusokkal, a fokozatosan kialakuló néphit képzeteivel, cselekményeivel, valamint a népi tudás más elemeivel (Barta 2006). A hiedelemvilág befolyással volt a vallásos világképre, a társadalom életére, gazdasági cselekvésekre, mindennapi szokásokra.

E sok évszázados struktúrát a történelem folyamán több filozófiai, eszmei és ideológia áramlat próbálta megsemmisíteni. A felvilágosodás idején érte az első nagy támadás. Az ész uralmának hirdetői megkérdőjelezték vagy másként értelmezték az addigi vallási és világnézeti hagyományokat, képzeteket.

A századfordulón egyes filozófiák hatásra (darwinizmus, marxizmus stb.) a hívő ember számára az eddig biztonságot adó lételképzelés is megingott. Míg nem a 20. századi kétpólusú világ kommunista térfelén, az addig kialakított test- és lélekfenntartó stratégia teljesen új alapokra helyeződött. Hirdetői és követői saját ideológiájukat mindennek fölé helyezték, egyedüliségét hirdetve szigorúan megtagadtak minden más gondolkodási paradigmát. Ami nem egyezett nézeteikkel, az lesüllyedt az üldözendő babona mélységeibe. A másik póluson is megindult a lázadás a keresztény és a vele szimbiózisban élő hagyományos néphit és népi vallásosság egész rendszere ellen.

A globális szemléletváltás azonban mégsem jött létre. A hihetetlenül gyorsan fejlődő tudomány eredményei sem oldottak meg valamennyi problémát, sőt bizonyos területeken az emberek egyre jobban összezavarodtak, elveszítették eddigi biztonságosan kijelölt helyüket a világmindenségben. A fejlődés bizonyos szinten éppen az egyén magára maradását eredményezte. A hagyományos közösségek felbomlása, modernizálódása rengeteg eddig ismeretlen probléma elé állította az egyéneket, valamint a legkisebb közösségeket: a családokat. Olyan gyors volt a változás, hogy a modern kor túlélési stratégiái még nem alakultak ki. Maradt az igény tehát arra, hogy a sorssal való küzdelmet a hit, a vallás segítségével vívják meg. Talán ezért néprajzi evidencia az, hogy a népi vallásosság sok tekintetben szívósabbnak mutatkozott századunkban, mint pl. a népművészet, a mese- és balladamondás vagy bizonyos szokáscelemek.

Egyes kutatók már a 20. század elején rámutattak, hogy nem lehet elválasztani a transzcendens és a racionális szférákat. Malinowski egyik tanulmányában állítja, hogy a mágia, a tudomány és a vallás egymás mellett élése adott és

működő. Tagadja a mágia-vallás-tudomány fejlődésvonalat, amelyet saját korában több kortársa is vallott. Huzamosabb ideig a Trobriand-szigetek lakói között élve kiállt amellett, hogy ebben a kérdésben nincs hierarchia, a mágikus gondolkodás nemcsak a természeti népek ostobasága. Felhívta a figyelmet arra is, hogy a társadalmi fejlődés bármely fokán álló embercsoport sem létezhet tudományos gondolkodás nélkül. A túléléshez mind a mágiára, a vallásra és a tudományra egyaránt szükség van (*Малиновский Б. 1998.reprint*). Mircea Eliade, a román származású antropológus a világot szent és profán szférákra osztotta, melyeket óriási szakadék választ el. Szerinte az ember minden megnyilvánulása alapjaiban kötődik a transzcendenssel való találkozáshoz, s a világban való fennmaradása a találkozás-élmény köré szerveződik. Míg a „homo religiosus” létezése evidencia számára, addig a „homo areligiosus” létében egyenesen kételkedik (Eliade M. 1989).

Kárpátalján napjainkban a kutató a népi vallásosság és néphit területén egymással gyökeresen szembenálló nézetekkel találja szembe magát. Egyrészt a több évtizedes kommunista deszakralizált időszakban szocializálódott egyén, valamint a „felvilágosult” 21. század embere elutasítja a transzcendens, racionálisan nem bizonyítható élményeket. Másrészt a hiedelemtörténetek, élmények és cselekmények szinte reneszánszukat élve átszövik a társadalom minden-napjait. E szívós továbbélés magyarázata valószínűleg az, hogy a hivatalos vallásgyakorlás legnagyobb tiltása idején is a néphagyomány, jelen esetben a népi vallásosság töltötte ki azt az űrt, amelyet éppen a tiltás eredményezett. Barta Elek kutatásai is bizonyítják, hogy az egyházilag jól ellátott vidékeken a vallásosság népi formáinak kevesebb szerep jut (Barta 2006).

Vidékünk a kelet-nyugat közötti kontaktzóna egyik központi régiója, amely vallási és kulturális választóvonalat jelent ugyan, de ez a választóvonal nem minden esetben választ el, hanem a kapcsolatok vonalává is válik. A különböző nemzetiségek és felekezetek időben hosszú, földrajzilag szoros egymás mellett élése törvényszerűen eredményezte egymás hagyományainak átvételét, így gyakran fordul elő, hogy a római katolikusok, sőt a reformátusok is igénybe veszik a velük együtt élő görög katolikusok és ortodox pravoszlávok alkalmazta cselekményeket. Illetve a mágikus praktikákat gyakrabban alkalmazó ruszin/ukrán lakosság tudását válsághelyzetekben a magyar etnikum képviselői is kiaknázzák.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a megállapítást sem, hogy a népi vallásosság megjelenési formái tájanként változóak, különböznek egymástól. Ezért is fontos a néprajzi kutatások során kitérni e változatosságokra is, azok okainak feltárására, valamint a történelmi előzményeikre (Bárth J. 1990).

A népi imádságok szerepe a kárpátaljai mindennapokban

A szakirodalom és saját kutatásim alapján állíthatom, hogy a kárpátaljai közösségek nagy részében a dogmatizált egyház nem tudta megakadályozni, hogy az apokrif hiedelemelemek is áthagyományozódjanak. Fejős Zoltán és Küllős Imola kutatásai is alátámasztják e véleményemet. A helyiek világképében és hiedelemrendszerében meghatározó a keresztény, ezen belül a saját vallásuk gyakorlata, de megtalálhatóak a kereszténység előtti, nem kanonizált elemek is. (Fejős Z.-Küllős I. 1990). Nagyon nehéz, illetve nem is lehetséges tehát meghúzni a határokat a hivatalos egyház

tanaiban való hit, a néphit és a racionális tudás között. E három együtt alkotja az egyén világképét, működteti hétköznapijait, szervezi nagyrészt a szakrális hagyomány köré épülő ünnepeit.

Általánosan jellemző, hogy hívők életében a hit megnyilvánulásának szerves része a szakrális kommunikáció. A „két világ” közötti kommunikációt segíti az ima, melynek igen fontos szerepe van. A földi ember ennek segítségével tud kapcsolatot teremteni Istennel és a szentekkel. Az imának megvannak a maga szabályai és kötöttségei. Az ima szent, és ugyanolyan szentek az ima során elhangzott szavak, legyenek azok előre megírtak, vagy rögtönzöttek. A kapcsolat és a kommunikáció megteremtésének eszköze. (Lovász 2002)

A „hivatalosan” is elfogadott idő az imádkozásra hétköznapiakon leginkább a reggel, déli időszak és az este. A vallásos ember Istennel kezdi és végzi a napot. A nap elején általában kéri a segítséget az aznapi teendőkhöz, a nap végén pedig megköszöni az Úr támogatását, délből hálát ad az ételért. Szakrális ünnepek idején, de már azokat megelőzően, a felkészülés időszakában felértékelődik az ima szerepe. Az imaszövegeket általában verbális automatizmussal mondják. A gyermeket öntudatra ébredésétől a legtöbb kárpátaljai családban még napjainkban is megtanítják imádkozni. Ami az imaszövegek tekintetében különlegességnek számít a régióban, az többféle tényező egybeesésének következménye. A földrajzi elzártság, a provincionális helyzet, a politikai határok, a kommunista ideológia – közvetetten vagy közvetlenül mind a hagyományok fennmaradását szolgálták. Jó példával szolgálnak erre a kéziratos imádságos füzetek. Az ateista ideológiát nem gyengíthette szakrális kiadvány, ezért néhány évtizedig a Szovjetunióhoz tartozó Kárpátalján nem is nyomtattak semmilyen vallásos irodalmat. A nép azonban

kialakította a túlélési stratégiát ezen a téren is. Kézírással írták át generációkon keresztül a szent szövegeket, amelyekbe gyakran bekerültek a hivatalos egyház által nem kanonizált szövegek is. Megjelent bennük falusi kántorok búcsúztatója, bukdácsoló rímei, többszöri átmásolásra és terjesztésre szánt „levelek”, valaha ponyván terjesztett pedagógiai célzatú vallásos történetek, de található bennük olyan értékes anyag is, amely az elveszett középkori vallásos költészetünk bizonyítékai: archaikus vagy apokrif imák. A műfaj felfedezője Erdélyi Zsuzsanna, aki Kárpátalja kivételével az egész magyar nyelvterületen végzett kutatómunkát (Erdélyi Zs. 1999).

Jelen dolgozat nem teszi lehetővé, akár egy narratíva teljes népi imádság kategóriába tartozó repertoárjának bemutatását sem, ezért a népi vallásosság tekintetében a legértékesebb, Kárpátalján gyűjtött archaikus szakrális szövegekből válogattam néhányat bemutatásra, a téma kimerítetlen gazdagságát reprezentálendő. A szövegben kimutathatóak a műfaj meghatározó jellegzetességei: természeti kezdőkép, a jézusi szenvedéstörténet egy epizódja, amely rendszerint nem egyezik a kánonival, valamint a gyógyulást vagy üdvösséget ígérő záradék. Az első két imaszöveget igézetelhárító célzattal mondják és csak gyógyító specialisták ismerik. A lejegyzésnél igyekeztem a narratívák kiejtését reprezentálni, bár a diftongusokat nem jelölöm, a tördelésnél a logikát követtem.

Mikor az Úrjézus a földön járt,

Kiment a Gecsemáné kertbe

Leült egy figefa alá.

Arra ment, arra ment

Három szép szent szűz leány.

Így szól egy belőle:

Mária, szebb a te méhednek gyümölcse

Mint a szép fényes hold,
Aki az égen járt.
Arra ment, arra ment
Három szép szent szűz leány.
Így szól egy belőle:
Mária, szebb a te méhednek gyümölcse
Mint a fényes csillag
Aki az égen járt.
Úgy ne árcson neked
Semmiféle ijedés, betegség, szemártás, igézet,
Mint az Úrjézusnak nem ártott
A három szép szent szűz leány igézete.
Jézus Mária szent nevében ámen (Batár)

Almafa kivirágzott,
Anna asszony ül alatta.
Anna asszony szülé Máriát,
Mária szülé a kised Jézust.
Jézust az apostolok megigézték,
Anna asszony felmené Máriával együtt a Gecsemáni kertbe
elvivé, piros kőt csináltatott, kőkoporsóhoz érinté.
Találkozték három zsidó férfival
Három zsidó leányval.
Az aranyos kised Jézus megverődik tőle.
Annak összeszedék taknyát, nyálát
Piros márványkőre önték.
Úgy használjon az én gyermekemnek

*Mint a kiseded Jézusnak.
Szerm látta, szív verte, Uram Jézus vedd el róla.
(Salánk)*

Az általánosan ismert archaikus imák közül a *Fehér rózsza Mária* kezdetű szövegnek van talán a legtöbb variánsa régiókban. Ebből most csak egy szép nevetlenfalui változatot közlök., amelyet a narrativa a nevetleni templombúcsúban rendszeresen megjelenő szegény zarándoktól tanult még gyermekkorában.

*Fehér rózsza Mária
Engem Jézus talála.
Szent igével igézett,
Aranygyűrűvel pecsételt.
Ajtómon Jézus,
Ablakomon a Boldogságos Szűz Mária,
Házamnak négy sarkát
Őrizd angyal őrizd.
Míg a kokas megszólal.
Imént szól az angyal.
Kelj fel, Mária, kelj fel!
Megfogták szent fiadat,
Elvitték, szent vérért elcseppentették.
Jöttek az angyalok, s felszedték.
Szűz Mária elibe vitték...
Tenger fényébe ott van egy kis kápolna.
Arra ment a boldogságos szűz Mária
Ó fiam, szánom és bánom a te kínszenvedésedet.*

*Ó édesanyám, ne szánd, ne bánd az én szenvedésemet.
Eredj Betlehembe, hirdesd ezt az imádságot:
Aki ezt elmondja reggel felkeltibe, este lefektibe,
Pénteken napfelkeltére, szombaton früstökre,
Vasárnap három mise hallgatásával,
Annak nyitva van a mennyország kapuja. (Nevetlenfalu)*

Az alábbi imádság az egyik salánki imádságos füzetből való, természetesen a kézirat szöveghű másolatában. Ez az ima hosszabb formában megtalálható Erdélyi Zsuzsanna gyűjteményében.(Erdélyi Zs. 1999:269-271). A kutató megjegyzi róla, hogy az egész magyar nyelvterületen előforduló szöveg. A fennmaradás okaként a ponyvára jutást nevezi meg.

*Názáretbeli Jézus zsidók királya
Veszedelemben forgóknak istene
Megtetesült szent Ige
Ne hagyj a bűnben elveszni
Hét kereszt alatt lefekszem
Hét kereszt alatt felkelek
Őriz Angyal éjfélig
Szűz Mária viradatig
Jézus Krisztus mindvégig.
Gyarló testünk nyogodjék
De szívünk el ne aludjék.
Hogy téged mindenkor lászon
Minden gonoszt távoltartson.
Sátánok megköztessenek
Hogy testeik ne fertőzzenek.*

*Ezt enged mindenható Jézus
A te szűz Anyádnak és minden
Szenteidnek könyörgése által.
Ma van péntek annak napja vala.
Méne Jézus a kinok színhelyére
Meg látták a zsidók
Felfeszítették a magas keresztfára.
Foly a szent vére, szomorkodik.
Szent lelke, hervad a szent színe
Szól a boldogságos szűz Múria:
Ó fiam, szerelmes Fiam
Én azt gondoltam hogy te leszel bus
Látod fiam én vagyok bus
Aki ezt az imádságot háromszor lefektében
Háromszor felkeltében elmondja
Mind üdvözitem
Ámen
(Salánk)*

Hiedelmekkel átszőtt szakrális kalendáris ünnepekhez fűződő időképzet a régióban

A hagyományos paraszti időszemlélet leglényegesebb eleme a ciklikusság. Az évente ismétlődő újrakezdés ritualizálta a közösség életét (Bali 2000). E ciklikusság a természet törvényeihez igazodott, a körforgásban az egymást szabályosan követő változások megfigyelésén alapult. Így alakultak ki az évszakokhoz, az év egyes napjaihoz fűződő szokáscselekmények, az azokat átszövő hiedelmek. Mindez egyben túlélési

stratégiát nyújtott a változó helyzetekben, „rendet” biztosított a közösségben. Vannak egyfelől szent időintervallumok, az ünnepek ideje, másfelől van profán idő (Eliade 1989).

Az ünnep összekapcsolja a múlt, jelen és jövő dimenzióit, és ezzel értelmet ad az emberi életnek. Ebből következik az, hogy az ünnep jelene mindig összekapcsolódik a múlttal és a jövővel. Az ünneplő ember vállalja a múltat és a jövőt, elfogadva az időnek ember előtt rejtett mélyebb dimenzióit. Azáltal, hogy egy pillanatra kiemeli az embert a múló idő hétköznapi időstruktúrájából, megszünteti azt és ezáltal saját időstruktúrát teremt (Barna, 2004: 162).

Kárpátja hagyományos közösségeiben, a főként mezőgazdaságból élő elzárt falvakban a természeti idő ciklikus időszemlélete napjainkig mérvadó. E szemlélet értelmében az egyén saját életét is a természet körforgásához hasonlóan érzékeli. Főként idős beszélgetőtársaimnál tapasztaltam ezt a 21. század nyugati értékrendű embere számára ma már túlhaladott szemléletet. Mindennapjaikban nem mosódnak össze a napok. A szakrális ünnepeket a hivatalos egyház által előírt szabályok betartása mellett átszövik a néphitelemek. A naptári év bizonyos napjaihoz kötődő szokások és hiedelmek számos ősi elemet tartalmaznak. Ezeket nehéz lenne bármely etnikumhoz kötni. Arra szolgáltak, hogy a gonosz, rossz szellemeket elűzzék, a termékenység szellemét felébresszék (Tátrai, 1990: 104).

Az egymást követő hétköznapi napoknak is van szakrális tartalma: reggeli, déli esti imádság; katolikusoknál keddi, szerdai, és a legelterjedtebb pénteki vagy akár más napokra *felfogadott* böjtök. A vasárnapok szakralitása teljesen más struktúrával rendelkezik. A néphagyomány régióinkban még napjainkban is ismeri, az elzártabb területeken, főleg a ruszin

lakosság körében szigorúan be is tartja a szombat estétől vasárnap estig tartó munkatilalmat.

A vallási élet időbeli tagolódásának legmagasabb naptári szintje az egyházi év, amelyben az ünnepek állandó és váltakozó ciklusokban jelennek meg. A hagyományos kultúrában a kereszténység legnagyobb ünnepei két nagy ünnepi időszakba a karácsonyi és húsvét-pünkösd ünnepkörbe rendeződnek, s számos más eredetű ünnepet és jeles napot vonzanak magukhoz (Barta 2006).

A karácsonyi ünnepkör a hiedelmek tekintetében az egyik leggazdagabb. András napján a nagykomjáti ruszinok hisznek abban, ha megrugdossák a disznóól ajtaját, ahányat rőffen a disznó, az eladó lány annyi év múlva megy férjhez. Katalin napján Muzsalyban szokás cseresznye vagy meggyfaágat bevinni a házba, s ha karácsonyra kivirágzik, a virág mennyiségéből lehet következtetni a következő év termésére. Egész Kárpátalján ismerik azt a Luca napi hiedelmet, hogy derelyébe fiúneveket tartalmazó cédulákat gyúrnak, s amelyik nevet a főzés után kihúzza a lány, olyan nevű lesz a férje. Aklihegyen Luca napján, ha valaki kacsát vagy tyúkot tart, akkor még napfelkelte előtt búzát vagy kukoricát kell egy kerek abroncsba szórni, s elmodani közben: *„Az én tyúkom jobban tojjon, mint a másé.”* Dercenben gyűjtött adat, hogy ha karácsony vagy újév első reggelén, férfi lép be először a házba, s áldott állapotban van a gazdasszony vagy a leánya, akkor a születendő gyermek kislány lesz. Viszont, ha nő lép be először, értelemszerűen a gyermek kislány lesz. Főként görög katolikus vidékeken ismerik a hagyományt, hogy két karácsonyi ünnep között nem szabad babot főzni, mert sok lesz a betegség, pl. genyyes lesz az emberek arca.

A húsvét-pünkösd ünnepkör is nagyon sok napjainkban is élő hiedelmet tartalmaz.

Nagybégányban nagycsütörtökön elegendő tüzelőfát vittek be a házba, mert ha valaki nagypénteken vitt be tüzelőt, akkor úgy tartották, hogy a *csuszt* is magával vitte. Egész Ugocsában ismerik a hiedelmet, hogy pünkösöd hajnalán ki kell menni, s egy csörgedező patakban meg kell mosakodni, ha azt akarjuk, hogy szép és egészséges legyen arcunk.

A fentiekben szemléltetett hiedelmek a rendkívül gazdag vidékünkön még ma is élő és működő rendszer nagyon kis szegmensét szemléltetik, s egyben a kutatómunkák folytatására sarkallnak.

„Kiskegyedék foglaljanak helyet!” Amikor először hallottam, csak annyit éreztem, hogy más, mint az eddig ismert felszólítások. A rendszerváltás csírázásának kemény éveit éltük, sem azelőtt, sem akkor nem voltunk szokva az ilyen típusú udvariaskodáshoz. Igaz, olvasmányainkból tudtuk, hogy régen kisasszonynak szólították a lányokat, a kegyed is valamilyen udvariaskodó formulaként derengett. Mégis éreztük, hogy nem pusztán üres frázis, amit hallunk, egy letűnt világ nők iránti tisztelete bújt a szavak mögött, a kis elsősöket is emberszámba vevő tanár hangján szólt hozzánk Kótyuk Pista bácsi.

Aztán a nyelvtörténet órán bibliafordítások szövegeit elemeztünk, s miközben Pista bácsi az adott kor nyelvtani sajátosságaira hívta fel a figyelmet, rákérdezett egy-egy konkrét bibliai történetre, bibliai személyre is, ha nem ismertük, fejcsóválva ő maga mesélte el a tudnivalókat. Akkor még nem volt hittanoktatás, a vallási tiltás bástyái éppen csak repedeztek. Ateizmus órán még kiküldték az óráról az egyik csoporttársam, amiért karácsonyfát mert mondani fenyő helyett. Én büszke voltam magamra, mikor rájöttem, hogy szinte mindegyik történetet ismerem, s el is dicsekedtem vele nagymamám-nak, akinek nagy szerepe volt bibliaismereti tudásom megszer-

zésében. *Drága mamám akkor azt mondta: na, az a tanító, aki így ismeri a Bibliát, s erről még beszélni is mer azon az ungvári egyetemen, az csak rendes ember lehet, áldja mag az Isten! Mint mindig, most is a lényegre tapintott.*

Irodalom

- Assmann, Jan 1999. A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskulturákban. Budapest.
- Bali János 2000. A hagyományos paraszti időszemlélet átalakulása a 20.században. In: Kultúra és Közösség. II–III. sz. (81, 82, 85.)
- Barna Gábor 2004a. A szakrális idő. Kultúra és Közösség, VIII. évf. II. szám, 5–9.
- Barna Gábor 2004b. Népi vallásosság, Szeged–Budapest.
- Barta Elek 2006. Vallási terek szellemi öröksége. HEFOP tananyagfejlesztési program. Debrecen.
- Bárh János 1990. A katolikus magyarság vallásos életének néprajza. In: Magyar Néprajz VII. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Eliade, M. 1987. Szent és profán. Budapest.
- Erdélyi Zsuzsanna 1999. Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok. Kalligramm Kiadó, Pozsony.
- Fejős Zoltán – Küllös Imola 1990. Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl, Magyarságkutató Intézet, Budapest.
- Korpics Márta és P. Szilczl Dóra 2004. Szakrális kommunikáció. Typotex, Budapest.
- Lovász Irén 2002. Szakrális kommunikáció. Európai Folklorintézet, Budapest.
- Малиновский Бронислав К. (reprint) 1998 Магия. Наука. Религия : Пер.с англ. Вступ. Статья Редфилда и др. — М.: Рефл-бук.
- Tátrai Zsuzsanna 1990. Jeles napok – ünnepi szokások. In: *Magyar Néprajz VII..* Akadémiai Kiadó, Budapest, 102–262.)

KÖLCSÖNSZAVAK A HÁLÓZATBAN

Márku Anita¹

A nyelvi, etnikai kontaktus természetes velejárója, hogy az együttélés során tanulunk egymástól, átveszünk nyelvi és viselkedési mintákat, nyelvhasználatunkban interferenciajelenségek és kontaktusjelenségek tapasztalhatóak. Kétnyelvűségi körülmények között a *szókölcsonzés* vagy *lexikális kölcsonzés* az egyik leggyakoribb kontaktusjelenség.

Kárpátalján nagyon korán megkezdődtek a lexikai kölcsonzésekre irányuló kutatások, melyek tudományos megalapozásában Kótyuk István is kivette részét, kandidátusi értekezése 1973-ban született a témában (Kótyuk 1973). A szókölcsonzés azóta is töretlenül kedvelt vizsgálati jelensége a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról foglalkozó kutatásoknak. Gazdag szakirodalom áll az érdeklődők rendelkezésére (lásd Kótyuk 1973, 2007; Lizanec 1992, 1996, 2003; Fodó 1973; majd Csernicskó szerk. 2003: 125–138; Csernicskó 2008a, 2008b, 2009; Márku 2004, 2008a, 2008b, 2011a; b, 2013; Gazdag 2013 stb.).

Ezeknek a korai alapkutatásoknak köszönhető talán az is, hogy a kárpátaljai nyelvészek gyorsan reflektálni tudtak arra az igényre, ami a *Magyar értelmező kéziszótár* 2., átdolgozott kiadásakor felvetődött: nevezetesen, hogy az újonnan átdolgozott szótárba kerüljenek be határon túli szavak, lexikai elemek is.

„Az értelmező kéziszótár határtalanításával 1994 őszén Kontra Miklós kezdeményezésére a Magyar Tudományos

¹ A tanulmány az MTA posztdoktori ösztöndíjprogramjának időszakában készült.

Akadémia Nyelvtudományi Intézetének igazgatóhelyettese, Bakró-Nagy Marianne bízta meg a határon túli nagyrégiókban működő magyar nyelvészeket: Erdélyben Péntek Jánost és Szilágyi N. Sándort, Szlovákiában Lanstyák Istvánt, a Vajdaságban Ágoston Mihályt, a Kárpátalján pedig Csernicskó Istvánt” –olvashatjuk a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat honlapján.² Ezzel tulajdonképpen megkezdődött a határon túli területeken tevékenykedő nyelvészek hálózatba szerveződése, a Magyar Tudomány Akadémia védőszárnya alatt nyelvészeti kutatóműhelyek alakultak a nagyobb határon túli régiókban, közös célokat és kutatási programokat kezdtek.

A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat első és máig leginkább összehangolt közös projektje a határon túli nyelvváltozatok határtalanítása. „A határtalanítás (...) azokat a nyelvészeti – jelenleg leginkább lexikológiai és lexikográfiai, valamint korpusznyelvészeti – munkákat jelenti, melyeknek célja az, hogy az újonnan készülő vagy átdolgozott magyarországi nyelvészeti kiadványokban jelentőségüknek megfelelő mértékben jelenjenek meg a magyar nyelv határon túli változatai, azaz a címük szerint a »magyar« nyelvet vagy annak valamely részrendszerét bemutató kiadványok (értelmező szótárak, idegen szavak szótárai, helyesírási szótárak és a helyesírás-ellenőrző számítógépes programok, szinonimaszótárak, névszótárak, csoportnyelvi szótárak, kétnyelvű szótárak, nyelvtanok, helyesírási, nyelvhasználati, stilisztikai kézikönyvek stb.) – címükkel összhangban – ne a *magyarországi magyar nyelvvel* foglalkozzanak, hanem az *egyetemes magyar nyelvvel*, amely a magyarországi magyar nyelvváltozatokon kívül magába foglalja a határon túli magyar beszélőközösségek által beszélt nyelvváltozatokat is.” – írja

² A szóhatártalanítás története <http://ht.nytud.hu>

Lanstyák István a határon túli adatbázis (korábban ht-lista, most Termini adatbázis, Ht-online) bevezető honlapján (<http://ht.nytud.hu/htonline>). A szóhatártalanítási program keretében eddig három szótárba javasoltak a kutatóhálózat munkatársai ht szavakat, szókapcsolatokat, alakváltozatokat, jelentéseket, vonzatokat: az Osiris Helyesírás szótári részébe, a Tolcsvai Nagy Gábor által írt Osiris Idegen szavak szótárába, valamint az Eőry Vilma főszerkesztésével készült Értelmező szótár +-ba. Jelenleg a Prószéky Gábor és munkatársai által menedzselte Microsoft Office XP szövegszerkesztő programjaihoz készített helyesírás-ellenőrző határtalanítása van napirenden³ (vö. Beregszászi–Csernicskó 2004, Kolláth 2005, Tolcsvai 2007 stb.).

2007-re a Magyar Tudományos Akadémia határon túli kutatóállomásainak feladatait is ellátó nyelvi irodák és kutatóhelyek⁴ összehangolt munkájának gyümölcseként létrejött egy olyan adatbázis, amely több száz lexikai elemet tartalmazott kezdetleges szócikké alakítva, példamondattal adatolva. Ekkor létrehoztunk egy on-line felületet, ahol egyrészt az egyes régiók kutatócsoportjai, másrészt a nagyközönség számára is elérhetővé kívántuk tenni azokat a magyar-

³ A szóhatártalanításról bővebben lásd: <http://ht.nytud.hu/htonline/present.php?action=szohatartalanitas>;

⁴ A nyelvi irodák az MTA anyagi támogatásával jöttek létre 2001-ben a felvidéki Dunaszerdahelyen Szabómihály Gizella vezetésével (Gramma Nyelvi Iroda), a kárpátaljai Beregszászban Csernicskó István vezetésével (Hodinka Antal Intézet), az erdélyi Kolozsváron és Sepsiszentgyörgyön Péntek János vezetésével (Szabó T. Attila Nyelvi Intézet), a vajdasági Magyarbiznisz Papp György vezetésével (Magyar Nyelvi Korpusz) és Gábrityné Molnár Irén közreműködésével (Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka). 2007-ben Szoták Szilvi és Kolláth Anna kezdeményezésére megalakult az Imre Samu Nyelvi Intézet (ISNYI), amely összefogja az ún. kisrégiókban, Horvátországban, a Muravidéken (Szlovénia) és az Őrvidéken (Burgenland, Ausztria) létrejött munkacsoportokat. Szerbiában pedig Vukov Raffai Éva vezetésével a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet csatlakozott a hálózathoz 2013-ban (a Terminiről lásd Benó–Péntek szerk. 2011).

országiaktól eltérő, idegen eredetű szavakat, amelyeket a Kárpát-medencében, az országhatáron túl élő magyarok használnak. A ht-online, ht-szótár vagy Termini adatbázis néven is ismert szótár tulajdonképpen egy „hét nyelven beszélő szótár”⁵, mivel mind a hét, Magyarországot körülvevő ország magyarul a régióinak szavait tartalmazza (Erdély, Felvidék, Vajdaság, Kárpátalja, Horvátország, Muravidék, Órvidék).

A ht adatbázisban található szavak és állandósult szókapcsolatok túlnyomó része a többségi nyelvek hatására jött létre közvetlen vagy közvetett kölcsönzéssel; csekély számban fordulnak csak elő olyan alakulatok, amelyek az átadó nyelvektől függetlenül keletkeztek. A szótárépítéssel a célunk egyrészt az, hogy lehetővé tegyük a felhasználóknak, hogy megismerhessék más magyar nyelvváltozatok sajátos szavait és szójelentéseit (pl. *buletin, hranolki, bambusz, gruscsik, cicibán, melanzs*), másrészt az, hogy e régiók beszélői megismerhessék e szavak közmagyar megfelelőit (ha vannak ilyenek).

A ht-online építésében részt vesznek a különböző határon-túli régiók munkatársai. Kárpátalján a Hodinka Antal Intézet munkatársai vesznek részt a munkálatokban. Az adatbázis jelenleg összesen 4087 címszót tartalmaz, ezek közül 679 kárpátaljai „felségjelzésű”, azaz Kárpátalján is adathozható.

A szótárban megtalálhatóak olyan szócikkek, amelyek minden régióban használatosak kivéve Magyarországon, valamint olyanok is, amelyek csak vidékünkre jellemzőek:

balkon (fn) ~ok, ~t, ~ja

1. (Ép Ház) **Er** (ált) (közh) (köz), **Fv** (ált) (közh) (köz), **Va** (ált) (közh) (köz), **Ka** (ált) (közh) (köz), **Hv** (köz), **Mv** (ált) (közh)

⁵ <http://karpatalja.ma/tudomany/115-het-nyelven-beszelo-magyarmagyar-szotar>,

(köz), **Őv** (ált) (közh) (köz) lakóházi erkély ♠ Er Ez a klasszikus muskátli fajta bármelybalkon elengedhetetlen tartozéka. (www.struguridemasa.ro/hu) ♠ Fv Ha a lurkó befejezi az iskolát, az iskolatáskát kiakasztják a balkonra, és nagy betűkkel kiírják: hurrá. (www.ujno.sk)

2. (Ép) Fv (ált) (közh) (köz), **Va** (ált) (közh) (köz) (színházban, moziban) nézőtéri erkély ♥[▫] Fv MÉR a balkonra vettél jegyet? (f.n.)

[ro balcon 'terasz', 'erkély' < fr balcon 'ua']

(→ [balkonajtó](#), [balkonos](#))

bint (fn) ~ek, ~et, ~je

(Orv) **Ka** (ált) (közh) (biz) géz, kötszer ♥[▫] Ka ka Jancsi lábán binttel bekötöttem a biciklibaleset nyomait. ♥[▫] Ka Hozd gyorsan a bintet, be kell kötni a sebet.

[or/ukr бинт 'ua' < ném binde 'kötés']

blatnoj I. (blátnoj) (mn) -, -

Ka (iff) (szleng) (lezs) vagány, menő ♠• Ka Külön kiemelhető, hogy az orosz-ukrán szleng szavai, így a "blatnoj" (menő), a "pizgyec" (beszarás, baszhatjuk, kifingik), egyes nyelvjárási alakok, mint az "oszt akko", a "hova mentsz", a földrajzi nevek (Beregszász, Zápszony) szerepeltetése szociolingvisztikailag pontosan meghatározható helyhez és közösséghez (a kárpátaljai magyar kisebbséghez) köti a történések nagy részét. (http://csordaslaszlo.blogspot.com) ♠• Ka ih Egyébként a "Blatnoj" az a tipikus menő-t jelent nagyobb körökbe, máshogy nemtudom elmagyarázni, akár mai szóval a Raj

:D. (testmodositas.blog.hu)

[or/ukr бладно́й/бла́тний 'bűnöző, vagány' < lengy blat 'orgazda']

blatnoj II. (fn) ~ok, ~t, -

1. Ka (ált) (szleng) () a börtönhierarchiában a legmagasabban álló személy, zsvány ♠ Ka ih Ez alatt azt értem, hogy a civil életben loptak, raboltak, prostituáltak voltak, rosszabb esetben még gyilkoltak is. Köztük még talán több "Blatnoj" vagyis zsvány volt, mint a férfiak között. (www.gulag.hu) ♠ Ka ih A

"Blatnoj" zsvány nők zöme mindenre elszánt volt, és a gyilkolástól sem riadt vissza. (www.gulag.hu)

2. Ka (ált) (szleng) () nagymenő, vagány ♠ Ka Blatnojok és prosztitutkák között

(minikritika). (<http://csordaslaszlo.blogspot.com>)

[or/ukr блатной/блатний 'bűnöző, vagány' < lengy blat 'orgazda']

A ht-online többféle funkciót is ellát. A ht-online a határon túli magyar nyelvváltozatok közhasználatú szókészleti elemei – szavai és állandósult szókapcsolatai – közül azokat tartalmazza, amelyeknek legalább az egyik tagja idegen eredetű szó; ilyen értelemben a szótár jelenlegi formájában egyfajta „idegen szavak szótára”. A szótárban található szavak számottevő része az adott ország államnyelvéből származó kölcsönszó, főként közvetlen kölcsönzés. De a többi szókölcönzés-típus (jelentéskölcsönzés, tükörfordítások, hibrid kölcsönzések) is megtalálható a szótárban.

(pénzt) cserél (igei szerk) (rejtett)

(Pénz) **Ka** (ált) (köz) (köz) pénzt vált ♠ Ka A kárpátaljai magyar nyelvhasználatban előforduló tükörszavak és -kifejezések közül néhány: átfordít/lefordít, (pénzt) cserél/vált, feljátszik/megnetofonra felvesz (vmit). (Phd értekezés, Márku Anita) ♥ Ka Milyen árfolyamban cserélik a forintot hrivnyára a bankban?

fogpaszta (fn) ~k, ~t, ~ja

(Kozmet) **Er** (ált) (közh) (köz), **Fv** (ált) (közh) (köz), **Va** (ált) (közh)

(köz), **Ka** (ált) (közh) (köz), **Hv** (ált) (közh) (köz), **Őv** (ált) (közh)

(biz) fogkrém ♠ Er Fogpaszta helyett használj szódabikarbónát.

Tarts komposztkészítő gilisztákat (online rendelhető, házhoz

szállítják). (www.eletmod.transindex.ro) ♠ Er Ne feledd, bármit is

sugalljanak a reklámok, a rágógumi nem helyettesíti a fogkefe

és fogpaszta használatát. (www.szatmar.ro)

(→ [cipőpaszta](#), [paradicsompaszta](#), [paszta](#))

A ht-online általános szótárként is hasznosítható. Azaz a szóanyag kiválogatásában nem korlátozódik a nyelv valamely sajátos változataira (dialektusaira, regiszterekre), hanem elvileg minden nyelvváltozatból merít. Mindenekelőtt azok a szóképzleti egységek kerültek bele, amelyek az adott állami nyelvváltozatban (pl. az erdélyi vagy a kárpátaljai magyarban) többé-kevésbé közhasználatúak. Közhasználatúnak azokat a szavakat és állandósult szókapcsolatokat tekintjük, melyeket az adott ország (pl. Románia, Szlovákia, Ukrajna) magyarlakta területeinek nagy részén a beszélők számottevő hányada használ vagy legalábbis ismer. Ebből következően a szótár nem, vagy csak csekély hányadban tartalmaz olyan szavakat, amelyek csupán egy-egy kisebb nyelvjárásterületen élnek, ill. csak valamely marginális szakma, foglalkozási ág sajátos, a kívülállók által nem vagy alig ismert szókincséhez tartoznak. A különféle tudományszakok, szakmák, foglalkozási ágak, kedvtelések, sportok stb. szókincséből elsősorban azokat az elemeket tartalmazza szótárunk, melyekkel az adott tudományon, szakmán, foglalkozáson stb. kívül állók is találkozhatnak, amelyek sokuk passzív szókincsébe beletartoznak.

A ht-online alapvetően a mai magyar nyelv szótára is, de a „mai magyar nyelv” fogalmát rugalmasan kezeljük, s elvileg

minden olyan szót felvesszünk, amely Trianon után került be a magyar nyelv határon túli változataiba vagy Trianon után változott meg számottevően a jelentése és/vagy a stílusértéke, tehát azokat is, amelyek azóta kikoptak a használatból. Szótárunkba szívesen vesszük fel az egészen új szókészleti elemeket is, amennyiben használatuk legalább egy korosztály nyelvhasználatában elterjedtnek mondható. A „szótárérettség” kritériumát nem alkalmazzuk olyan szigorúan, mint a nyomtatott szótárak, hiszen ha egy szóról „menet közben” kiderül, hogy mégsem volt „szótárérett”, az adatbázisból egy gombnyomással eltüntethető. Az ilyen szavak adatolása azonban mindenképpen indokolható.

Ennek ellenére hiányossága a szótárnak, hogy jelenleg nem igazán tartalmaz még a mobilkommunikációhoz, internethasználatához köthető szavakat, kifejezéseket, amelyek viszont nagyon is jelen vannak napjaink nyelvhasználatában. Mivel az internetes nyelvészet és mobilkommunikációs nyelvhasználat vizsgálata fiatal, dinamikusan fejlődő kutatási irány, ezért kutatási módszertana, a korpuszgyűjtés lehetőségei is kidolgozatlanok (Márku 2012), s eddig a Termini-adatbázis építésénél a netes világhoz, a virtuális térhez kapcsolódó szavak gyűjtésére kevés figyelmet fordítottunk.

A kárpátaljai szójegyzékben az *usb-kulcs*, *pendrive* helyi megnevezése sorolható ebbe a kategóriába.

fles [fless] (flash) (fn) ~ek, ~t, ~e

(Inf) **Ka** (ált) (köz) (köz) öngyújtóhoz hasonló alakú és méretű, USB-csatlakozós memóriakártya; pendrive ♥ Ka *Hozok egy flest, amire felmásolhatod nekem a pályázati anyagot.*

[or/ukr флеш-драйв, флешка szleng 'USB-csatlakozós memóriakártya' < ang flash drive < 'ua']

(→ [fleska](#))

fleska (fn) ~k, ~t, ~ja

(Inf) **Ka** (ált) (köz) (kissé biz) öngyújtóhoz hasonló alakú és méretű, USB-csatlakozós memóriakártya; pendrive ♥ Ka *Add ide a fleskád, hogy rámentsem az adatokat.*

[or/ukr флешка szleng 'USB-csatlakozós memóriakártya' < ang flash drive < 'ua']

(→ [fles](#))

Az internetes nyelvhasználat tudományos vizsgálata új irány a nyelvészetben belül. Aktuális, sok kutatási problémát felvető, és kialakulóban lévő területe az alkalmazott nyelvészetnek, szociolingvisztikának és a kommunikációtudománynak egyaránt. Mivel az elektronikus kommunikáció angol nyelvterületen hódított először, ezért az első szakirodalmak és kutatások is ehhez köthetőek (Androutsopoulos 2006, Bergs 2005, Crystal 2001/2004).

A kárpátaljai magyarok kétnyelvűségét, a jellemző kontaktusjelenségeket eddig főként beszélt nyelvi és írott szövegeken vizsgálták, viszont az internetes kommunikációt mint sajátos, az írott és beszélt nyelv között elhelyezkedő kommunikációs eszközt eddig nem vették górcső alá, pedig itt is adatolhatók a speciálisan ehhez a területhez köthető kölcsönelemeken kívül „hagyományos” kölcsönzések is.

2010-ben kezdődött saját kezdeményezésként a kétnyelvűségi jelenségek figyelése az általam is aktívan használt internetes közösségépítő oldalakon: *facebook.com*, *iwiw.hu*; és csevegő programokon: *skype*, *gmail-chat*; valamint a mobilkommunikációs eszközökhöz kapcsolható kifejezések gyűjtése. Az említett oldalak figyelése rendszeres, a megnyilatkozásokat akkor gyűjtjük ki, ha biztosan kárpátaljai kétnyelvű beszélőtől származik, ismerjük a beszélő nyelvi hátterét (pl. személyes ismerősöm).

Kissé kétségbeesett üzenet egy forró nyári napon a facebook.com közösségi portálon



Magyarországon Veszelszki Ágnes szerkesztésében 2012-ben jelent meg az első olyan szótár, amelynek (Netszótár, @-tól zukbergnetig) célja saját bevallása szerint „nem egy újabb informatikai szakszótár létrehozása, hanem különösen a magánjellegű digitális kommunikáció (kiemelten a csetelés, a közösségi oldalak használata és az azokon keresztül történő társalgás, a blogok, a fórumok, továbbá a számítógépes játékok) szókincsének dokumentálása” (Veszelszki szerk. 2012: 7). A szótár 2000 szócikket tartalmaz, főként az angolból átvett közvetlen kölcsönzéseket, vagy jelentésbővítéseket. De ezzel a kiadvánnyal ismét egy olyan szótár látott napvilágot Magyarországon, amely nem veszi figyelembe a határon túli sajátosságokat: csupán magyarországi szótár.

A kárpátaljai beszélők nyelvhasználatára nemcsak az infokommunikációs szókincsset uraló angol nyelv van hatással, hanem a többségi nyelv is, igaz, gyakran közvetítőként, de gyakran közvetlenül is. Néhány kölcsönelem álljon itt példaként, amelyek bekerülhetek volna a fent említett szótárba, s

amelyek reményeink szerint bekerülnek majd egy esetleges újradolgozott kiadásba, de a ht-online-ba biztosan:

bál – баа: mobiltelefonon; sim kártyával működő mobilinternet hordozóján a (pénz)egység;

perevirka – перевірка: egyenleg ellenőrzés;

odnoklásznyik – odnoklasznyiki.ru orosz internetes közösségi oldal neve;

kontakt – **vkontaktye** – vk – **véká**: <http://vk.com>

vkontakte ukrán/orosz internetes közösségi oldal neve;

kontakt: mobileszközök közötti kapcsolat, jel;

eszemeszka: sms, rövid szöveges üzenet;

emtéesz/mts, emtécé/mtc: MTC/MTS ukrán mobilszolgáltató;

perezvonyity: visszahívós sms.

Ez utóbbi szócikk szerepel is a szótárban nagyon pontos értelmezéssel (bevallom ennek a kifejezésnek a „magyar” megfelelőjét én is ebből a szótárból tudtam meg), már csak a határon túli kifejezések hiányozhatnak a teljesség érzéséhez egy határon túli magyar számára:

„visszahívós sms: Mobiltelefonról küldhető üzenettípus.

Ha nincs elegendő összeg a mobiltelefon feltöltőkártyás egyenlegén, a kezdeményező visszahívást kérhet. Erről a szolgáltató a hívni szándékozott számra a hívó nevében sms-t küld, amelyben arról ad tájékoztatást, hogy a hívó fél megfelelő egyenleg hiányában visszahívást kér. *Ha elfogy az egyenlegemről a pénz, visszahívós sms-eket írok...*„

S ide kíváncszna a Ka felségjelzésű példamondat: *„Küldj egy perezvonyitot/perezvonyit, s visszahívolak”*.

Ilyen kontaktushatásból eredő lexikai elemek bizonyára használatosak a többi határon túli régióban is, pl. Erdélyben a

fűcse: facebook.com. Ezért ezeknek a lexikai elemeknek a gyűjtése, dokumentálása fontos feladat a jövőre nézve.

A ht-online adatbázis és munkaeszköz is egyben. „A ht-online nemcsak a nyomtatott szótáraktól különbözik, hanem az internetes online szótáraktól is. Ennek Janus-arcúsága az oka, az, hogy a ht-online kettős szerepet tölt be: más-más arcát mutatja a látogatónak attól függően, hogy az regisztrálatlan vagy regisztrált külső felhasználó-e vagy pedig a ht-online munkatársa, ún. fejlesztő, ill. más olyan szakember, aki fejlesztői jogosítványokkal rendelkezik. A külső felhasználók számára a ht-online betűrendbe szedett szavak gyűjteményeként, azaz többé-kevésbé szokványos szótárként működik: megtalálhatók benne mindazok az adatok, amelyekre az átlagos szótárhasználóknak szükségük van (pl. a címszó írásváltozatai, kiejtése, szófaja, eredete, fogalomkörü minősítése, stílusértéke, jelentése). Ugyanakkor a ht-online több olyan típusú adatot is tartalmaz, amelyek nem szoktak szótárakban szerepelni (pl. a címszó alaki szerkezete, valamely kölcsönszó-típushoz való tartozása, nyelvészeti feldolgozására vonatkozó bibliográfiai adatok). Ezeket az adatokat a ht-online a külső felhasználók számára meg sem jeleníti” (<http://ht.nytud.hu>).

Ugyanakkor fontosnak tartjuk azt is, hogy ne csak nyelvészek, a nyelvészet iránt érdeklődők találkozzanak a ht-adatbázissal, hanem eljusson laikusokhoz is, fiatalokhoz, idősekhez egyaránt. Ennek elősegítésére a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat működtet egy oldalt a legnépszerűbb közösségi oldalon, a facebook.com-on⁶, melynek menedzselését, építését Kitlei Ibolyával közösen vállaltuk. Ezen a nyilvános oldalon igyekszünk megosztani mindent, ami Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózaton belül történik,

⁶ <https://www.facebook.com/pages/Termini-Magyar-Nyelvi-Kutatóhálózat>

beszámolunk eseményekről, a hálózatba tartozó nyelvi irodák működéséről, a „nyelvtársak”⁷ tudományos tevékenységéről, s időnként a ht-adatbázis népszerűsítése céljából megosztunk egy-egy szócikket, kiegészítve azt multimédiás (kép, kisvideo, zene) hivatkozásokkal.

Egy szócikk, a kvász megjelenési módja a Termini facebook oldalán



Ezzel is megpróbáljuk teljesíteni azt a vállalásunkat, ami a nyelvész felelőssége, mióta Labov (1982) megfogalmazta a társadalomtudományi kutatásokkal szembeni fontosabb etikai szabályokat. Az *adósság elve* szerint ugyanis „aki nyelvi adatokat gyűjtött egy beszélőközösség tagjaitól, annak kötelessége azt a tudást, amelyre így szert tett a közösség javára kamatoztatni, amikor annak erre szüksége van” (Labov

⁷ Lanstyák István informális terminusa a Termini nyelvész munkatársainak megnevezésére.

1982, idézi Kontra 2010), s a mikor csak erre a kutatónak lehetősége van.

Az ünnepelt, Kótyuk István (Pista bácsi), többek között tankönyveivel, jó példával jár előttünk ebben!

Irodalom

- Androutsopoulos, Jannis 2006. Introduction: Sociolinguistics and computer-mediated communication *Journal of Sociolinguistics* 10/4: 419–438.
- Benő Attila – Péntek János szerk. 2011. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve. Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok*. Dunaszerdahely–Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda–Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004. Magyar értelmező kéziszótár: (majdnem) minden magyar szótára. Beregszászi Anikó – Csernicskó István, ...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról, 127–137. Ungvár: PoliPrint.
- Bergs, Alexander 2005. Analyzing online communication from a social network point of view: questions, problems, perspectives. *Language@Internet* SV1-3/2006 (www.languageatinternet.de, urn:nbn:de:0009-7-3712, ISSN 1860-2029).
- Crystal, David 2001/2004. *Language and the Internet*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Csernicskó István 2008a. „ide vannak gyökerezve azok a szavak” A szókölcsonzésekről a kárpátaljai magyar hanganyagtár alapján. *Acta Beregsiensis* VII/2: 7–19.
- Csernicskó István 2008b. „Nekünk ez a szép, mert ezt beszéljük”. A saját nyelvváltozatokhoz való viszony a kárpátaljai magyar hanganyagtár alapján. *Együtt* 2: 69–79.
- Csernicskó István 2009. A szókölcsonzéshez való viszony a kárpátaljai magyar közösségben. In: Lanstyák István – Menyhárt József – Szabó Mihály Gizella szerk., *Tanulmányok a kétnyelvűségről V.*, 11–27. Dunaszerdahely: Gramma.

- Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Ungvár: PoliPrint Kft.
- Csernicskó István szerk. 2010a. *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Budapest–Beregszász: MTA Magyar Tudományosságért Külföldön Elnöki Bizottsága – Hodinka Antal Intézet.
- Csernicskó István szerk. 2010b. *Nyelvek, emberek, helyzetek. A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár: PoliPrint.
- Eőry Vilma főszerk. 2007. *Értelmező szótár+ (2 kötet). Értelmezések, példamondatok, szinonimák, ellentétek, szólások, közmondások, etimológiák, nyelvhasználati tanácsok és fogalomköri csoportok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Fodó Sándor 1973. Szláv jövevényszók a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. *Magyar Nyelvjárások XIX*: 41–52.
- Gazdag Vilmos 2013 Orosz/ukrán lexikai elemek a kárpátaljai magyar nyomtatott sajtóban In: Gecső Tamás, Sárdi Csilla szerk. *Nyelvhasználat a médiában*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kolláth, Anna 2005. *Magyarul a Muravidéken*. Maribor: Slavistično društvo, (Zora 39).
- Kontra Miklós 2010. *Hasznos nyelvészet*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Kótyuk István (Ковтюк Иштван) 1973. *Украинизмы в венгерском говоре низовя реки Уж Закарпатской области Украинской ССР*. Kandidátusi éretkezés. Uzsgorod: Uzsgorodi Állami Egyetem.
- Kótyuk István 2007. *Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре. Ньиредьхаза*: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.
- Labov 1982. Objectivity and commitment in linguistic science: the case of the Black English trial in Ann Arbor. *Language in Society* 11: 165–202.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2006. *Helyesírás*. Budapest: Osiris Könyvkiadó.
- Lizanec Petro 1992. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza I. kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Lizanec Petro 1996. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza II. kötet*. Ungvár: Patent Nyomdaipari Vállalat.
- Lizanec Péter 2003. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza III. kötet*. Ungvár–Debrecen: „Ethnica” Kiadó.
- Márku Anita 2004. Kölcsönszók használata a kárpátaljai magyar fiatalok körében. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István szerk. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 44–55. Ungvár: PoliPrint.
- Márku Anita 2008a. *Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyarok körében*. Ungvár – Beregszász: PoliPrint Kft. – KMF.
- Márku Anita 2008b. Szókölcsonzés a kárpátaljai magyar főiskolások és egyetemisták körében. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 1-2: 27–39.
- Márku Anita 2011a. *„Po zákárpátszki” Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák (nyelvválasztás, kódváltás) szocio- és pszicholingvisztikai aspektusai a kárpátaljai magyar közösségben*. Doktori disszertáció. Veszprém: Pannon Egyetem.
- Márku Anita (Марку, Аніта) 2011b. Слов’янські лексичні запозичення у мовленні угорців Закарпатської області. *Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань, 2011. 52–54.
- Márku Anita 2012. Etikai dilemma és kódváltás-korpusz. *Előadás*. 17. *Élőnyelvi Konferencia*, Szeged.
- Márku Anita 2013. *„Po zákárpátszki” Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár: „Líra” Poligráfcentrum.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2007. A határtalanítás egy újabb megvalósulásáról. In: Benő Attila, Fazakas Emese, Szilágyi N. Sándor szerk. *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére*, 399–405. Kolozsvár, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2008. *Idegen szavak szótára*. Budapest: Osiris Kiadó.

Veszelszki Ágnes szerk. 2012. *Netszótár @-tól a zukebergnetig.*
Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

Főiskolásként sose értettem (és azóta sem), hogy lehet kívülről fújni az akadémiai leíró nyelvtant (A mai magyar nyelv rendszere: leíró nyelvtan I., II.)!!!!?? Csodáltuk Pista bácsit, hogy képes volt pályája kezdetén valószínűleg többször is kézbe venni azokat a piszkosszürke, súlyos, vaskos könyveket, amelyeket azért mi is lapozgattunk néha; nem túl nagy lelkesedéssel, de meggyőződéssel, belátással. Tudtuk, mert tapasztaltuk, hogy ha nem tesszük ezt, akkor Pista bácsi egy rosszul elemzett mondatnál képes arra, hogy a kezében lévő krétát lendületből útnak indítva ösztönözzön gondolkodásra minket. Mai napig hasznos az a rendszerszerű tudás, amit azokon az órákon tanultam. Később kollégaként az anekdotázó, jókedélyű és a virágokat szenvedélyesen szerető embert, a tudományos munkában megalkuvást nem tűrő szakembert is megismerhettem. Nagyon szerencsésnek érzem magam ezért!

A KÁRPÁTALJAI MAGYAR TELEPÜLÉSNEVEK VÁLTOZÁSA A XX. SZÁZAD FOLYAMÁN

Molnár D. István

A Magyarországon kívüli földrajzi nevek kodifikációja mint folyamatos szakmai és államigazgatási feladat a XX. század elején átkerült az utódállamok hatáskörébe. Ennek első és általános következménye az volt, hogy a továbbiakban mindenütt figyelmen kívül hagyták a magyar nyelvi és névtani szempontokat, többnyire a helyi magyar névhasználat gyakorlatát és a történeti hagyományt is, illetve a névadásban az államközpontúság elvét alkalmazták, ezért a geomorfológiailag együvé tartozó tájaknak az országhatárral elválasztott részét külön, saját néven nevezték, például, Bene így lett *Добросіля*, Dercen *Дрисино*, Zápszony *Заставне* stb.

A helyzetet bonyolítja az is, hogy a magyarországi térképek névhasználatára sem egységes, a múlt század folyamán többször is változott, ez elsősorban azzal függött össze, hogy a térképészeti gyakorlatban mennyire alkalmazták az államközpontúság elvét.

Az utóbbi időben a helységnevek is a közvélemény figyelmébe kerültek területünkön, hiszen egy-egy város, falu neve az ott élő nép hagyományát, kultúráját őrzi, ezért nem mindegy, hogy hogyan bánunk velük. Azonban nem is olyan könnyű és egyszerű megőrizni a helységneveket, hiszen a politikai fordulatok következtében a helyi lakosság megkérdése nélkül már számos alkalommal átkereszteltek egy-egy települést Kárpátalján.

Kárpátalja magyar földrajzi neveinek írásbeli, illetve szóbeli használatát tekintve bizonytalanság fedezhető fel azt illetően, hogy mi is egy-egy település (hivatalos) magyar neve, mivel gyakran eltérő nevek szerepelnek a településnév-azonosító szótárakban, lexikonokban, internetes adatbázisokban, illetve a hivatalokban. Ezért ha az olvasó nem ismeri a település minden névváltozatát, gyakran meg sem találja az adott települést, annyira különböznek az egyes nevek. Ám hasonló gondokkal küzdenek számos más a volt szovjet blokkhoz tartozó országban élő magyarok is.

Vidékünkön az Osztrák-Magyar Monarchia idején 1898 és 1912 között volt az első településnév-rendezés. A fő elvek azok voltak, hogy a könnyebb beazonosítás érdekében szűnjenek meg az azonos településnevek, ezt általában egy köznévi előtag beszúrásával érték el, pl. *Déda–Beregdéda*, *Salamon–Tiszasalamon* (Beregszászi 1995-1996).

A csehszlovák érában 1919–1938 között számos település kapott új nevet, példának okáért ettől az időszaktól kezdve kezdik Beregszászt *Berehováként* is emlegetni. Az első világháború után megalakult Csehszlovákiában, 1920-ban fogadták el a településnevek használatát szabályozó törvényt (Szabó-mihály 2007). A belügyminisztérium minden település számára szláv nevet határozott meg, ahol viszont a kisebbségi állampolgárok számaránya elérte a 20%-ot, ott kisebbségi nyelvű helységnevet is jóváhagytak. Ha korábbi forrásokból volt adatható szláv név, az vált a település új nevévé, ha nem, akkor a hatósági névmegállapítás során az értelmezhető köz- vagy tulajdonnévi tagot fordították le szlovák nyelvre.

A visszacsatolás után, az 1939–1944 közötti időszakban több települést is átneveztek, közöttük sok ruszin település kap új magyar nevet, pl.: *Kuzmino–Beregszilvás*, *Rosztoka–Alsóhatárszeg*, *Vovkove–Ungordas*, *Medvegyivci–Fagyalos*. A ma-

gyar települések visszakapják a törzskönyvezéskor megállapított magyar nevüket, illetve település-összevonás esetén új nevet kapott a település.

A II. világháború után, miután Kárpátalja a Szovjetunióhoz, illetve az USZSZK-hoz került, ideológiai és nemzetpolitikai okoknak köszönhetően számos főként magyarul kárpátaljai település orosz nevet kapott. A legtöbb esetben olyan, amelynek semmi köze nem volt az eredetihez. Az átnevezés már a szovjet csapatok megszállásával egy időben, 1944 novemberében megkezdődött (Csernicskó 2013: 193–196). Hivatalosan 1946. június 25-én fogadta el a települések új nevét az USZSZK Legfelsőbb Tanácsa (Lizanec, 1991). Ekkor lett: Bátyuból *Vuzlove*, Botfalvából *Prikordonne*, Asztélyból *Luzsánka*.

Csupán 15 kárpátaljai településnek volt azonos a magyar és a szláv elnevezése. Ezek a következők voltak: Gálóc, Minaj, Bukovinka, Lubrovica, Majdán, Vári, Dubi, Iza, Saján, Uzsok, Ábránka, Miskarevica, Talamás, Zányka és Uglja (Szabó, 1995). Míg a helységek magyar nevei közül egy sem ismétlődött, a szláv, orosz helységnevek gyakran ismétlődtek. A legkirívóbb Novoszolica, melyből megyeszerte öt is volt, a *Nove Szelo* és a *Rosztoka* nevet pedig három-három település is viselte.

Habár a médiában és a hivatalos szinteken csak az új oroszosított településneveket lehetett használni, a kárpátaljai magyar lakosság nyelvhasználatában nem tudtak meghonosodni az új nevek.

A rendszerváltást követően enyhülni kezdtek a települések névhasználatát korlátozó intézkedések, így a helyi magyar sajtóban is használni kezdték a települések eredeti, 1946 előtti neveit, illetve az adott településen élő lakosság által használt névváltozatot. Ám a probléma továbbra sem oldódott

meg, hiszen hivatalosan továbbra is az 1946-ban jóváhagyott nevek maradtak érvényben. Számos településnek több névváltozata is volt, és a kárpátaljai magyar értelmiség nem tudott dűlőre jutni abban a kérdésben, hogy milyen szempontok legyenek a mérvadóak egy adott település történelmi névének hivatalossá tételében, maguk a nyelvészek sem jutottak egységes álláspontra, sőt olykor teljesen ellentétes volt a véleményük.

1991. február 22-én az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsának elnöke, Leonyid Kravcsuk rendeletben visszaállítja két kárpátaljai település: *Tiszaásvány* és *Eszeny* történelmi nevét ennek megfelelően az ukrán elnevezésük is megváltozik (1. táblázat).

1. táblázat. Az 1991. február 22-én nevüket visszacapott települések

Magyar név	Régi ukrán név	Új ukrán név
Tiszaásvány	<i>Мінеральне</i>	<i>Тисзаашвань</i>
Eszeny	<i>Яворове</i>	<i>Есень</i>

Az Ungvári Állami Egyetem magyar tanszékének és a Hungarológiai Intézetnek, mely 1988 januárjától működött, s melyek vezetője egy és ugyanaz a személy, Lizanec Péter, a következő álláspontot vallotta a kárpátaljai települések történelmi névének visszaállításával kapcsolatban:

„1. Meg kell hagyni a települések azon régi elnevezését, melyek szerepelnek a történelmi okmányokban, s kiállták a különböző rendszerek változását, megőrizték eredeti nevüket; mint például Bilki, Zahattya, Kusnica, Oszij, Dorobratovo stb.

2. Azokat a város, illetve faluneveket, melyek a történelem során változtak, felül kell vizsgálni, s azt a változatot választani ki, amely mind történelmi, mind nyelvi szempontból megalapozott, s

természetesen figyelembe kell venni azt is, hogyan honosodott meg használata a lakosság körében.

Pontosítani kell a helységnevek helyesírásának alapelveit az adott nyelvben, s a más nyelvekre való átírás szabályait is.” (Lizanec, 1991).

A kárpátaljai magyarlakta települések nevének megváltoztatását illetően a Hungarológiai Központ számos alkalommal adott tanácsot egy-egy magyarlakta település községi tanácsának a település nevének megválasztásával, a helyes névváltozat kiválasztásával és a magyar név kiírásával kapcsolatban, melyben a következő elveket vette figyelembe:

„1. Magyarul úgy írjuk a helységneveket, ahogyan az a nyelvhasználatban meghonosodott, s ahogyan a történelmi okmányokban is fellelhető. Orosz, illetve ukrán nyelven történő írásuk esetén cirill betűket alkalmaznak, természetesen figyelembe véve a nyelve fonetikai és morfológiai szabályait. (Például: Császlóc–Császlivci, Barkaszó–Barkaszovo, Bökény–Bekeny.)

2. A többelemű helységneveket a magyar helyesírási gyakorlatnak megfelelően írjuk, ukrán és orosz nyelven a jelzős köznévi előtag lefordítandó. Például: Feketepatak–Csornij Potyik, Kisbégány–Mala (Malaja) Begany, Nagydobrony–Velika (Velikaja) Dobrony.

3. Az ukrán települések nevét a magyar nyelvfonetikai és morfológiai szabályainak megfelelően átírásban használja (Volovec–Volóc, Kvaszovo–Kovács, Szvaljava–Szolyva, Verjaca–Veréce stb).

4. Az ukrán helységnevekben a köznévi eredetű jelző magyarra fordítandó: Mala Kopanya–Kiskopány, Verhnyi Remeti–Felsőremete stb.

5. A főnévi alakú helységnevek az ukrán irodalmi nyelvben -e végződést kapnak: Ardanove, Berehove, Mukacseve. Kárpátalján viszont az -o végződéses formájuk honosodott meg: Ardanovo, Berehovo, Mukacsevo. Véleményünk szerint ezt figyelembe is kell

venni, s nem szabad erőltetni az -e végződés használatát. Kivételt képeznek azok a települések, amelyek a régi -oe végződéses formából alakultak: Verbovoje–Verbove, Hluboke, Holubine, Gyilove, Dubove stb., bár a beszélt nyelvben még ma is a régi formájukban élnek: Hlubokoje, Gyilovoje, Dubovoje...

A legfontosabb a helységnevek használatában a tudományosság: a történelmi, a kulturális, valamint a nyelvészeti megalapozottság. Természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül a lakosság véleményét, azaz az önelnevezést.” (Lizanec, 1991).

Más volt a véleménye a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség Anyanyelvi-Nyelvpolitikai Bizottságának mely – egy elkülönült helyi irodalmi nyelv kialakulásának elkerülése végett – a problémát a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv-tudományi Intézetének bevonásával az egységes magyar irodalmi nyelv szabályaihoz szeretne volna igazítani a helységneveket. Ezért 1990. szeptember 25-én levélben fordult az MTA Nyelvtudományi Intézetéhez, melyben az intézet állásfoglalását kéri az alábbi négy fő kérdésben:

- 1. A történelmileg többtagú, ám a mai beszélt nyelvben többnyire rövid formájában használatos helynevek hosszú vagy rövid változatának használata ajánlatos-e a hivatalos nyelvhasználatban? Például: Makkosjános–Jánosi, Mezőgecse–Gecse, Sárosoroszi–Oroszi stb.*
- 2. Helyes-e a történelmi magyar elnevezés használata azokban a községekben, amelyekben ma már elenyésző a magyar lakosság száma? Például: Ökörmező, Beregszentmiklós stb.*
- 3. Eldönthető-e egyes, többféle helyesírással használatos magyar helynévről (pl. Borzsova–Borzsova), hogy melyik a helyesebb forma?*
- 4. Az egyes helységneveknél a helyi és az adott területen kívül élő magyarul beszélők más-más helyragot használnak, illetve az egyes helységnevekhez egyaránt járulhat bel- és külviszonyrag is (pl.*

Beregszászba–Beregszászra), melyik változatot kell előnyben részesíteni?

A Nyelvtudományi Intézet válaszában hét pontban foglalta össze javaslatait, melyek lényege a következő:

1. *A magyar helyneveknek a magyar helyesírási szabályok szerinti írását javasolja, tehát a településneveket mindig egybe kell írni, a bennük előforduló közszavak is köznyelvi változatban épüljenek be a tulajdonnévbe.*

2. *A kétséget kizáró azonosítás szempontjából szükséges, hogy a magyar nyelvtérületen máshol is előforduló egyelemű nevek megkülönböztető előtagot kapjanak, tehát a hosszabb névváltozat alkalmazása javasolt.*

3. *Községösszevonások esetén a ma már egy közigazgatás alá tartozó településeknek legyen egy közös neve, pl. Rát, de ha a két részegység valamelyikét külön is meg akarjuk nevezni, akkor indokolt a Kistrát és a Nagyrát név használata is.*

4. *Hivatalos közigazgatási névként, a magyar név használata akkor indokolt, ha ott megfelelő számú magyar lakosság él. A magyar nyelvű sajtóban és a szóbeli kommunikáció során azonban nem hivatalos névként ajánlatos a jelentős történeti múltta visszatekintő magyar név megőrzése is, ha a településnek a hivatalos közigazgatási neve nem magyar (pl. Ökörmező). Elfogadható, hogy Csinagyijevo, Uszty-Csorna hivatalos név mellett a magyarok ezeket a falvakat Szentmiklós, Királymező néven emlegetssék. Példaként Bratislavát hozzák fel, melyet a magyar nyelvben Pozsonyként használunk.*

5. *A többféle fonetikai változat közül (Bátyú–Bátyu, Borzsova–Borzsava) azt kell előnyben részesíteni mely a történeti írásokban is fellelhető, például az 1944-es helységnévtárban szereplőt.*

6. *A viszonyragok használatának kérdésében egyik változatot sem tartja normán kívülinek. Itt a helyi nyelvhasználat az, ami döntő érvényű.*

7. Szükséges, hogy minél előbb elkészüljön a kárpátaljai magyar településnevek, hegy- és víznevek listája, melyet nyomtatásban is közzé kell tenni. Ez a felsorolás foglaljon állást abban a kérdésben is, hogy melyik magyar név tekinthető közigazgatási szempontból hivatalosnak és melyik név ajánlott nem hivatalos használatra ott, ahol magyar lakosság már nem él.

Ezt követően a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, a Szovjet Hungarológiai Központ és a Magyarságkutató Intézet (Budapest) 1991. május 11-én Ungváron szakmai tanácskozást rendezett a kárpátaljai magyar településnevek problémáiról (Kárpátalja 1991).

A tanácskozás célja az volt, hogy nyelvészeti, térképészeti és történeti szempontból megvitassák a helységnevéhasználat alapelveit, szem előtt tartva a szovjetunióbeli, valamint a nemzetközi jogi és közigazgatási gyakorlatot. A tanácskozás résztvevői az alábbiakban állapodtak meg:

„1. A nemzetközi gyakorlatban soknemzetiségű területeken elfogadott tény a hivatalos nevek több nyelven történő párhuzamos használata. Kárpátalján, tekintettel az itt élő népekre és nemzetiségekre, kívánatos a fenti gyakorlat általánossá tétele.

2. A párhuzamos hivatalos névéhasználat legyen elfogadott a közigazgatási gyakorlatban is: nemzetiségi településeken a helységnevtáblán, a tanács hivatalos bélyegzőjén, a bélyegző használatára jogosult más intézmények és testületek pecsétjein, valamint a hivatalos névéhasználatot megkövetelő egyéb helyzetekben.

3. Az együtt élő népek egymás iránt tanúsított toleranciája bizonyítékának tekintjük a települések relatív kisebbségben levő nemzetiségeinek anyanyelvi névéhasználatát. Kívánatosnak tartjuk tehát, hogy mindazon települések esetében lehetőség nyíljon a kisebbségben levő lakosság névéformáinak hivatalos használatára, ahol a helységen belüli arányuk eléri az 5%-ot vagy az 1000 főt.

4. A nemzetiségi nyelvhasználatból hivatalossá tett neveket minden nyelv a maga tulajdonnév-alkotási szabályai szerint alakítja ki, például: Kisbégány /Malája Begany; Apsa de Jos/ Nyizsnya Apsa; Aknaszlatina /Szolotvino/ Slatina Ocna.

5. A helységnevek alkalmazásában el kell különíteni három névhasználati szintet egymástól. A hivatalos nyelvi szint mellett mind az írott, mind a beszélt nyelvben élhetnek a történetileg kialakult névformák is, függetlenül az érintett települések nemzetiségi összetételétől. A harmadik szinten a települések önelnevezése nem igényel semmiféle külső beavatkozást.

6. A munkálatok megkönnyítése érdekében minél előbb készüljön el a kárpátaljai magyar településnevek azonosító jegyzéke, amelyen belül legyenek megjelölve a hivatalos használatra szánt nevek.

7. Kíváncsok, hogy elkészüljön Kárpátalja helységneveinek történeti névtára, amely időrendben tartalmazza a helységneveket első előfordulásuktól napjainkig, ideértve a természetes névformákat és bármely nyelvben használatban volt vagy használatos hivatalos névalakot is.

8. A fenti feladatok ellátására és összehangolására alakuljon tanácsadó testületként Kárpátalján földrajzinév-bizottság.

Ungvár, 1991. május 11.

A tanácskozás résztvevői" (Kárpátalja, 1991).

2. táblázat. Azon települések melyek nevüket 1991. szeptember 21-én kapták vissza

Magyar név	Régi ukrán név	Új ukrán név
<i>Halábor</i>	<i>Грабарів</i>	<i>Галабор</i>
<i>Zápszony</i>	<i>Заставне</i>	<i>Запсонь</i>
<i>Kigyós</i>	<i>Зміївка</i>	<i>Кідьош</i>
<i>Asztély</i>	<i>Лужанка</i>	<i>Астеї</i>
<i>Beregújfalu</i>	<i>Нове Село</i>	<i>Берегуїфалу</i>
<i>Badaló</i>	<i>Бодолів</i>	<i>Бадалово</i>

Ugyanebben az évben, 1991. szeptember 21-én további 6 magyarlakta település kapja vissza immár hivatalosan is a magyar nevét, a következők: Halábor, Zápszony, Kigyós, Asztély, Beregújfalu és Badaló (2. táblázat).

1992-ben kérvényezte több kárpátaljai település községi tanácsa a régi nevek visszaállítást, melyet a járási tanácsok és 1992 őszén a megyei tanács is jóváhagyott. A megyei tanács egy szakértői testületet is létrehozott, mely hosszú vita után végül is megegyezett a települések régi-új nevében (Kőszeghy, 1995).

1995. március 2-án Olekszandr Moroz, az Ukrán Legfelső Tanács elnöke rendeletben visszaállította 27 kárpátaljai település korábbi elnevezését (többnyire cseh korszak előtti), elnevezését, melyek közül 23 magyarlakta település (3. táblázat).

3. táblázat. Azon települések melyek nevüket 1995. március 2-án kapták vissza

Magyar név	Régi ukrán név	Új ukrán név
Bátyú	Вузлове	Батьово
Gút	Гараздівка	Гут
Som	Деренковець	Шом
Harangláb	Дзвінкове	Гороглаб
Déda	Дідове	Дийда
Bene	Добросілля	Бене
Jánosi	Іванівка	Яноші
Kaszony	Косини	Косонь
Hetyen	Липове	Гетен
Kisrapi	Сонячне	Мале Попово
Csetfalva	Четове	Четфалва
Gyula	Юлівці	Дюла

<i>Dercen</i>	<i>Дрисіна</i>	<i>Дерцен</i>
<i>Fornos</i>	<i>Ліскове</i>	<i>Форнош</i>
<i>Szernye</i>	<i>Рівне</i>	<i>Серне</i>
<i>Bátfa</i>	<i>Деревці</i>	<i>Батфа</i>
<i>Palágykomoróc</i>	<i>Комарівці</i>	<i>Паладь – Комарівці</i>
<i>Palló</i>	<i>Павлове</i>	<i>Палло</i>
<i>Botfalva</i>	<i>Прикордонне</i>	<i>Ботфалва</i>
<i>Kisszelmenc</i>	<i>Солонці</i>	<i>Малі Селменці</i>
<i>Szürte</i>	<i>Струмківка</i>	<i>Сюрте</i>
<i>Tiszaágtelek</i>	<i>Тисянка</i>	<i>Тисаагтелек</i>
<i>Téglás</i>	<i>Цеглівка</i>	<i>Тийглаш</i>

1995. április 6-án, a kárpátaljai megyei tanács XXII. ülésén, melyen a megye adminisztratív-territoriális változásait és a települések neveinek pontosítását vitatták meg, számos kárpátaljai település régi. a szovjet érában kapott ukrán nevét változtatták meg, mely változás főként az ukránul *-e* végződésű településnevek *-o* végződésre történő cseréjét jelentette (4. táblázat). Ez a döntés a számos, többek között magyarul lakta települést is érintett (Novini Zakarpattya, 1995).

További gondot jelentett a helységnévtáblák cseréje, illetve a magyar helységnévtáblák kihelyezése. Hiszen a helynévtáblák alapján nemhogy az idegen, de még egy másik kárpátaljai járás lakosa is nehezen igazodik el. A tisztaásványi vasúti átjárónál még 1995-ben is egy tábla mutatta, hogy merre van Budapest, merre Uzshorod és merre Minerálné, miközben a síneken áthajtva Tiszaásványban találta magát az ember, és nem Minerálnében, mivel a falutáblát már régen kicserélték, s ukránul is a régi-új nevet írták ki (Baksa, 1995).

Persze idővel ezen problémák jó részét sikerült megoldani, így mind az utakon, mind a térképen sorra kezdtek megjelenni az új nevek ukrán változatai is. Ennek ellenére még ma-

napság is találkozunk olyan kiadványokkal, ide tartoznak az Ukrajnai Kartográfiai vállalat kiadványai is, melyek helytelenül tüntetik fel az egyes települések ukrán nevét, megtévesztve az olvasót (1. ábra). Igaz ugyan, hogy csak egy betű eltérés van Beregszász ukrán nevében, de 1995-től hivatalosan *Берегове*-nak írjuk ukránul Beregszászt, Kovászó neve viszont helyesen van feltüntetve, hiszen egy időben változtatták meg ukrán végződését *-e*-ről *-o*-ra.



1. ábra. Eltérések az egyes települések ukrán névváltoztatának használatát illetően
(ДНВП «КАРТОГРАФІЯ», 2007)



2. ábra. Beregszász névtáblája (2008.06.02)

4. táblázat. Az 1995. április 6-án megváltoztatott kárpátaljai településnevek

Régi ukrán név	Új ukrán név	Járás
<i>м. Берегове</i>	<i>м. Берегово</i>	<i>Beregszászi járás</i>
<i>с. Каштанове</i>	<i>с. Каштаново</i>	<i>Beregszászi járás</i>
<i>с. Квасове</i>	<i>с. Квасово</i>	<i>Beregszászi járás</i>
<i>с. Буківцеве</i>	<i>с. Буківцьово</i>	<i>Nagybereznai járás</i>
<i>с. Смерекове</i>	<i>с. Смереково</i>	<i>Nagybereznai járás</i>
<i>смт. Королеве</i>	<i>смт. Королево</i>	<i>Nagyszőlősi járás</i>
<i>с. Дякове</i>	<i>с. Дяково</i>	<i>Nagyszőlősi járás</i>
<i>с. Братове</i>	<i>с. Братово</i>	<i>Nagyszőlősi járás</i>
<i>с. Пушкіне</i>	<i>с. Пушкіно</i>	<i>Nagyszőlősi járás</i>
<i>с. Петрове</i>	<i>с. Петрово</i>	<i>Nagyszőlősi járás</i>
<i>с. Матієве</i>	<i>с. Матійово</i>	<i>Nagyszőlősi járás</i>
<i>с. Сасове</i>	<i>с. Сасово</i>	<i>Nagyszőlősi járás</i>
<i>с. Текове</i>	<i>с. Теково</i>	<i>Nagyszőlősi járás</i>

<i>с. Фанчікове</i>	<i>с. Фанчіково</i>	<i>Nagyszőlősi járás</i>
<i>с. Чорна</i>	<i>с. Черна</i>	<i>Nagyszőlősi járás</i>
<i>с. Арданове</i>	<i>с. Арданово</i>	<i>Ilosvai járás</i>
<i>с. Доробратове</i>	<i>с. Доробратово</i>	<i>Ilosvai járás</i>
<i>с. Негрове</i>	<i>с. Негрово</i>	<i>Ilosvai járás</i>
<i>с. Імстичове</i>	<i>с. Імстичово</i>	<i>Ilosvai járás</i>
<i>с. Лисичеве</i>	<i>с. Лисичово</i>	<i>Ilosvai járás</i>
<i>с. Лукове</i>	<i>с. Луково</i>	<i>Ilosvai járás</i>
<i>м. Мукачеве</i>	<i>м. Мукачево</i>	<i>Munkácsi járás</i>
<i>сmt. Кольчине</i>	<i>сmt. Кольчино</i>	<i>Munkácsi járás</i>
<i>сmt. Чинадієве</i>	<i>сmt. Чинадійово</i>	<i>Munkácsi járás</i>
<i>с. Жнятине</i>	<i>с. Жнятино</i>	<i>Munkácsi járás</i>
<i>с. Завидове</i>	<i>с. Завидово</i>	<i>Munkácsi járás</i>
<i>с. Зняцеве</i>	<i>с. Зняцьово</i>	<i>Munkácsi járás</i>
<i>с. Червене́ве</i>	<i>с. Червеньово</i>	<i>Munkácsi járás</i>
<i>с. Клячанове</i>	<i>с. Клячаново</i>	<i>Munkácsi járás</i>
<i>с. Давидкове</i>	<i>с. Старе Давидково</i>	<i>Munkácsi járás</i>
<i>с. Кузьмине</i>	<i>с. Кузьмино</i>	<i>Munkácsi járás</i>
<i>с. Лалове</i>	<i>с. Лалово</i>	<i>Munkácsi járás</i>
<i>с. Лохове</i>	<i>с. Лохово</i>	<i>Munkácsi járás</i>
<i>с. Жукове</i>	<i>с. Жуково</i>	<i>Munkácsi járás</i>
<i>с. Макарове</i>	<i>с. Макарьово</i>	<i>Munkácsi járás</i>
<i>с. Нове Давидкове</i>	<i>с. Нове Давидково</i>	<i>Munkácsi járás</i>
<i>с. Дубине</i>	<i>с. Дубино</i>	<i>Munkácsi járás</i>
<i>с. Павшин</i>	<i>с. Павшино</i>	<i>Munkácsi járás</i>
<i>с. Пістрялове</i>	<i>с. Пістрялово</i>	<i>Munkácsi járás</i>
<i>с. Грабове</i>	<i>с. Грабово</i>	<i>Munkácsi járás</i>
<i>с. Ракошин</i>	<i>с. Ракошино</i>	<i>Munkácsi járás</i>
<i>с. Кайданове</i>	<i>с. Кайданово</i>	<i>Munkácsi járás</i>
<i>с. Баркасове</i>	<i>с. Баркасово</i>	<i>Munkácsi járás</i>
<i>с. Станове</i>	<i>с. Станово</i>	<i>Munkácsi járás</i>

<i>с. Страбичове</i>	<i>с. Страбичово</i>	<i>Munkácsi járás</i>
<i>с. Ворочеве</i>	<i>с. Ворочово</i>	<i>Perecsenyi járás</i>
<i>с. Дубринич</i>	<i>с. Дубриничі</i>	<i>Perecsenyi járás</i>
<i>с. Зарічеве</i>	<i>с. Зарічово</i>	<i>Perecsenyi járás</i>
<i>с. Порошкове</i>	<i>с. Порошково</i>	<i>Perecsenyi járás</i>
<i>с. Ракове</i>	<i>с. Раково</i>	<i>Perecsenyi járás</i>
<i>с. Драчини</i>	<i>с. Драчино</i>	<i>Szolyvai járás</i>
<i>с. Дусина</i>	<i>с. Дусино</i>	<i>Szolyvai járás</i>
<i>с. Нелипине</i>	<i>с. Нелипино</i>	<i>Szolyvai járás</i>
<i>с. Оленеве</i>	<i>с. Оленьово</i>	<i>Szolyvai járás</i>
<i>с. Павлове</i>	<i>с. Павлово</i>	<i>Szolyvai járás</i>
<i>с. Сускове</i>	<i>с. Сусково</i>	<i>Szolyvai járás</i>
<i>смт. Буштина</i>	<i>смт. Буштино</i>	<i>Técsői járás</i>
<i>смт. Солотвина</i>	<i>смт. Солотвино</i>	<i>Técsői járás</i>
<i>с. Сасове</i>	<i>с. Сасово</i>	<i>Técsői járás</i>
<i>с. Грушеве</i>	<i>с. Грушево</i>	<i>Técsői járás</i>
<i>с. Дулове</i>	<i>с. Дулово</i>	<i>Técsői járás</i>
<i>с. Кричеве</i>	<i>с. Кричово</i>	<i>Técsői járás</i>
<i>с. Новобарове</i>	<i>с. Новобарово</i>	<i>Técsői járás</i>
<i>с. Тисалове</i>	<i>с. Тисалово</i>	<i>Técsői járás</i>
<i>с. Тернове</i>	<i>с. Терново</i>	<i>Técsői járás</i>
<i>с. Топчине</i>	<i>с. Топчино</i>	<i>Técsői járás</i>
<i>с. Чумалеве</i>	<i>с. Чумальово</i>	<i>Técsői járás</i>
<i>с. Нижне Солотвине</i>	<i>с. Нижне Солотвино</i>	<i>Ungvári járás</i>
<i>с. Пацканьове</i>	<i>с. Пацканьово</i>	<i>Ungvári járás</i>
<i>с. Концове</i>	<i>с. Концово</i>	<i>Ungvári járás</i>
<i>с. Березове</i>	<i>с. Березово</i>	<i>Husztai járás</i>
<i>с. Горінчеве</i>	<i>с. Горінчово</i>	<i>Husztai járás</i>
<i>с. Данилове</i>	<i>с. Данилово</i>	<i>Husztai járás</i>
<i>с. Драгове</i>	<i>с. Драгово</i>	<i>Husztai járás</i>

<i>c. Золотаре́ве</i>	<i>с. Золотарьово</i>	<i>Husztí járás</i>
<i>c. Копашине́ве</i>	<i>с. Копашнѳово</i>	<i>Husztí járás</i>
<i>c. Крайнико́ве</i>	<i>с. Крайниково</i>	<i>Husztí járás</i>
<i>c. Нанко́ве</i>	<i>с. Нанково</i>	<i>Husztí járás</i>
<i>с. Рокосі́в</i>	<i>с. Рокосово</i>	<i>Husztí járás</i>

2000. október 19-én újabb 8 magyarlakta település történelmi nevét sikerült hivatalosan is elfogadtatni Kijevben (5. táblázat).

5. táblázat. A 2000. október 19-én megváltoztatott kárpátaljai településnevek

Magyar név	Régi ukrán név	Új ukrán név
<i>Tiszabökény</i>	<i>Бобове</i>	<i>Тисобикень</i>
<i>Batár</i>	<i>Братово</i>	<i>Ботар</i>
<i>Forgolány</i>	<i>Дівичне</i>	<i>Форголань</i>
<i>Nevetlenfalu</i>	<i>Дяково</i>	<i>Неветленфолу</i>
<i>Fertősálmás</i>	<i>Заболоття</i>	<i>Фертешолмаш</i>
<i>Akli</i>	<i>Клинове</i>	<i>Оклі</i>
<i>Aklihegy</i>	<i>Клиновецька Гора</i>	<i>Оклі Гедь</i>
<i>Tiszapéterfalva</i>	<i>Петрово</i>	<i>Пуйтерфолво</i>

Habár nem minden magyarlakta település kapta vissza régi nevét, az eddig elért eredmények bizakodásra adnak okot a többi település nevének megváltoztatását illetően.

Nagynak tűnő lehetőség adódott a beregszászi magyar lakosok számára 2010-ben, ugyanis a 2010. október 31-i helyhatósági választásokon napirendre került Beregszász régi nevének visszaállítása, azaz a hivatalos *Berehovo*-ról *Beregszászra* (*Берегово*–*Береззас*) változtatni a város nevét. Bár egy húsz éve megtartott népszavazáson a beregszásziak nagy többsége

egyszer már a magyar név visszaadása mellett voksolt, ám azt az akkori politikai vezetés nem tekintette érvényesnek, mivel akkor még nem létezett referendumtörvény Ukrajnában.

A beregszászi képviselőtestület 2010 év júliusában fogadta el azt az indítványát, hogy ismételten kezdeményezzék a város történelmi nevének visszaállítását. A város nevét Trianon után, a csehszlovák kormány utasítására változtatták meg Berehovára, amit 1944 után a szovjetek is átvettek, később az ukránok *Berehove*-ra, majd ismét *Berehohovo*-ra változtattak.

Ám a csekély részvétel miatt érvénytelen lett a 2010-es népszavazás. Bár a választópolgárok közül Beregszász magyar nevének hivatalossá tétele mellett, ha csekély fölényrel is, de többen szavaztak, a népszavazáson a választásra jogosultaknak mindössze 47,76 százaléka élt a szavazati jogával, így a referendum a vonatkozó ukrán törvényi előírások értelmében érvénytelen lett.

Számos szakember azonban úgy véli, hogy ez a kezdeményezés többet ártott az ügynek, mint amennyit segített, és csupán a város polgármesterének kampányfogása volt, mellyel a magyar szavazókat szeretete volna megnyerni. A referendum átgondolatlan és felületes mivoltát bizonyítja az is, hogy két nyelven lehetett szavazni, Ukrajna törvényei viszont csak ukrán nyelven engedik meg a referendum kiírását, így ha a szavazók többsége meg is szavazza a város régi nevének visszaadását, azt akkor is érvénytelenítették volna a törvényeknek megfelelően. Így a hivatalos ukrán nyelvben Beregszász továbbra is *Berehovo* (Берегово) maradt.

Irodalom

Baksa Lujza 1995. Ma már nem is olyan fontosak? *Kárpáti Igaz Szó* 1995. augusztus 5., 8.

Ballá D. Károly 1993. *Kis(ebbségi) magyar skizofrénia*. Ungvár-Budapest: Galéria Kiadó.

- Beregszászi Anikó 1995-1996. Language Planning issues of Hungárián Place-names in Subcarpathia. *Acta Linguistica Hungarica*, Vol. 43, pp. 373-380. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Beregszászi Anikó 1997a. Magyar helységnevek Kárpátalján (1988–1995). *Forrás* 1997/5: 104–108.
- Beregszászi Anikó 1997b. Magyar helységnevek Kárpátalján a nyelvi tervezés tükrében. In: B. Gergely Piroska – Hajdú Mihály szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia Előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.)* I. kötet, 356–361. Budapest–Miskolc: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete.
- Beregszászi Anikó 1998. Magyar helységnevek Kárpátalján (1988–1995). In: *Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról*, 85–91. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.
- Beregszászi Anikó 2004. Magyar neve? Az ukrainai földrajzi nevek magyar használatáról. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 71–82. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó 2005. „Csata” a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv. In: Beregszászi Anikó és Papp Richárd szerk. *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*, 158–163. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Budapest–Beregszász.
- Botlik József – Dupka György 1991. *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918-1991*. Budapest-Szeged: Mandátum, Universum.
- Botlik József – Dupka György 1993. *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*. Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó.
- Csernicskó István 1997. Meddig terjed a nyelvművelés kompetenciája? *Pánsíp* V/1: 26–27.
- Csernicskó István 1998. A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján). Budapest. Osiris Kiadó és MTA kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek: nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó.

- Dupka György – Horváth Sándor – Móricz Kálmán 1990. *Sorsközösség. A kárpátaljai magyarok a 80-as évek végén.* Ungvár: Kárpáti Kiadó.
- Horváth Sándor – Lajos Mihály 1996. Nyelvében és feliratában is él... *Kárpáti Igaz Szó* 1996. október 24. 4.
- Kacsur Gusztáv 1999. Kisebbségi komplexus. *Kárpátaljai Szemle* 1999/1: 14.
- Kárpátalja 1991. Kárpátalja településneveiről (Állásfoglalás). *Kárpátalja*, 11/9: 4.
- Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880-1941).* Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1996.
- Kárpáti Igaz Szó 1991. Csak kellő tisztelettel. *Kárpáti Igaz Szó* 1991 . február 6. 2.
- Kárpáti Igaz Szó 1995. Jegyzőkönyv a Nemzeti Kisebbségek Jogainak Biztosításával Foglalkozó Ukrán-Magyar Vegyes Bizottság V. üléséről. *Kárpáti Igaz Szó* 1995. április 4. 3.
- Kovács Sándor szerk. 2000. *Kárpátalja térképe.* Budapest: DIMAP Bt.
- Kovács Sándor szerk. 2003. *Kárpátalja térképe.* Budapest: DIMAP Bt. (2. kiadás)
- Kőszeghy Elemér 1995. Huszonhét település régi nevén. *Kárpáti Igaz Szó*, 1995. március 11. 1.
- Lizanec Péter 1990. Helységnevek Kárpátalján. *Ung-vidéki hírek*, 1990. december 25. 3.
- Lizanec Péter 1991. A nép kultúráját, hagyományát őrzik. *Kárpáti Igaz Szó*, 1991. január 19. 4.
- Molnár József- Molnár D. István 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében.* Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa. *Poliprint.* Beregszász.
- Móricz Kálmán 1990. Hogyan helyes? Megérkezett az MTA Nyelvtudományi Intézetének állásfoglalása a kárpátaljai magyar helységnevekről. *Kárpáti Igaz Szó* 1990. december 2. 3.
- Móricz Kálmán 1991. Térjünk vissza a természetes állapothoz. *Kárpátalja*, II/9: 4.
- Sebők László szerk. 1990. *Magyar neve? Határainkon túli helységnevesztés.* Budapest: Arany Alpok.

- Szabó László 1995. Szubjektív gondolatok Kárpátalja magyar helységneveiről 1. Kárpáti Igaz Szó, 1995. október 31. 4.
- Szabó Mihály Gizella 2007, Magyar Neve? Szlovákiai magyar helységnevek standardizációs problémái. In. szerk. Farkas Tamás. Névtani Értesítő. A Magyar Nyelvtudományi Társaság és az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet időszakos kiadvány. 29. szám. Budapest, 2007.
- ДНВП «КАРТОГРАФІЯ» 2007. Закарпатська область (1:250 000). Політико-адміністративна карта. Офіційне видання. Державна Служба Геодезії, Картографії та Кадастру. Державне Науково-Виробниче Підприємство «КАРТОГРАФІЯ». Київ.
- Новини Закарпаття 1995. Рішення другої сесії XXII скликання обласної Ради народних депутатів від 6 квітня 1995 року. Про зміни в адміністративно-територіальному устрої та уточнення назв окремих населених пунктів області. Ужгород, 27 квітня 1995 року, № 62.

PIKNIK ÉS VENDÉGLÁTÁS

KÁRPÁTOKON INNEN ÉS TÚL

**(EGY RÉGIÓRA ÉPÜLŐ KORTÁRS
UKRÁN KISPRÓZAI ANTOLÓGIA)**

Penckófer János

1.

A *Kárpátokon innen és túl* című kötet számos kiadványi rekvizituma és előzetes olvasói tájékoztatást szolgáló információja közül mindenekelőtt a rendezői elv csigázza fel az (irodalom-történeti) érdeklődést. Olyan kortárs ukrán kisprózai változatást vehet kezébe a magyar olvasó, melynek fordítás-anyagát bizonyos térségi elv formált együvé, és ez legalább két szempontból figyelemfelkeltő.

Geográfiaiilag a Tisza és a Zbrucs folyók közötti térséget emeli ki a kötetszervezői szándék: a *Kárpátokon innen és túl* szerzői gárdáját azon ukrán írók alkotják, kik az egykori Osztrák-Magyar Monarchia részének tekintett vidékek szülöttei, illetve lakói, azaz a jelenlegi Ukrajna nyugati régióját képező Kárpátalja, Lemberg, Ivano-Frankivszk, Ternopil és Bukovina összesen harmincegy szerzőjének ugyanennyi novellája, elbeszélése kerül itt egymás mellé. Így a kötet történelmi-territoriális vonatkozásokat érintve irodalomtörténeti, -elméleti és -értelmezési kérdéseket implikál, miközben pedig – elsősorban! – gazdag referenciális anyagot is mozgat:

az emberi természet és érzelem örök problematikája szövődik bele tájba, társadalomba, történelembe.

A kötet kitalálójának – copyright: Magyar Újságírók Kárpátaljai Szövetsége, míg a fordítást és a kötet kiadását a budapesti Szülőföld Alap támogatta – e munkája joggal mondható különlegesnek, egyedinek. Sőt, talán úttörőnek is – ahogyan a könyv negyedik (kiadói) oldala minősíti a vállalkozást. A szerzői gárdát tekintve méltán nevezhető reprezentatívnak. A kiadvány valamennyi szereplője az ukrán Nemzeti Írószövetség vagy az Ukrán Írók Társaságának tagja, „ami egyben minősíti is írásaikat” – olvasható a bevezetőben. Nívó és rangsorolás tekintetében sem lehet mellékes, hogy a kötetbe beválogatott szerzők jelentős számban szakmájuk tudósai; hárman is valamelyik ukrán írószövetség egy-egy területi szervezetének vezetői; valamennyien ismert és elismert alkotók, jó néhányan rangos irodalmi díjak kitüntetettjei. Vannak olyanok is köztük – Volodimir Fedinisinec és Sztepan Pusik professzor –, kiknek eddig félszáznál több könyve jelent meg, sőt olyan is – Volodimir Kacskan professzor, az Ukrán Tudományos Akadémia Felsőfokú Iskoláinak akadémikusa – aki hetvennél több kiadványt jegyez.

Mindent egybevéve: e kötet két szempontból különösen figyelemreméltó. Az első feltétlenül a szélesebb magyar olvasóközöniséget érinti, és mindenképp az egyes szerzők egyes műveinek szépirodalmi hatása körül keresendő, illetve a harmincegy mű által kirajzolódó világ ismerős ismeretlenségében. A másik pedig a régiós, a térségi szempontban rejlik. Például egy irodalom- vagy kultúrtörténeti áttekintés nagy haszonnal vizsgálhatná e régió ukrán és magyar irodalmának alakulását az elmúlt száz esztendő történelmi-kulturális eseményei, valamint a különféle határmódosítások között.

Könnyen belátható, hogy e két figyelemfelkeltő szempont a tárgy kétféle érdekeltségi köre, de egyetlen távlati célt szolgál: egymás jobb megismerése révén a békés együttélést ukránok és magyarok között a huszonegyedik században éppúgy, mint ahogyan példásan tették azt „őseink”, mikor „közös földeket szántottak, együtt építettek várakat, harcoltak a kurucok zászlaja alatt, királyuk és tábornokaik akaratából haltak hősi halált a Balkánon és az olasz fronton, a Kárpátoktól a Volgaig húzódó viharos sztyeppéken”.

Így fogalmaz a kötet *Ajánlása* – melyet Petro Hodanics, a kötet összeállítója, az Ukrán Nemzeti Írószövetség Kárpátaljai Nemzetiségi Szervezetének elnöke jegyez –, és a népek összetartozását nem is egyszer említi. Az előszói szerepű *Ajánlás* egy másik helyen külön hangsúlyozza, hogy „évszázadokon keresztül jól megvolt itt a magyar az ukránnal, a német a zsidóval, a román a szlovákkal, a cseh a cigánnyal”. Azt is fontosnak tartja megemlíteni, hogy itt sohasem a nyelvek különbözősége volt a mérvadó, „hanem az, mennyire megértő emberek” éltek egymás mellett, és „érdeklődtek egymás irodalma, kultúrája iránt”. E régió lakosai „átvették egymás szociális-kulturális tapasztalatait, ami a politikai kataklizmák ellenére is hozzásegítette őket egymás megértéséhez”. Többes szám első személyben is szóvá teszi az *Ajánlás*, hogy „a sors és a történelem megtanított, hogy tiszteljük és toleráljuk egymást”. Amikor pedig az *Ajánlás* vége úgy fogalmaz, hogy „az antológia szereplői megpróbálják a magyar olvasót a vendégszerető ukrán házakba, családokhoz csábítani, ahol őszinte szavakkal mondják el örömeiket és bánatukat, beszélnek álmaikról, lelki emlékeikről, a mai hucul és ukrán lakosság hétköznapijairól, kultúrájáról” – akkor bizony hajlik az olvasó nem pikniknek, hanem szíves ukrán vendéglátásnak tekinteni a *Kárpátokon innen és túl* meghívását.

A piknikről szóló, régről ismert aforizma, a 18. századig visszanyúló *bon mot* Georg Christoph Lichtenberg-től származik. Azt jelenti, hogy a könyv, a mű, a szöveg olyan piknik, melyre az író hozza a szavakat, az olvasó pedig a jelentést. Ez a mondás hosszú évek során számos kiváló irodalomtudóstól nyert különféle jelentésárnyalatot, de most elsősorban azért kér teret, mert egy-egy fordításkötet kapcsán mindig különösen problematizálódik a jelentésadás és a művészi megoldás kettőssége. Az eredeti ukrán és a fordítói megoldások révén megképződött magyar jelentés közötti feltételezhető különbözőséggel számolnia kell az olvasónak.

A fordítás-közvetítés értelem- és érzelemformálásának felelősségteljes aspektusát szinte hangsúlyozza a könyv impresszuma. Az a különleges státus, hogy „irodalmi szerkesztés Maszkalik Aranka és Timkó Ilona”, valamint az a szokatlanság, hogy a fordítók – Balogh Csaba, Barát Mihály, Béres Barna, Kudla György, Nigriny Szabolcs, Tárczy Andor – közösségként vannak feltüntetve, nem indokolható semmilyen eddig ismert hagyománnyal. (A kötet belső kivitelezettségének amatőr hangulata nincs összhangban a kiadvány eszmei jelentőségével.) Az egyes novellák (elbeszélések) esetében felismerhető, másoknál viszont inkább csak megsejthető eredeti artisztikum nem tudja könnyedén fenntartani az egyenletes olvasói érdeklődést a könyv kétszáz oldalán keresztül.

2.

Csak nem egyenetlen a *Kárpátokon innen és túl* című antológia? Ha nem lenne félrevezető a kérdés, akkor sem lehetne elintézni igennel vagy nemmel, hiszen összetett az észlelet, mit ezzel kapcsolatban ki kell bontani. Poétikákkal, kötetszerkezettel egyaránt kapcsolatos.

A könyv első olvasásakor az egyes önálló poétikák, egyedi stílusok mindenképp lassítják a befogadás természetességét, ugyanis a történetből történetbe átlépő olvasónak harminc esetben kell (gyorsan) hátrahagynia az előzőekben megértett térbeli-időbeli és emberi-nyelvi szituációt, tudniillik harminc alkalommal esik át a belehelyezkedés-újrakezdés tapasztalatán. Ilyen befogadói körülmények között tárul fel a nóvum, a novella műfajmegjelölő szavában rejlő jelentés: a francia 'nouvelle' mibenléte. Némely esetben a történelmi háttér és beágyazottság, másutt a társadalmi jelenség, esetleg a természeti-környezeti emelkedettség ölti magára e nóvum szerepét; megint más alkalmakkor a személyesség narrációja. A sikeres műveknél a történet és a mesélés egysége megvalósul: ezekben leginkább a történelmi-társadalmi törvényszerűségek, valamint a morális kötöttségek közt eszmélő ember karaktere, érzelmi-tudati beállítottsága jelenik meg az élet egy-egy sűrített epizódjaként – újdonság gyanánt.

Kötetszerkezetről nem lehet a megszokott módon beszélni. A tagolás-csoportosítás semmilyen jellegű lehetőségével nem él a kiadvány. A művek egymásutánisága helyenként ugyan fel- felvillant valamilyen laza, asszociatívnak mondható kapcsolatot, ám ez illúzió: csak a véletlenség műve. Itt az „irodalmi szerkesztés” nem a műveket tekinti kiindulópontnak, hanem a szerzők neveit: azokat szedi ábécérendbe, ez alakítja ki a *Kárpátokon innen és túl* novella-világát, rendjét. Ebben a sajátos kötetszerkezetben tehát valóban „véletlenül” kerül értelmezhetően jó pozícióba a *Lelkiismeret* című Mihajlo Andruszjak-novella – itt a mű világába történő belehelyezkedés még nem okoz gondot. Tudniillik ez a kötetnyitó mű olyan helyről villant fel egy fontos történelmi képet, ahol még friss az *Ajánlásból* hozott olvasói emlékezet,

miszerint az ukrán nép hosszú küzdelem és várakozás után nyerhette csak el függetlenségét, és aztán „az alkotás szabadságát”. Ez a nyitónovella jól illeszkedik az *Ajánlás* azon szavaihoz is, miszerint „a mai ukrán próza gyökereiben kötődik a múlthoz, különösen azokhoz az eseményekhez, amelyek tizennégymillió ártatlan embert pusztítottak el a közelmúltban”.

A *Lelkiismeretben* megidézett történelmi múlt „az ötvenharmadik év” őszéről beszél. A három ukrán „felkelő”, valamint az „MGB-sek”, az Állambiztonsági Minisztérium fegyveresei közt kirobbant tűzharc szemtanúja áll a középpontban, az az Ivan Szolomcsuk, aki gyengeségből mutatta meg a jó irányt, amerre a felkelők menekültek. Így az MGB-seknek sikerült is megölniük a kis csapat két tagját, míg a vezér – aki Szolomcsuknál hátrahagyta bőrkabátját – elmenekült. Ennyi a történet, de a hangsúly a hátrahagyott bőrkabátban van, melyet Szolomcsuk – egyébként – egy „ódon tölgyfa lábában” tart, melyen „megbízható osztrák zár” van. Sok-sok év után is bántja őt a lelkiismeret, hiába akarta már azt a bőrkabátot „kályhába vetni”, vagy „apró darabokra hasítani” – nem tudta megtenni. Néha elővéve azt, bocsánatfelét rebeg Szolomcsuk, de továbbra is féltve őrzi a hátrahagyott ruhadarabot.

Az ábécé-rend törvényszerűségei szerint a történelmi múlt a kötet utolsó negyedében térhet csupán vissza, de annál drámaibb hatású megjelenítésben. A *Keljen fel, édesanyám...* 1947. *Egy élet (a háború után)* címet viselő Marija Matiosz-novella természetesen a *Lelkiismeret*tel együtt képez olyan történelmi teret-helyzetet, melyben az ukránok és a háború utáni szovjetek közötti harc a téma, pontosabban: egy „deportációs leirat” parancsteljesítéséről esik szó a műben. „A területnek az összeverődött banditáktól és cinkostársaiktól

való megtisztítása” a cél, ezért a hatalom névsorokat állít össze, azon személyek listáit, akikért a fegyveresek, „semmi másért”, csupán „azért” jönnek el – ahogyan Korniljo, a mű egyik hőse fogalmaz. Ilyen listára kerül Sandro, a négygyermekes családfő, aki hetedmagával él. A másnapra várható elhurcolás hírére megtudván azonnal családi tanácskozást tartanak, és az ott született bizarr ötlet megvalósulásától várják a megmenekülést. A másnap megérkező katonák pedig egy halottbúcsúztatóra, egy temetés előtti halottsírátóra érkeznek, és a négy gyerek – Varvarka, Fedusz, Dunusz, Mikolajcsik –, valamint Iván nagyapó „hibátlan” gyászolóként viselkednek, akárcsak a koporsóba fektetett Katerina anyja. Így aztán a katonáknak békén kell hagyniuk a családot, hiszen az egyik kritérium, a hét fős család nem érvényes már. Csakhogy ezzel nem ér véget a történet és a történetbeli alakítás, az ugyanis legvalóságosabb valósággá változik. Katerina anyja, csakhogy megmenekíthesse gyermekei apját, olyan tökéletesen kívánt megfelelni, hogy a végén igazi halott lett. A történet legutolsó mondatáig tartogatott bizonyosság drámai erővel hat – a kötet egyik legjobban felépített novellája ez.

De a *Bátor embernek vére* című sem marad el sokban ettől. Levko Riznik műve szintén a második világháborúhoz kötődő időkben játszódik, és Jurij Lipa íróról, valóságos, ismert személyről szól, akinek szavai B. Sztebelszkij visszaemlékezései nyomán szerepelnek a novella nyitányában-mottójában: „Akár itt, akár ott – mindenütt ellenség van. Elaljasodik az ember. Sokkal jobb méltóságteljesen elesni a harcban szülőföldemen” – mondta Jurij Lipa visszaütve a felajánlást, mikor 1944 végén lehetősége nyílt Nyugatra távozni. Így maradt otthon, és végezte orvosi munkáját az író, akiért egyik nap eljött két szovjet tiszt, hogy menjen velük sürgősen „meggyógyítani egy beteget”. „Egészségesen visszaszállítjuk”

– mondták a tisztek, az „UPA-bandáktól”, az Ukrán Népfelkelők Handseregének embereitől „hemzsegő” vidékre érkezett tisztogató „csekisták”, akik végül is Lipa gyilkosai lettek. Merthogy kihallgatás lett a „gyógyításból”. De mivel az elhangzó két kérdésre – 1. „hol vannak az UPA-bandák telepei, ahol maga orvosként szolgál?”, 2. „merre ment Oleg Levickij festőművész, aki a tegnapi napon magánál vendégeskedett?” – Lipa megtagadta a válaszadást, ezért az egyik orosz tiszt hirtelen felindulásból szuronyát az orvos mellébe döfte, „markolatáig”.

A *Lelkiismeret, a Keljen fel, édesanyám... 1947. Egy élet (a háború után)*, valamint a *Bátor embernek vére* szorosan összetartozó novellák, egységes térhez-időhöz kötődnek, és pontosan reprezentálják a mai ukrán próza egyik részének múltban gyökerező természetességét, amely mellett pedig mintegy sokszínű hajtásként nőnek ki a kortárs ukrán kispróza egyéb jellegzetességei.

3.

A történelmi múltba forduló figyelem nem alakul át társadalmi jelenről leváló emlékezetté, ugyanis az antológiában több novella kimondottan a függetlenség elnyerése előtti időkre épülve nyeri el értelmét.

Például a *Tatársásban* – Sztepan Pusik műve – összetartozik a természeti környezet az ember magányával, társkeresésével, miközben egyértelműen a legnagyobb teret a társadalmi jelenségek kapják. A narráció és a főhős Mamaj szemlélődő sétája a tavaszi természetben olyan gondolatisággá alakul, melyben egyéni sors és társadalmi jelenség egyként kiált valamilyen megoldásért. Mégpedig a történelmi múlt, a hagyomány, az egykori kultúra nevében: „Mamajnak nem fért a fejébe, hogyan lehetséges az, hogy a Sevcsenko által

megénekelt Katerinák, akiknek ma már saját államuk van, nem azzal törődnek, hogy minél gyorsabban építsék-szépítsék azt az államot, amelyről annyit álmodoztak elődeik, a kozákok és szicsovíkok, és dalaikba foglalták álmaikat.”

Mamaj saját sorsából indul ki, abból a helyzetből, hogy feleségével elváltak. „Csak” annyi történt – gondolja Mamaj –, hogy „felbomlott még egy ukrán család, szétesett, akár egy omladozó épület”. „Igaz, az ő esetükben legalább mindkét szülő Ukrajnában maradt, azonban ezer és ezer ukrán család tagjai szerteszóródtak Görögországban, Olaszországban, Törökországban, Angliában, az Amerikai Egyesült Államokban”. E széthullónak érzett társadalom kapcsán fogalmazódik meg számos kérdés Mamajban, de azokra nem lel egyértelmű választ, így aztán a jelenségek számbavétele mintegy a hibák megnevezésévé lesznek. Szóba kerül a tönkretett park, a hagyományőrző utcácskák helyén a „fényűző, de annál ízléstelenebb” kastélyok sora, a kivágott erdők, a szétlopkodott gyárak és kolhozok vagyona, a csernobili katasztrófa, majd a szarkofág körüli munka, az egymásra uszított katolikusok és pravoszlávok tömege, de mindenek ellenére Mamaj hisz abban, hogy az emberek egyszer összefognak és megakadályozzák a „méltatlanok” szereplését országszerte.

Külön is szól egy általa Berijához hasonlított egykori „buzgó kommunista funkcionáriusról”, aki korábban minden alkalmat megragadott, hogy „magasztalja a brezsnyevet, andropovokat és csernyenkókat”. Akiről később kiderült, hogy „csúszópénzeket vesz fel” lakáskiutalásokért, és ez az ember Mamaj egykori földije. „Berija” karrierje a függetlenné vált Ukrajnában is folytatódott, „földtulajdonos lett és boltot nyitott”, „még két háromszintes épületet, két személygépkocsit szerzett meg magának”, „mindent igyekezett megkaparintani a pártvagyonból”, még egy „benzinszállító

gépkocsi is a tulajdonába került a katonai alakulattól”, és továbbra is „elnökségekben ül, szónoklatokat tart másoknak erkölcsiségről, igazságosságról, hazafiságról”.

Ezzel a világgal szemben válik láthatóvá a „vékonypénzű” napraforgóárus, a „sápadt asszony”, a tatársást gyűjtő nő, aki lányával odáig jutott, hogy „a betevő falatra sem futja”, akinek e növénybegyűjtésnél segítőtje egy rendőr – egy „milicista”. A novella végén megjelenő Mamaj-tanítvány pedig, az ibolyacsokorral tanára felé lépő lány az élet elvont értelmű szépségeként válik értelmezhetővé. A pénz és meggazdagodás agresszív világával szemben létező értékrend megnyilvánulása ez a műbéli motívum: a zenetanár-karmester Mamajnak járó kedvesség, elismerés, figyelem és szeretet, amiről nehéz eldönteni, hogy végül is pénzért vajon tényleg sosem kapható meg?

Hogy a *Tatársás* világa mennyire nem elszigetelt jelenség és problémaérzékelés, arról *A koffer* című Jurij Balega-novella ugyancsak pontosan tudósít, annak ellenére, hogy ez utóbbi mű groteszk arculatát mutatja a *Tatársás*ban vázolt társadalmi jelenségnek, térnek. Mindegy, hogy komoly, avagy groteszk színezetet ölt a mű, e két novella szinte kiegészítői-folytatói egymás világának. Hiába állnak igen távol egymástól az antológiában, a *Tatársás* „egykori kommunista funkcionáriusában” könnyű felismerni *A koffer* társaságának egyik tagját, vagy: *A koffer*ban „Beriját” többedmagával mutatja be a szerző. E novella szereplői értelmiségiek, professzorok, pártfunkcionáriusok, kultúrmunkások – a megbukott rendszer utáni új világ „rendszerépítőiként” fellépő képviselők, nyugdíjasok, az egykori párt hívei, kik ugyanúgy üléseken élnek tovább életüket, mint annak idején.

Itt egy Andrij Mihajlovics nevű nyugdíjas áll a középpontban, aki „egész életében a népművészeti és néprajzi

múzeumban dolgozott”, megvédte kandidátusi disszertációját, sőt „kísérletet tett a doktorira” is. A vidék kommunista sajtójának történetével foglalkozott, csak aztán „kiábrándult”, később pedig széthullott a „bolsevik birodalom”, és ő egy kis városon kívüli földön burgonyát kezdett termesztetni, hisz nyugdíja nem volt elegendő semmire – mint minden tudósnek, orvosnak, tanárnak. Ám a föld annyira „kifacsart, trágyázatlan” volt, hogy tennie kellett valamit. Ekkor jött az ötlet, hogy „kincseit”, a „nyolcvanéves kommunista újságokat, brosrúákat, röplapokat, és a húszas évek kalendáriumait” ő bizony felajánlja megvételre, mégpedig „két autó ganéjért” cserébe. És a novella egyik fő problémája ebből adódik, tudniillik, az „elvtársak” nem tudnak „ganéjt” keríteni, ezért pénzt ajánlanak az áruért cserébe. „Hogy képzelik? Maguk szórakoznak velem? Én maguknak olyan árut, olyan relikviákat adok, maguk meg? Két autó szart sajnálnak” – mondja a főhős és szavai szimbolikus értelmet nyernek e barterféle értékösszehasonlításban. Ezt az ügyletet két pártgyűlés foglalja keretbe, az egyik még a régi rendszerből való, ennek felidézésével indul a novella, a második jelenkori, ezzel zárul a mű. A koffer pedig, amely diákkorától kíséri a főhős sorsát, rendszereket, gyűléseket átívelően továbbra is szolgál...

A társadalmi tér egy másik vetülete villan föl a *Kalandom egy némettel* című novellában. Okszana Dumanszka művében egy hasmenéssel küzdő német úrral és párjával kapcsolatban kerül bemutatásra a gyorssegély, a kórházi állapot, higiénia és felszereltség, valamint a mindent átölelő paraszolvencia „természetessége”. És ugyancsak a gyógyítással kapcsolatos Leszja Bernakevics novellája – *A kuruzsló és jobbkeze* –, melyben a praxis tudományon inneni üzleti lehetősége kerül pellengérré – mint társadalmi jelenség. Itt egy Avicenna bece-,

vagy inkább gúnynevű kuruzsló-orvosló vállalkozó, valamint frissen alkalmazott asszisztensnője közt kialakulóban lévő – kollegiális „tudásra” épülő – kapcsolat a téma, de az emberi hiszékenység és csodavárás révén a kor e sajátos jelensége is feltűnik. A férfi-nő kapcsolat groteszk formabontása mélyén fölsejlik a társkeresés, a társra találás mindenkori komoly igénye – ami, egyébként, az egész *Kárpátokon innen és túl* világát körbefonja.

4.

A szerelemmel, társas kapcsolattal összefüggő kérdések boncolgatása kitüntetett helyet foglal el az antológiában. Mennyiségileg szembeötlő, de minőségileg is figyelemre méltó művek sora foglalkozik a témával: elsősorban annak különféle emberi mélységeivel, de társadalmi, közösségi hagyomány-morállal érintkező aspektusaival szintűgy.

Örök emberi szenvedély munkál e novellákban. A szó szoros értelmében vett pusztító indulatot, vehemenciát mutat be pár mű, ám ezek közül is kiválik Vaszil Gabor *Svonc*, illetve Mihajlo Rosko *Véres hold a Mincsel csúcsán* című alkotása. Más-közösségből, környezetből, korból fejlenek ki az írások, de mindkettőben ugyanolyan hőfokra emelkedik az érzelem. Szembeötlő különbözőségeket mutat az alkotói módszer és szemlélet, de a művészi határfok, esztétikai minőség csaknem azonos egymással.

Az előbbiben például végig realista színben látni Ivan Svoncot, édesanyját, azt az egész világot, amelyben feszült, drámai beszédük, mozdulataik egy tragédia közeledtét sejtetik attól a pillanattól kezdve, amint „Svonc sietve, hebehurgyán, már-már dühtől vezérelve borotválkozott”. Csak két-három mondat, néhány érzékletes kép, és mindjárt látni: felkavaró érzelmek közt hánykódik fiú és édesanya egyaránt. Mindössze

pár órányi időt foglal magába a mű, de abban felvillan egy egész élet sűrített keserve. Az édesanya női sorsa külön mélységet mutat. Külön tragédia Ivan természete, külön az ártatlan lovak bántalmazása: egyszerre érthetetlen, elfogadhatatlan a tomboló érzelem, és ugyanakkor felismerhető benne az elkerülhetetlenség, a sors törvényszerűsége.

Az öreg Mikolajcsuk lánya, Marija lakodalmára készül a falu, de mindenki tart Ivantól. Ugyanis a kikoszorózott, egyértelműen elutasított Ivan annyi idő múlva sem tud belenyugodni abba, hogy Marija másé legyen. De lám, hiába üldözte-bántalmazta Ivan az udvarlókat, tartotta rettegésben Mariját és a hozzá közeledőket még késsel is, csak érkezett a nagy nap. A korábban öléssel fenyegetőző Ivant ezért is kéri édesanyja, vigye el őt szekérrel kendert áztatni a szomszéd helységbe, hátha elkerülhetnék az anya által megálmodott véget; külön is kéri a fiút, ne menjen el a lakodalomba. De Ivan hajthatatlan, tombol benne az indulat. Teljesíti ugyan a kérést, ám durván viselkedik édesanyjával, siet, ütlegeti, veri a lovakat, bánt mindent maga körül, az egész világgal haragban van.

Jól felépített drámaiság érvényesül a *Svoncban*: mikor a kendert áztató édesanya a folyó vizében piros színt pillant meg, azonnal tudja, vért lát, hogy fia visszahajtott a lakodalomba, ezért bekövetkezett a vég. A hazafelé rohanó időss asszony hiába kívánja mindenével, csak szólna az a lakodalmi zene, hadd lenne mulatság – de néma minden: nincs mulatság, zene, a lakodalom félbeszakadt; örökre elromlott e nap, halállal keveredett össze a vigasság, nincs többé az édesanyának fia.

Ilyesféle érzelmi okból bekövetkező halál, sőt vérengzés van Mihajlo Rosko művében is, ahol szintén szerelemfáltás és fékevesztett indulat uralkodik el egy emberen. Mivel a *Véres*

hold a Mincsel csúcsán reális világa erősen összekeveredik a misztikummal, a baljóslatú emberi eseménysorozat kivétel az egész tájra, környezetre. Már a legelején is vészjósló a holddal kapcsolatos szürreális kép, egy álmhoz kötődő látomás, hogy aztán a kitisztult világ pontos és gazdag, természetes emberi-érzelmi bemutatása után újra előjőjön, és mintegy keretbe zárva a művet, valamiféle szürreális magyarázatot adjon a féltékenység józanságot felszámoló valóságára.

Három főszereplő körül forog a történet, de a klasszikus szerelmi háromszög háttére felfrissíti ezt az évszázadokon átívelő szituációt. Oleksza boldog férjként élhetne csodált felesége, Okszana mellett, ha nem férközne tudatába az a kétely, hogy Okszana aligha felejtette el Vaszilt, sármos, vonzó első szerelmét, aki egyébként Oleksza egykori osztálytársa, későbbi barátja volt. Hiába hivatkozik felesége a józan belátásra, a féltékenység egyre inkább uralkodatlanná válik Oleksza gondolkodásán, és ez felborítja életvitelét. Egy alkalommal, mikor lerészegedik, meg is üti feleségét, és a közelgő ünnepség – egy lakodalom –, ahová a házaspár, de Vaszil is hivatalos, már előre elborítja Oleksza tudatát. Amikor pedig az ünnepségen Vaszil táncra is kéri egykori szerelmét, és Okszana elfogadja a felkérést, a férjet valóban uralkodatlan gyilkos ösztön kezdi vezérelni. Eltűnve a lakodalomból vészjósló lesz a hiánya. Mind Okszana, mind Vaszil érzi ezt, amikor pedig együtt indulnak haza, hogy megkeressék, beszéljenek vele, tisztázzák az alaptalan feltételezéseket, egy elszuhanó hatalmas kutya árnya rémületet vált ki Vaszilból.

A novella elején megálmodott szürreális képen, a vérrel lassan megtelő hold a Mincsel csúcsán kezdetben még egy futó, menekülő Olekszáat lát, majd az elfáradó futóban lassan egy hasra fekvő, fejét a mellső lábaira hajtó állatot ismer fel, aki lesbe helyezkedik. Először Vaszilt támadja meg a nem is

kutya, hanem farkas, és torkát szétmarcangolva vérét szürcsöli, majd a baltával ellene forduló Okszanával szintúgy végez. Ezek után egy nehezen lélegző farkasról szólnak a novella sorai, ismét látható a hold, a műbéli kezdőkép, majd újra Oleksza gondolatai olvashatók, amint ellenállhatatlan vonzódást érez a hold iránt, és „megszakadt szívvel vonít”. Akár a nyitóképben. Előre meglátott álom a vérengzés, vagy valóságos eseménysor? – eldöntendő kérdés.

És ugyancsak gyilkos indulat, halál, ámde – Gabor és Rosko írásával szemben – mindvégig higgadt, szinte közönyösnek mondható narráció ellentéte alkotja meg Okszana Lucisina *Az ellenszenv anatómiája* című szintén figyelemre méltó novelláját. Külön is felhívja magára a figyelmet, hiszen az elbeszélő, mikor egyes szám első személyre vált át, olyan én-történet – élettörténet – kerekedik ki pár oldalnyi terjedelemben, amelyben egy „halott” nő számol be saját tettéről, annak vélhető okairól, a mérhetetlen öngyűlöletről, mely nem csupán egyszerű öngyilkossághoz vezette el a kisgyermekes fiatal asszonyt, hanem „konyhakéssel összevissza szurkálta magát, valami vad, emberfeletti erővel”.

Kiváló összhangot hoz létre a cím és a szenvtelen hangvétel, a szinte közönyös beszámolóji jelleg, amely apró részletességgel elemzi a tett előtti helyzetet: egy csupán pislákoló szerelemre épülő házasság életformát, amely lassan, de határozott bizonyossággal ér be az ellenszenv révébe. Látható, hová vezet a férj, gyerek, a közepes, biztonságos állandóság, megszokás, a hétköznapiakra szorítkozó távlat. Valóban érdekelmentesnek mondható az „elemzés”, de megpillantható annak filozófiai értelemig ható íve, hogy mi értelme lehet csupán leélni az életet? Hogy van-e egyáltalán értelme annak, mikor a biztonságos, ám unalmas együttélés, a sokszor nem kíváncsi szex és megszokott, egyhangú életvitel megpróbálja

helyettesíteni a felkavaró érzelmeket, a női önmegvalósítás eddig kevésbé ismert módozatait: mikor az élet megélése helyett, annak pusztá leélését választja az ember.

És továbbra is szerelem, párválasztás, társkeresés. Ott munkál Nyina Bicsuja *Csodára várva* című művében éppúgy, mint Vaszil Dacej *Repítsetek el a Göncölszekerenjében*, vagy Petro Hodanics *Reggeli két személyre* című írásában – melyeknek más szempontú, de hasonló terjedelemben részletezhető érdemeik vannak, mint az előzőeknek. A téma fellelhető Volodimir Kacskan *Marija panaszaiban*, Vitalij Kologyij *Büszkeségében*, és részben ez formálja Oleg Szencsik *Mézillatú éjét*, ahogyan Vaszil Sztefak *Sztefa* című novellájában ugyancsak feltűnik a párválasztás gondja – ez utóbbiban egy sajátos kivetített tudatban (melyben az írói szakma is feltűnik). A kötet friss gondolatisága ez az emancipált női tudatba öltöztetett (kissé férfias és szexista) látásmód, mely a társadalmi nem, a gender, problematikáját érintve beszéli el a női vágyat, megemlítve Marija Jakubovszka *Freskók, fehér tollal* című könyvét, melyből idéz is: „Minden férfi életében csupán egy és egyetlen nő létezik, akivel valóban boldog lehet...”

Így külön érdeklődéssel olvastatja magát Marija Jakubovszka antológiabeli műve, *A babszem*, amely látomásos költői képeket sikeresen alkalmaz a próza világában, és egyszerre érinti az ukrán nemzeti, történelmi múltat, valamint a jelen társadalmi-szociális vonatkozását. És ide kapcsolható az a véletlenség, miszerint még egy, szintén babszemet címbe emelő novella szerepel a könyvben, Szerhij Fedaka *Öt babszem egy hüvelyből* című alkotása, mely a társkapcsolat, szerelem és a nemek titokzatosságaival is jellemezhető emberi természet érdekes és értékes analízise, miközben egyetlen művégi mondattal különös távlatot villant föl, mégpedig a népek egymás közti megértését.

5.

Ez utóbbi novella címbéli öt babszeme, a mű öt részének megfeleltethető elképzelés, de szövegbeni szerepet is kap, mint megértést elősegítő összekötő motívum. Szerhij Fedaka művének mindegyik része egyes szám első személyű megszólalás, de a narrátor személye és pozíciója változik, ezért a végére zavarba ejtő bizonytalansággal, de annál határozottabb távlatú megengedéssel olvasható egy gondolat az elbeszélő szüleinek emberi természetével kapcsolatban: „Rosszabb, bonyolultabb ez, mint Ukrajna kapcsolata Oroszországgal. Az ő esetükben is kevés az esély arra, hogy valamikor is tökéletes legyen az egyetértés. Nem ismerek még két ennyire egymásra utalt embert és országot. Bármennyire is civakodnak, sohasem hagyhatják el egymást, mert egy tőről fakadnak, és évszázadok óta egybetartoznak.”

Az emberi (és nemzeti) természet különbözőségeken túli összetartozásával hozható kapcsolatba Petro Szoroka *Ellenségem – Haszan, avagy A nagy fogócska* című műve, melynek társadalmi teréről egy kazahsztáni atomkísérleti lőtér, valamint egy katonai laktanya, és azon belül a sorköteles katonák zárt világa szolgál. Egy itt lezajló labdarúgó torna eseményeit meséli el a főhős, hogyan esett meg a nemzetiségi alapon összeállított csapatok versengése, ahol is favoritnak „érthető módon a csecsenek számítottak”, ám általa mégis az ukránok kerültek ki győztesen. Ezért a csecsen Haszan meg akarta ölni őt. Menekülnie kellett. Kerülte is Haszant, aki a végén mégis elkapta a góllövő ukránt, és valóban meg akarta ölni, amikor egyszer csak „lekászálódott” róla, eltette a kést, és azt mondta: éljen. Azért üldözte az ukránt, hogy az tudja meg, mit jelent egy csecsen adott szava, de az ölés előtti pillanatban Haszan megértette, hogy ők valójában „testvérek a balsors-

ban”. Egy csecsen és egy „bangyora”, de testvérek, hát meg kell bocsátaniuk egymásnak.

A népek egymásra utaltságában rejlő távlat, e két utóbbi – Szerhij Fedaka és Petro Szoroka jegyezte – műben megcsillantott lehetősége egyik külön öröme e könyvnek, hiszen a Petro Hodanics-féle *Ajánlással* összekapcsolódva akár többirányú elkötelezett baráti gesztusként is értelmezhető az antológia. És bár érdemes szólni még e kötet számos egyéb megvilágításban feltűnő értékéről, ám ennek fontosságához mindenképp visszajár a jóindulatú értelmezés. Így tűnik fel Nagyija Varhol *Kiáltása*, Dmitro Keselja *Igaz lelkek hajója*, Ivan Jackanics *A szűk utcák ideje*, Vaszil Huszti *A fekete párdúc bosszúja*, Volodimir Hanulics *Mentora*, Vaszil Hreba *Bozótos mezsgyéje*, továbbá Jurij Síp *Szépséges álom*, Andrij Durunda *Spic, a kutya*, vagy Olekszandr Dovbus *A denevér* című jó atmoszféra-teremtő műve. Vagy az egész könyv azon sajátossága, miszerint a táj megjelenésével közvetít emberi hangulatot, továbbá, hogy túlnyomórészt kisközségek, falvak tereit formálja meg a beszéd. (Ennek ellenpontoszásaként üdítően hatnak Ivan Jackanics, Vitalij Kologyij, Vaszil Sztefak nagyvárosi terei.)

A táji-kisközségi léthez s térhez kapcsolódik Ivan Nahirnyak írása – *A kaljuszi vásárra menet* –, melynek elbeszélője és írója egyetlen személyességgént tűnik fel. És nem csupán azért, hogy a Csernyivci megyei Lomacsinci születésű szerző írásában ugyancsak feltűnik a „szülőfalum, Lomacsinci” szókapcsolat, hanem az egész írás tájba, természetbe illesztett egyes szám első személyű megszólalási módja mély bensőségességet közvetít. Több oldalnyi részletezés és egyetlen bekezdésnyi novellazáró megállapítás ellentéte ez a mű, mely a hajdani csaknem érintetlen szépségű

természet, valamint a helyére került „Dnyisztrovszki Vízgyűjtő hullámai” helyezkednek szembe egymással.

Táj, természet, ember és környezet, valamint kultúra és személyesség egészen különös ötvözete szólal meg Volodimir Fedinisinec *A Fehér Holló ünnepe* című írásában. Az ukrán nemzet iránti szeretet is bőven árad a sorok között, de atmoszférájában méltóság, örök emberi értékek tűnnek elő, és mindez együtt szembeszökő közvetlenséget ölt magára. Ebben a hangulatban helyenként már-már az is bizonytalanságot kelt, amit más helyen egyértelmű szerzői reflektáltságnak lehet nevezni, tudniillik ez az írás nem csupán író és műbéli mesélőt tekint egynek, de helyenként a Fehér Holló „tudatát” úgyszintén megfelelteti a narrátori beszédnek s a szerzői ének.

Az írás mindvégig szoros referenciális olvasatot javasol, miközben nincs történet a műben. Legfeljebb az ungvári vár melletti skanzen létrehozása és annak ünnepélyes átadása válhat az értelmezésben azzá, valamint azon kezdeti felvetésnek a fürkészése, hogy miért is Fehér Holló a neve ennek a madárnak, ha színe egyértelműen fekete. Így tárul föl az a térség, melyet „a Fehér holló tudata” a megnyilatkozóval együtt konstruál meg. Ez természetesen nem azonos azzal a világgal, amit alapul vesz, ugyanakkor mégis öröm a mindennapokban létező-látott város, táj, épület, környezet, az ismert valóságanyag szövegbeni szerepeltetése – érintve a történelmi tudás több szomszédos népre vonatkozó emlékanyagát. *A Fehér Holló ünnepe* akár reprezentánsa is lehetne a kötetmegformáló elképzelésnek, hiszen ebben kiváló egységet alkot mindaz, ami mára a független Ukrajnát jelenti, azzal, mit az *Ajánlás*ban ukránokat s magyarokat összekötő évszázadoknak nevez az író. Hiszen „a Fehér Holló ősei még láthatták a híres várkapitányokat, az olaszországi Nápolyból

származó Drugeth-család neves tagjait: Bálintot, Györgyöt, Jánost, Fülöpöt, Lászlót, feleségeiket és gyermekeiket, akik között olyan szépségek voltak, hogy csodájukra járt a világ. Az ungvári vár egy olyan ritka és patinás hely, ahol bárhogyan fordult a történelem kereke, jöttek és mentek az évszázadok, és változott a tudomány állása, a Fehér Holló-dinasztia valamelyik tagja vagy tagjai mindig ott fészkeltek a közelben.”

„A Fehér Holló tudata” érték és exkluzivitás, hűség tájhoz, környezethez. A madár feltűnő intelligenciája járult ahhoz hozzá, hogy ilyen nevet kapjon. Ebben a hűséges szemlélődésben kap helyet a huszti vár; külön is látható, amint a Fehér Holló egyik útja során párjával megpihen a munkácsi vár tetején, majd érintik „a Latorca-parti város peremkerületét, Palánkát, később kuriózumként, Királyházát”, hogy „még többet lássanak a vidékből”, hisz „unták már a nevickei várat, meg a szerednyei várromot”. Ebben a narrációban és tudatban sokféle érték koncentrálódik, külön becsbe helyezve az ukrán népi kultúrát, de tudatosítva: „figyelj világ, ez Európa közepe”. És e geográfiai tény referenciális súlya mindenképp összekapcsolódik a fent kifejtett kötetszervezői – régiós alapú – elképzeléssel.

6.

A Kárpátokon innen és túl című antológia tehát geográfiai és történelmi-társadalmi térséget véve alapul mutatja be a kortárs ukrán kisprózát. E példaértékű kezdeményezés hasznos kiindulópontja, első beharangozója lehet egy korszerű, komparatív elemeket is felhasználó, de egzisztenciális vonzatú irodalmi-történeti vizsgálódásnak. Hiszen minden tér objektívnek mondott valósága jórészt mentális kivetülés, társadalmi konstrukció, kulturalitás, a mindenkori jelen képződménye; az alapul vett régió pedig – kitüntetetten Kárpátalja – bőséges szépirodalmi és más anyaggal, többféle

nyelvi-kulturális „kivetüléssel”: térkonstrukcióval tud szolgálni.

Mielőtt e „kivetülések” egymást kölcsönösen gazdagító összevetése napirendre kerülhetne, a *Kárpátokon innen és túl* hasznos kezdeményezése két másik kárpátaljai megjelenésű kötetre is ráirányítja az olvasói-kutatói közfigyelmet, mégpedig a *Farmeres nemzedék* és a *Korzó* című almanachokra. Ezen kiadványok magyarra történő átültetése minden bizonnyal árnyalhatná, gazdagíthatná a megkezdett munkát, különös tekintettel, hogy e könyvek kimondottan más-más generációkhoz sorolható szerzők írásait foglalják magukba. Mivel a *Kárpátokon innen és túl* alkotói gárdájának nemhogy a fele-, nem is a háromnegyede, hanem közel öt-hatoda tartozik az 1960-as évek előtt születettek generációjához (sőt generációihoz), a *Farmeres nemzedék* és a *Korzó* szereplői pedig kimondottan az 1960-as években születettek, illetve a jelenleg húsz-harminc év közöttiek korosztályai – mindenképp hiánytalanabbá tennék e különleges régiót az egymásra épülő nemzedéki „térkonstrukcióikkal”.

És hogy közel sem erőltetés mindez, bizonyíthatja Szerhij Fedaka, valamint Mihajlo Rosko neve. Ugyanis e két szerző jóvoltából mindjárt össze is kapcsolódnának e kiadványok (és nemzedékek), hiszen ők az említett almanachokban szintén szerepelnek, és az *Öt babszem egy hüvelyből*, illetve a *Véres hold a Mincsel csúcsán* révén immár a magyar olvasók előtt sem ismeretlenek. Bedzir Natalija *Új hullám a kárpátaljai (ukrán) irodalomban: „farmeresek” és „számítógépesek”* című elemző írásából (Czébely Lajos fordítása, *Együtt*, 2010/1) pedig tudható, hogy épp Mihajlo Rosko előszava, a *Huligánok könyve, avagy a kárpátaljai irodalom posztszovjet napja* című értékelése áll a *Farmeres nemzedék* elején, ajánlasként. Az előszó írója az elmúlt harminc év szerzőit két nemzedékre osztja: az 1960-as

években születettek, a „farmeresekre”, valamint a húsz és harminc év közöttiekre, a „számítógépesekre”, amely megnevezések egzisztenciális vonzata mindenképp feltűnő. Amennyiben e vonzat „szovjet” és „posztszovjet” térségi tartalommal és jelleggel is telített, különösen izgalmas kutatási terepül tud szolgálni a komparatív irodalomtudomány és -történet számára.

A *Kárpátokon innen és túl* olvasói, értékelői, de kitalálói és megvalósítói előtt szintén külön terek nyílhatnak, amennyiben megkezdődne a kárpátaljai magyar irodalommal történő átfogó régiós, és így ukrainai szembesülés. Egy tudományosan előkészített fordítássorozat megkezdése később nagyban elősegíthetné a „kárpátaljai” fogalom mibenlétének a feltárását: e régió magyar irodalmát és annak kutatóit szintén foglalkoztatja e különlegesen színes térség jellegadó ismérveinek a körvonalazhatósága, hiszen itt valóban évszázadok kötnek össze különféle nyelvű-kultúrájú népeket. Például az Osztrák-Magyar Monarchia széthullása utáni pár évtizedben egyebek közt e térség magyar irodalma táji-környezeti jellegével tűnik fel, tehát ilyen formán is nyilvánvaló egy közös referenciális forrás megléte. A Szovjetunió megalakulása utáni időkben szintúgy közös történelmi-társadalmi s kulturális térbe ágyazottan folytatta, illetve kezdte újbóli alapozó munkáját a százötvenezerényi magyar közösség, és végül létrehozta irodalmát, melyet ma már kárpátaljai magyar irodalomként ismer a világ magyarsága.

Láthatóan vannak rendezhető közös dolgok, élmények és tapasztalatok – szépirodalmi forrásanyag. A referencialitáson túlmenően napirendre kerülhetne az egyes poétikák, nyelvi-szemléleti alkotásmódozatok összevetése, amivel pedig az irodalomtudomány és -elmélet korszerű irányai szerint folytatott kutatásokhoz is hozzá tudna szólni ez a régió –

érdemben. Egy ukrán–magyar alapos összehasonlításon nyugvó geokulturális konstrukció felkelthetné a figyelmet – Európa közepére. Egy irodalmi-kulturális kisrégió jelenén és múltján gondolkodók társasága hamarosan elérhetné az európai gazdasági makrorégiókban gondolkodók közösségét.

„Közös múltunkat nem tagadhatjuk le” – olvashatóak Petro Hodanics szavai az antológia *Ajánlásában*. Ugyanakkor köztudomású, hogy ez a „közös múlt” nem ért véget a múlt század elején. Jelenléte észrevehető volt a második világháború után ugyanúgy, mint a Szovjetunió megszűntét követő időkben, sőt, mikor a kárpátaljai magyarság 1991-ben szavazatával is kérte Ukrajna függetlenné válását – Magyarország pedig elsőként ismerte el az önálló ukrán állam létrejöttét –, akkor, mondhatni, kézzelfogható „jelenné” is vált. Hangsúlyozandó tehát a *Kárpátokon innen és túl* irodalmat s annak kutatását is meghaladó szerepe, hiszen régiós, majd nemzeti léptékűvé válhat általa az a sorsfordító felismerés, melyet a csecsen Haszan is megélt Petro Szoroka antológiabeli novellájában. Az *Ellenségem – Haszan, avagy A nagy fogócska* című novellában látható lett, milyen felemelő tud lenni az a felismerés, miszerint a tőlünk különböző nyelvi kultúrában élő s küzdő ember nem ellenség; legfeljebb ellenfél az egészséges versengésben, de mindazonáltal és elsősorban: „testvér a balsorsban”.

Szépirodalom tehát a *Kárpátokon innen és túl* című antológia, de gondolkodást alakító esemény, tudományt inspiráló kezdeményezés, embert formáló tanulságos élmény: olyan piknik, amely vendéglátás terepéül szolgált.

Szerkesztette:
Beregszászi Anikó
Hires-László Kornélia

A kötet 15 számozott példányban jelent meg.

Ez a példány a(z) sorszámu.